

VÄKI VOIMAKAS-I

TYÖVÄEN HISTORIAA JA PERINNETTÄ

TYÖVÄEN HISTORIAN JA PERINTEEN
TUTKIMUKSEN SEURA

VÄKI VOIMAKAS I

VÄKI VOIMAKAS-I

TYÖVÄEN HISTORIAA JA PERINNETÄ

TYÖVÄEN HISTORIAN JA PERINTEEN
TUTKIMUKSEN SEURA

Toimittaneet Jouko Jaakkola
ja Olli Vehviläinen

ISBN 951-99655-9-9
ISSN 0782-2332
Kirjapaino Hermes Oy
Tampere 1985

Sisällysluettelo

<i>Olli Vehviläinen: Alkusanat</i>	7
<i>Pauli Kettunen: Työväen historian tutkimus Suomessa</i>	9
<i>Jukka Paastela: Marxin ja Engelsin käsitykset työväen- luokan poliittisista organisaatioista ja puolueista — tutkimusongelmien hahmottelua</i>	23
<i>Pekka Suvanto: Onko sota osa ihmisen alkuperäistä luontoa?</i>	35
<i>Markku Hyrkkänen: Mitä Bernstein todella sanoi?</i>	43
<i>Pertti Haapala: Työväen historian tutkimusperinteet</i>	57
<i>Jouko Jaakkola: Työläisten arkipäivän ongelmat Tam- pereella teollistumisen alkuvaiheessa</i>	71
<i>Heikki Näreikkö: Tampereen työväestön aineellinen elintaso vuosina 1850—1910</i>	89
<i>Ari Järvelä: Arpajaisista suurlakkoon: Työväen yhteis- toiminnan muodot Tampereella 1850-luvulta vuoteen 1905</i>	107
<i>Marja Järvelä: Elämäntavan muutos työläisyhteisön ja yksilöiden kehityshaasteena</i>	119
<i>Jorma Kalela: Työväenjärjestöjen ja työläisten oman historiantutkimuksen perinteet ja näköalat Suomessa</i>	147

Alkusanat

Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura perustettiin Tampereella tammikuussa 1984 yhdysiteeksi alan tutkijoiden ja harrastajien välille. Seura on poliittisesti riippumaton järjestö, jonka pyrkimyksenä on tukea ja edistää työväestön ja työväenliikkeen historiaan, teoriaan ja perinteeseen kohdistuvaa tutkimusta sekä herättää muutoinkin kiinnostusta tällaista tutkimusta kohtaan erityisesti työväen keskuudessa.

Seura on tähän mennessä järjestänyt kaksi seminaaria. Niihin on osallistunut runsaasti seuran jäsenistöä, sekä yliopistojen ja järjestöjen palveluksessa olevia päätoimisia tutkijoita että muun työn ohessa, ammattiosastoissa ja opintokertoissa työskenteleviä tutkijoita ja perinteen kerääjiä. Molemmat seminaarit on pidetty Voionmaan Opistolla Ylöjärvellä. Ensimmäisen seminaarin aiheena oli työväen historian tutkimus Suomessa, toisen suomalaisen työläisen arkipäivä.

Nyt alkavan sarjan ”Väki voimakas — työväen historiaa ja perinnettä” ensimmäinen osa koostuu molemmissa seminaareissa pidetyistä alustuksista. Seura esittää kiitoksensa julkaisua tukeneille Kansan Sivistysrahastolle, Opetusministeriölle, Suomen Akatemialle ja Työväen Sivistysliitolle.

Olli Vehviläinen

Työväen historian ja perinteen
tutkimuksen seuran puheenjohtaja

Pauli Kettunen

Työväen historian tutkimus Suomessa

”Työväen historia”?

Annetun otsikon käsite ”työväen historia” on mahdollista ymmärtää laveaksi tutkimusalueen kattonimikkeeksi, joka viittaa moninasiin taloudellisiin, sosiaalisiin, poliittisiin, kulttuuriin, aatteellisiin ilmiöihin. Mutta voi ajatella myös niin, että käsitteessä ”työväen historia” tiivistyvät eräät keskeiset ajankohtaiset kansainvälisen tutkimuskeskustelun kysymykset, joiden kautta kuva jäsentyy moniulotteisemmin kuin vain erilaisten ilmiöryhmien muodostamiksi lohkoiksi. Yritän aluksi luonnostella kolme sellaista keskustelujen ongelmanasettelua, jotka tavallaan leikkaavat toisiaan ”työväen historian” käsitteessä.

Ensimmäinen ongelma, joka on tullut tematisoiduksi monissa erilaisissa keskusteluyhteyksissä, voidaan epätarkoin apukäsittein nimetä kysymykseksi siitä, miten suhteutuvat toisiinsa työläisten/työväestön/työväen/työväenluokan talous- ja sosiaalhistoria ja työväen/työväenluokan/työväenliikkeen poliittinen ja aatehistoria. Osaksi on ollut kyse kahdesta erillisestä tutkimusalueesta. On tutkittu toisaalla yhteiskunnan luokkarakennetta, työväestön/työväenluokan sisäistä rakennetta ja sitä suhteellisen määrittelemätöntä asiaa, jota on tapana kutsua työväenluokan ”asemaksi” tai ”sosiaalseksi asemaksi” (Lage), toisaalla taas työväenliikkeen organisaatioiden, politiikan ja ideologian historiaa. Mutta usein näiden kahden puolen keskinäissuhde on myös nähty työväenluokan ja työväenliikkeen tutkimuksen keskeisenä teoreettis-metodisena ongelmana. Marxilaisissa tutkimussuuntauksissa ongelman asettamisen olennaisia lähtökohtia on ollut Karl Marxin esitys työväenluokan kohoamisesta luokasta ”sinänsä” (an

sich) luokaksi "itselleen" (für sich). Tunnetuimpia erityisyhteyksiä, joissa työväenluokan aseman ja rakenteen sekä työväenliikkeen politiikan ja ideologian suhde on ollut esillä, on ollut keskustelu ns. työläis aristokratian ja reformismin yhteydestä — keskustelu, joka lopultakin näyttää suhteellisen vähän auttaneen reformistisen työväenliikkeen historiallista ymmärtämistä.

Toinen "työväen historia"-käsitteestä purkautuva ongelma-asetelma voidaan, sen erilaisista keskustelumuuunnelmista yleistäen, esittää kysymyksenä: historia ylhäältä vai historia alhaalta? Erilaisista lähtökohdista on noussut esiin vaatimus siitä, että keskipisteeseen on työväen historian tutkimuksessa asetettava työläisten arkipäivä ja arkikokemus. Vaatimuksella on useita "kansainvälistyneitä" traditiotaustoja: englantilaisen sosiaalishistorian "people's historyn" traditio, jossa työväen historian osalta klassikon aseman on saanut E. P. Thompsonin "The Making of the English Working Class" (1963), ranskalaiset annalistit, lähtökohdiltaan amerikkalais-englantilainen, merkityssisällöltään sittemmin paljon laajentunut "oral historyn" perinne.

Vaatimukseen historiasta alhaalta on liittynyt sosiaalishistorian asettaminen poliittista historiaa vastaan, niin kuin esimerkiksi ns. Marburgin koulukunnan edustaja Frank Deppe on huomauttanut samalla työväenliikkeen poliittista historiaa perustellen.¹ Mutta on huomattava, ettei tämä ylä- ja alatasen historian jako palaudu edellä esitettyyn taloudellissosiaalisen ja poliittis-ideologisen puolen keskinäissuhteen ongelmaan. Liioin asetelma ei mene päällekkäin itseymmärrykseltään marxilaisen ja ei-marxilaisen tutkimuksen rajan kanssa. Yhdeltä merkittävältä osin kyse on ollut vastakkainasettelusta sellaisen työväenluokan ja työväenliikkeen historian tutkimuksen välillä, joka operoi yhteiskunnan taloudellisten ja poliittisten rakenteiden, kehityksen liikevoimien ja organisaatioiden tasolla, ja sellaisen tutkimuksen välillä, joka pyrkii operoimaan työläisten sosiaalisen kokemuksen ja todellisuuden haltuunottotavan tasolla. Eroa on saatettu kaavamaisesti kuvata makrohistorian ja mikrohistorian väliseksi (H.-U. Wehler)². Tärkeitä ovat ne keskustelun ja tutkimuksen suun-

nat, joissa keskipisteeseen on asetettu se todellinen historiallinen ongelma, jonka tämä vastakkainasettelu ilmaisee, nimitäin kysymys arkipäivän ja sosiaalisen kokemuksen suhteesta elämisen yhteiskunnallisiin ehtoihin.

Kolmas ”työväen historian” ongelmaulottuvuus, jonka tässä haluan nostaa esiin, koskee tutkimuksen subjektin (tutkijan) ja tutkimuksen kohteena olevan historiallisen subjektin (työläisten/työväen/työväenluokan/työväenliikkeen) keskinäissuhdetta. Tämä kysymys ei asetu pelkästään sillä yleisellä tasolla, jolla kysytään tutkimuksen yhteiskunnallisia lähtökohtia ja intressejä ja sitä, kenen ehdoilla tutkija asettaa kysymyksensä. Nimenomaan silloin, kun ”työväen historia” tarkoittaa työläisten omaa historiantutkimusta, kuten on Suomessa laita erityisesti Jorma Kalelan johtamassa Paperiliiton historiaprojektissa, subjektin ja objektin suhde konkretisoituu historiatietoisuuden tuottamisprosessina uudella, epäilemättä myös ongelmia sisältävällä tavalla.

Edellä monin tavoin oikean hahmottamieni ”työväen historian” ongelmaulottuvuuksien avulla olen halunnut osoittaa, ettei tutkimustilannetta voida arvioida yksitasoisen tutkimuskenttä-mielikuvan varassa, siis vain kysymällä, *mitä* on tutkittu, *mitä* tutkitaan, *mitä* pitäisi tutkia vielä olevien aukkojen täyttämiseksi. Olennaista on se, *miten*, millaisista yhteiskunnallisista ja teoreettisista lähtökohdista, ”työväen historia” on tematisoitunut tutkimuskohteeksi.

Suomalaisen tutkimustilanteen arviointia vaikeuttaa se, että työväenliikkeen/työväen historian tutkimuksen lähtökohdista on täällä käyty hyvin vähän keskustelua. Tutkimustehtävät on asetettu ja viety läpi itseriitteisesti, suhteuttamatta niitä esimerkiksi ulkomaisiin keskusteluihin. Tämän toteaminen toisaalta jo sisältää tutkimustilanteen arvion. Ehkä työväenliikkeen historia on historiantutkimuksessamme niin uusi — jos kohta viime aikoina paljon viljelty — alue, että tutkittavaa on riittänyt ”luonnostaan”; tutkijalle on riittänyt *aiheenvalinta* eikä hänen ole tarvinnut syventyä kysymyksenasettelun pohdiskeluun. Tällaisen pohdinnan vähäisyys kylläkin ilmen-

tää ylipäättään historiantutkimuksellemme ominaista umpioituneisuutta.

Seuraavassa tarkastelen Suomessa vallitsevan työväen historian tutkimustilanteen historiallisia taustoja sekä ajankohdaisia tutkimusintressejä. Kattavaa tai edes edustavaa selostusta tehdyistä tai tekeillä olevista tutkimuksista en pyri esittämään³. Tarkastelutapani on siten kriittinen, että sen voisi toivoa tarjoavan joitakin aineksia uusien kysymyksenasettelujen miettimiselle. Mitään tutkimusohjelmaa en kuitenkaan yritä julistaa.

Tutkimuksen historia

On perusteltua lähteä työväen noususta tutkimuskohteeksi. Vuosisadan vaihteen Suomessa kehittyi merkittävä konkreettinen yhteiskuntatutkimus. Voi sanoa, että tämä yhteiskuntatutkimus oli oleellisesti muoto, jonka kautta avautumassa olleet luokkaristiriidat kohosivat ”sosiaalisena kysymyksenä”, ”työväenkysymyksenä”, ”tilattoman väestön kysymyksenä”, ”torpparikysymyksenä” valtiollisen julkisuuden piiriin. Tämän sosiaalitutkimuksen määrittelemisen politiikan välineeksi latistaa sen merkityksen: pikemminkin — ja tässä nojaudun keskusteluihini Jussi Turtolan ja Pauli Mannisen kanssa — se oli intentioiltaan yhteiskuntapolitiikkaa luovaa. Tutkimus perustui siihen asemaan, jonka porvarillinen sivistyneistö Suomessa sai historiallisessa kehityskulussa, jossa kietoutuivat yhteen luokkaristiriidan avautuminen ja suomalaisen kansakunnan kehkeytyminen. Konkreettisen sosiaalitutkimuksen syntyyn liittyneelle ajattelulle oli ominaista avoimuus ulkomaisille teoreettisille vaikutteille. Ilkka Turunen⁴ on osoittanut, että saksalaisen katederisosialismin ja historiallisen taloustieteen ohella näitä vaikutteita saatiin mm. englantilaisesta sosiaaliliberalismista. Myönteisessä hengessä saatiin arvioida myös Marxin tutkimuksia.

Vuosisadan alun yhteiskuntatutkimukselle oli ominaista historian ja yhteiskuntatieteiden tieteenjaollinen eriytymättömyys. Konkreettisen sosiaalitutkimuksen nousua vastasi ja

vahvasti historiantutkimuksen kollektiivinen, *Lamprecht*-vaikutteinen suuntautuminen. Tämän ilmentymänä mainitaan usein Väinö Voionmaan Tampereen historia. Siinä on yhtenä tärkeänä juonteena esitys työväenluokan muodostumisesta ja kohoamisesta itsetietoisuuteen.

Itsenäistymisen ja kansalaissodan jälkeen kollektiivisen historiantutkimuksen traditio vielä säilyi Gunnar Suolahden ja hänen oppilaidensa kantamana. Tähän traditioon kuului Heikki Wariksen 1930-luvun alussa julkaisema kaksiosainen tutkimus ”Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolelle” (1932, 1934); sen ensimmäinen osa esitettiin historian väitöskirjana. Samalla kun tutkimus liittyi konkreettisen yhteiskuntatutkimuksen ja kollektiivisen historiantutkimuksen vanhaan traditioon, siinä ilmeni Suomessa ennennäkemättömästi amerikkalaisen sosiologian vaikutus. Tutkimus yhdisti ohjelmallisesti historiallisen, tilastollisen ja elämäkerrallisen menetelmän. Siinä missä Voionmaa tarkasteli työväenluokan kehittymistä yhteiskunnalliseksi subjektiksi, Wariksen tutkimuskohteena taas oli sosiaalinen muutos, kuten Pertti Haapala on eroa luonnehtinut⁵.

Ensimmäinen työväenliikkeen historiaa käsitellyt väitöskirja ilmestyi Suomessa vuonna 1924. Tekijä oli Jarl von Schoultz. Hänen tutkimuksensa ”Bidrag till belysande av Finlands socialdemokratiska partis historia, del I” käsitteli Suomen työväenliikkeen vaiheita vuoteen 1906.

Valtavirtana vuoden 1918 jälkeen oli kuitenkin se, että akateeminen historiankirjoitus lähti etsimään Suomen kansan identiteettiä luokkaristiriitaa ja Venäjän-yhteyttä edeltäneestä ajasta, kun taas populaarihistorioitsijat keskittivät voimavaraansa vapaussotahistoriointiin. Samaan aikaan 1920- ja 1930-luvuilla yhteiskuntatutkimus yhtäältä hallinnollistui sosiaalipoliittisten selvitysten tekemiseksi, toisaalta tieteenjaollisesti (nimenomaan kansantaloustiede) eriytyi historiasta.

Vuoden 1918 punainen kokemus välittyi luokkasotakirjallisuudessa ja työväestön erilaisissa, organisoiduissa ja välittömästi ihmistenvälisissä traditionsiirron muodoissa. Valkoisen hegemonian voimakkuus ilmeni kuitenkin paitsi työväenkulttuurin ja työväenliikkeen legitiimisyysden ahtaina rajoina

myös vasemmistolaisen sivistyneistön heikkoutena. Sosialidemokraattisen puolueen pragmaattinen suuntautuminen osaltaan merkitsi sitä, että vanhalle työväenpuolueelle ominainen sosialististen perusteiden teoreettinen pohdinta jäi taka-alalle, K. H. Wiikistä ja 1930-luvun lukeneista vasemmisto-oppositiolaisista huolimatta. Maanalaisuudessa toimineen SKP:n piirissä syntyi Neuvostoliitossa joitakin yrityksiä suomalaisen yhteiskunnan luokkarakenteen ja luokkasuhteiden marxilaiseen erittelyyn, ennen muita on mainittava nimimerkki N. Tähti eli Einari Laaksovirta.

Toisen maailmansodan jälkeinen poliittinen muutos ei aiheuttanut välitöntä ideologista murrosta akateemisessa historiantutkimuksessa. Historiantutkimuksen paikka oli ideologista jatkuvuutta ylläpitäneen henkisen puolustuksen ja henkisen jälleenrakennuksen riveissä. Toisaalta uusin resurssien ja tiedekunnan nopeasti laajentuneet yhteiskuntatieteet erkaantuivat historiasta. 1950-luvulla yksi suomalaisen sosiologian tärkeistä uusista kohdealueista oli työelämä ja sen ristiriidat, jolloin ongelmanasetteluissa yleensä yksilön sopeutumisen näkökulma oli keskeinen (Paavo Koli, Vesa Laakkonen, Paavo Seppänen). Historiallinen suuntautuminen työnsosiologisessa tutkimuksessa näyttää pysyneen elävimpänä Turussa. Siellä sosiaalishistorioitsija-sosiologin Esko Aaltosen oppilas ja teollisten suhteiden ongelmia pohtineen, professori Carl Erik Knoellingerin kokoaman piirin jäsen Mauno Koivisto väitteli vuonna 1956 Turun sataman sosiaalisia suhteita käsitteellä tutkimuksellaan.

Tietämystä suomalaisten työmarkkinasuhteiden ja ammattiyhdistysliikkeen historiasta lisäsivät osaltaan muutamat merkittävät palkattujen tutkijoiden tekemät ammattiliittojen tarinat, jotka ilmestyivät 1950-luvun puolivälin jälkeen ja 1960-luvun alussa. Parhaimpia olivat Jaakko Oksasen paperiliiton historia, Erkki Salomaan — ammattiyhdistysliikkeen historian muutenkin tuotteliaan tutkijan — rakennusliiton historia ja Johan Koiviston metalliliiton historia. Ammattiyhdistysliikkeen oman historiankirjoituksen edellinen huomattava saavutus oli ollut Eero Haapalaisen, J. K. Karin ja Matti

Paasivuoren kokoama viisiosainen teos ”Ammattiyhdistysliike”, joka valmistui vuonna 1917.

Toisen maailmansodan jälkeisenä aikana ennen 1960-lukua oli työväenliikkeen piirissä tai ainakin siihen sitoutuneiden toimesta valmistunut myös muita liikkeen historian yleisesityksiä: Y. K. Laineen ”Suomen poliittisen työväenliikkeen historia I—III” (1945, 1946), joka, merkittävää kyllä, oli saanut tukea jo vuonna 1936 asetetulta Valtion itsenäisyystutkimuslautakunnalta; R. H. Oittisen ”Työväenkysymys ja työväenliike Suomessa” (1948); Juhani Paasivirran ”Suomen poliittisen työväenliikkeen kehitys” (1949) sekä hänen kaksiosainen yleisesityksensä ”Työväenliike yleiseurooppalaisena ilmiönä” (1953); SDP:n 50-vuotishistoria (1949); SKP:n vuosikirjat ja juhlijulkaisut, joissa kuvattiin vallankumouksellisen työväenliikkeen taisteluhistoriaa.

Paasivirta (edellä mainituilla yleisesityksillään, jo niitä varhemmalla ”Suomen itsenäisyyskysymys” -tutkimuksellaan ja etenkin vuonna 1957 julkaisemallaan tutkimuksella ”Suomi vuonna 1918”) sekä Hannu Soikkanen vuonna 1961 ilmestyneellä väitöskirjallaan ”Sosialismin tulo Suomeen” aukaisivat työväenliikkeen historiaan kohdistuvan tutkimuksen uraa akateemisen historiantutkimuksen sisälle. Voi ehkä yleistää, että sellainen työväenliikkeen historian tutkimus, jonka lähestymistapa vastasi sodanjälkeisen ns. kansanvaltaisen sosialidemokratian yhteiskuntakuvaa, saattoi tulla legitiimiksi akateemisen historiantutkimuksen piirissä.

Se mahdollisuus, että Suomen lähihistorian koko kuva olisi lähdetty muuttamaan työväen historian näkökulmasta, kohtasi kuitenkin historiantutkimuksen establismentin vastustuksen. Tämä oli pääteltävissä Väinö Linnan Pohjantähti-trilogian herättämästä reaktiosta. Toisaalta Linnan teos oli historiantutkimukselle painava haaste. Viljo Rasilan torpparikysymykseen kohdistuva tutkimus oli käynnistynyt jo tätä ennen; ensimmäinen osa julkaistiin vuonna 1961. Rasilan torpparikysymykseen ja kansalaissodan sosiaaliseen taustaan kohdistuneet tutkimukset sekä Jaakko Paavolaisen 1960-luvun lopulla julkaistut tutkimukset vuoden 1918 poliittisesta väkivallasta liittyivät, kuten Matti Klinge esittää Suomen kulttuu-

rihistorian III osassa, ”Väinö Linnan Täällä Pohjantähden alla -trilogian avaamaan keskusteluun itsenäistymis- ja vapausota-kansalaisotavaiheen uudesta näkemisestä ja olivat osaltaan johtamassa samanlaiseen uuteen kansalliseen integraatioon kuin mitä vuoden 1966 jälkeinen poliittinen elämä on edustanut”⁶.

Työväenliikkeen historiaan 1960-luvun lopulta lähtien kasvaneen tutkimusharrastuksen ymmärtämiseksi Klingeninänsä ylimalkainen huomio avaa tärkeän näkökulman. 1960-luvulla suomalaisessa yhteiskunnassa tapahtui ideologinen murros, joka liittyi yhteiskunnan hallitsemistavan yleiseen muutokseen. Historiantutkimuksessa muutospaineet ilmenivät suuntautumisessa Suomen lähimenneisyyden kohtalonvaiheisiin. Tehtäväksi otettiin niitä koskevien, aikansa eläneiksi katsottujen myyttien rikkominen. Nämä myytit elivät nimenomaan vuoden 1918 perinnössä. Voi väittää, että historiantutkimus lähti leikkaamaan vuoden 1918 lopullisesti irti nykyisyydestä, siirtämään sen menneisyydeksi ja nostamaan sen samalla menneisyyden yhteiseksi kansalliseksi kokemukseksi, ”kansalliseksi murhenäytelmäksi”. Tähän liittyi myös se, että Linna nostettiin kansakunnan kaapin päälle.

Sen vaatimuksen takana, että vuosi 1918 oli selvitettävä perinpohjin punaisillekin oikeutta tehden, oli toki työväenliikkeen vuoden 1966 jälkeen kasvanut poliittinen vaikutusvalta. Rafael Paasion ensimmäisen hallituksen päätöksin aloitettu Punaisen Suomen historia -projekti on 1980-luvun alussa tuottanut tai tuottamassa seikkaperäisiä, aihepiireistään ilmeisestikin viimeisen sanan asemaa tavoittelevia tutkimuksia (Jussi T. Lappalainen, Juhani Piilonen, Marja-Leena Salkola).

Siinä missä historiantutkimuksen lähtö leikkaamaan myyttejä merkitsi tavallaan työväenliikkeen historian rajaamista menneisyyteen ja sen saattamista sellaisena historiantutkimuksen legitiimiksi kohteeksi, vasemmistolaisen sivistyneistön nousu Suomessakin 1960-luvun lopulla sisälsi päinvastaisen pyrkimyksen ajankohtaistaa työväenliikkeen taisteluhistoria ja sitoa se suoraan senhetkisen yhteiskunnan ristiriitoihin. Kuitenkin varsinaisesti vasta 1970-luvulla Suomen yliopistoihin ja tieteeseen tunkeutunut marxilainen tutkimus-

suuntaus kytkeytyi nimenomaan ns. systemaattisiin yhteiskuntatieteisiin ja niiden kriiseihin. Sen sijaan historiantutkimuksen tieteenjaolliselle reviirille se on vain vähäisessä määrin pystynyt tunkeutumaan.

Oma erityislukunsa on Raoul Palmgrenin kantamana akateemiseen sfääriin kohonnut marxilaisen kirjallisuudentutkimuksen suomalainen perinne. Palmgrenin Suomen työväenliikkeen kaunokirjallisuutta käsittelevät tutkimukset⁷ ovat työväen historian kannalta keskeisiä.

Seitsemänkymmentäluvulla nousseen teoreettisen, paljolti länsisaksalaiseen keskusteluihin suuntautuneen marxilaisen yhteiskuntatieteen ongelmanasetteluissa Suomen työväenliikkeen historialla ei ole ollut olennaista sijaa. Työväenliikkeen historian tutkimus taas on ollut suurelta osin ”työväenhenkistä”, mutta varsin vähäisessä määrin Marxiin tai marxismiin teoreettisesti refleктоivaa.

Tutkimuksen tila

Koetan seuraavaksi yleispiirteisesti suhteuttaa työväen historian suomalaista tutkimustilannetta alussa kuvaamiini kansainvälisen keskustelun kolmeen ongelmauottuvuuteen. *Ensimmäinen* ongelma koski työväestön/työväenluokan talous- ja sosiaalhistorian ja työväenliikkeen poliittisen ja aatehistorian suhdetta.

Osaksi kyse on niin meillä kuin muuallakin kahdesta kohdealueesta, joilla kummallakin saatetaan tehdä tutkimusta toisistaan riippumatta. Toisessa päässä ovat luokkarakennetta selvittävät tilastolliset analyysit, toisessa päässä sosialististen aatteiden historialliset tutkimukset. Tässä suhteessa esimerkiksi Tampereen yliopiston Historiatieteen laitoksella skaala on laaja: toisaalla Tampereen työväestön — tosin myös sen kollektiivisten toimintamuotojen — muodostumisen demografis-sosiaalinen tutkimus, toisaalla Toisen internationaalien teoreettisten auktoriteettien ajattelun tutkimus. Tampereen yliopiston Sosiologian ja sosiaalipsykologian laitoksella toimii osana kansainvälistä tutkimushanketta luokkarakenneprojek-

ti. Sen lähestymistavassa myös luokkasubjektiviteetin ongelmalla on osansa.

Työväenliikkeen historian näkökulmasta erityisen ohjelmallista pyrkimystä taloudellisen, sosiaalisen, poliittisen ja ideologisen tason yhdistävään kokonaistulkintaan ovat Suomessa edustaneet vuonna 1976 julkaistu "Suomen työväenliikkeen historia" -kirja sekä sen toimituskunnan jäsenen Sepo Hentilän vuonna 1979 ilmestynyt väitöskirja reformismin läpimurrosta ruotsalaisessa sosialidemokratiassa. "Suomen työväenliikkeen historiassa", jonka kirjoittajakollektiiviin kuuluin, on taipumuksena palauttaa politiikka ja ideologia historiallis-tulkinnallisesti välittömiin taloudellisiin luokkaintresseihin. Hentilän väitöskirjassa taas nämä "tasot" esiintyvät toisistaan erillisempinä selityksen osatekijöinä, joista primaarinen on talous. Voidaan kuitenkin esittää se vaatimus, että tutkimuksen olisi päästävä yli sen asetelman, jossa jäädään pohtimaan, miten vahva tai heikko on taloudellisosiaalisten ja poliittis-ideologisten "tekijäin" välinen riippuvuus. Jos tavoitteena pidetään reaalisen historiallisen prosessin käsitteellistämistä, tutkimuksen olisi tavoitettava sekä se kapitalismin syvähistorian taso, jolla "taloudellinen", "sosiaalinen", "poliittinen", "ideologinen" määrittyvät erillisiksi kategorioiksi, että ihmisten elämäntäytännössään kokema tapahtumisen ja tekemisen taso.

Edellisistä poikkeavaa, mutta niin ikään suomalaisen yhteiskunnan taloudellisen ja poliittisen muotoutumisen yhdistävää lähestymistapaa on edustanut Risto Alapuro. Hänen historiallis-sosiologinen tutkimusotteensa on Suomessa jokseenkin ainutlaatuinen, mutta tukeutuu moniin ulkomaisiin esikuviiin. Alapuron kohteena on paljolti ollut *state making* (valtion muodostumis-) -prosessin ja luokkaristiriidan yhteys. Uutta näkökulmaa työväenliikkeen nousuun Suomessa on tuomassa myös Helsingin yliopistossa käynnissä oleva kansanliikeprojekti, jossa työväenliikkeen synty kytkeytyy kansalaisyhteiskunnan organisoitumiseen.

Toinen alussa esittämäni ongelmaulottuvuus liittyi kysymykseen: historia ylhäältä vai historia alhaalta? Työväenkulttuuria/työväestön elämäntapaa on jo pitkään systemaatti-

sesti tutkittu Turun yliopiston Kulttuurien tutkimuksen laitoksella kansantieteen sisällä professori Ilmar Talven johdolla. Tutkimus on kohdistunut sekä yksittäisiin ammattiryhmiin että yksittäisiin tehdasyhteisöihin. Työväestön etnologisen tutkimuksen ulkopuolelle on kuitenkin tavallisesti rajautunut se työväen kulttuuri, joka voidaan määritellä työväestön elämäntavan ja työväenliikkeen suhteeksi. Kyse on eräässä mielessä ollut tilastollisen luokka-analyysin yhtä ulkoisesta, ”objektiivisesta” kulttuurianalyttisestä vastineesta. 1960-luvun alkupuolella alkaneessa Työväen muistitietotoimikunnan työväenperinteen tallennustyössä onkin sen vuoksi ollut tärkeää se, että sen keräämässä aineistossa yhdistyy sekä sosiaaliseen että poliittiseen kokemukseen perustuva muistitieto.

Kaiken kaikkiaan eri lähtökohdista tapahtuva suuntautuminen paikallistasoon on tätä nykyä selvästi havaittavissa. Omalla erityisellä tavallaan sitä edustaa Tampereen työväestö-projekti. Se katsoo jatkavansa Voionmaan ja Wariksen perintettä, mutta sillä on myös useita ulkomaisia vastineita: Tukholman työväenluokan synty -projekti 1970-luvulla, Kristiania-projekti Oslolla — se näyttää ATK:hon nojaavine tutkimusmenetelmineen olevan varsin lähellä myöhemmin aloittaneita tamperelaisia —, osaksi myös ddr-läinen Hartmut Zwahr, joka on saanut kansainvälistä kuuluisuutta Leipzigin työväenluokan konstituoitumista koskevalla tutkimuksellaan ja siihen liittyvällä teoreettisella konseptiollaan.

Tutkimuksen kohdistuminen ’paikalliseen’ ei kuitenkaan sinänsä välttämättä vie lähemmäs sitä, miten arkipäivä ja sosiaalinen kokemus on muotoutunut ja sisällöllistynyt. Paikallistutkimusta ei ilmeisestikään sinänsä voida pitää ratkaisuna siihen ongelmaan, että ”arkipäivä” on yleensä jäänyt työväen ja työväenliikkeen historian tutkimuksessa jäännöskategoriaksi, varsinaisen historiallisen prosessin ulkopuolelle. Esimerkiksi paikalliseen järjestöön kohdistuva tutkimus näyttää yleensä jääneen toisintamaan samaa organisaatiokeskeisyyttä kuin valtakunnalliseenkin järjestöön kohdistuva.

Mutta liioin ajatus, jonka mukaan todellista historiaa on se, minkä ihmiset arkipäivässään ja välittömässä kanssakäymisessään kokevat ja strukturoivat, ei voi olla työväenliikkeen

historian tutkimuksen ongelmien ratkaisu tai edes ratkaisun ideaali. Kapitalistisen yhteiskunnan omaan historiallisuuteen kuuluu 'sosiaalisen' ja 'yhteiskunnallisen' eriytyminen; 'yhteiskunnallinen' asettuu epäpersoonallisina suhteina ja sisäistettävänä pakkoina ihmisten elämäkäytännön yläpuolelle, strukturoimaan sitä tavalla, joka ei tule tiedostetuksi välittömän sosiaalisen kokemuksen tasolla. Tämä jännite on pitkälti avoin työväen ja työväenliikkeen historian tutkimuksen metodinen ongelma ja haaste.

Kolmas alussa esiinnostamani ongelma liittyi tutkimuksen ja tutkimuskohteen suhteeseen. Se on yhteydessä jo edellä esittämäni. Työväenliikkeen historian tutkimus on meillä laajentunut merkittävästi juuri eri työväenjärjestöjen itsestään teettämien historioiden muodossa, nimenomaan 1970- ja 1980-luvuilla. Soikkasen kirjoittaman sosialidemokraattisen puolueen historian ensimmäinen osa ilmestyi vuonna 1975 ja toinen osa on valmistumassa. SKP ei kylläkään ole kyennyt teettämään omaa historioteostaan. Sen historia on toistaiseksi jäänyt puolueen veteraanien kirjoitusten ja joidenkin ulkomaisten historioitsijoiden (John H. Hodgson, Anthony Upton) kiinnostuksen varaan, unohtamatta Ilkka *Hakalehdon* vuodelta 1966 olevaa väitöskirjaa vuosien 1918—1928 SKP:stä. Vuoden 1982 lopussa ilmestyivät SAK:n (Pirjo *Ala-Kapee* ja Marjaana *Valkonen*) ja TUL:n (Seppo *Hentilä*) historioteosten ykkösosat⁸. Itseään kunnioittavat ammattiliitot ovat palkatuin tutkijavoimin teettäneet tai teettämässä historioitaan. On ilmestynyt myös useita, varsin laajojakin paikallisten työväenjärjestöjen historioita ja monia hankkeita on vireillä.

Esittäessäni tässä yhteydessä kysymyksen tutkimuksen ja tutkimuskohteen suhteesta en tarkoita tilaustyön erilaisia hankaluuksia. Kysyn pikemmin sitä, mikä merkitys historialla on tämän päivän työväenliikkeessä.

Järjestöjen vaurastuminen ja sopivien tutkijatarjokkaiden määrän kasvu ei luultavasti kokonaan selitä järjestöhistorioiden runsasta teettämistä 1970-luvulta lähtien. Mutta niitä kirjapinoja, jotka koostuvat veteraanien vanhoja historiikkeja siinänsä "tieteellisemmistä" historiateoksista, ei pidä myöskään

oikopäätä nähdä osoitukseksi syventyneestä historiatietoisuudesta. Nimenomaan ammattiyhdistysliikkeen nykyisin itseensä kohdistamassa tai itsestään tilaamassa tutkimuksessa näkyy kaksi käänteispuolta. Toista edustavat järjestöhistoriat, toista taas erilaiset jäsendemokratiatutkimukset, joissa selvitetään jäsenten harrastuksia, aktiivisuutta, kiinnittymistä organisaatioon. Tämä kaksinaisuus itse asiassa ilmentää työväenliikkeessä tapahtunutta historian ja historiatietoisuuden katkosta. Järjestöhistorioissa menneisyydeksi rajattu historia esineellistyy ideologian osaksi, jonka funktio perustuu siihen, että työväenjärjestöt yhä vähemmän kykenevät määrittämään itseään yhteiskunnalliseksi liikkeeksi, työväenliikkeeksi, muuten kuin menneisyyteensä viittaamalla. Tällaisen työväenliike-identiteetin ylläpitämisellä taas on merkitystä lähinnä aktiivijäsenten kerrostumalle, josta osa myös harrastaa historiaa. Järjestöhistoria edustaa näkökulmaa menneisyyteen; näkökulmaa tulevaisuuteen taas edustaa jäsendemokratiatutkimus, jonka ongelmanasettelua hallitsee abstrakti organisaation ja yksityisen jäsenen/”tavallisen ihmisen” suhde. Historia ei välity tästä yli.

Työväenliikkeen historian tutkimuksen kannalta järjestöhistoriallisen tutkimuksen pulmallisuus liittyy yhdeltä osin tehtävänasettelun näennäiseen itsestäänselvyyteen. Järjestön historia on jotain, joka näyttää itsessään määrittävän tutkimuksen rajat, ongelmat, keskeiset lähteet. Aiheenvalinta riittää, kysymyksenasettelua ei tarvitse pohtia. Mielikuva tutkimuksellisen aukon täyttämisestä voi ohjata työtä. Jotta ”työväen historialla” voisi olla merkitystä historiallisessa tilanteessa, jossa yhteiskunnallinen todellisuus itse on muun muassa työn merkityksen osalta katkaisemassa perspektiivejä menneisyydestä tulevaisuuteen, on kuitenkin välttämätöntä nousta aiheenvalinnoista kysymyksenasetteluihin, tutkimuksen lähtökohtia koskevaan itseymmärrykseen.

VIITTEET

- 1 Frank Deppe: Einheit und Spaltung der Arbeiterklasse. Überlegungen zu einer politischen Geschichte der Arbeiterbewegung. Marburg 1981, erityisesti s. 7, 16.
- 2 Tässä Detlev Peukertin ("Arbeiteralltag — Mode oder Methode?" — Argument-Sonderband AS 94. Berlin (West) 1982, s. 8, 14) mukaan.
- 3 Helsingin yliopiston Poliittisen historian laitoksella 1970-luvulla toiminut Suomen työväenliikkeen historia -projekti teetti aihepiiriä käsittelevän bibliografian, joka ulottuu vuoteen 1977. Ilkka Liikanen: Suomen työväenliikkeen historiallinen bibliografia. Helsingin yliopiston Poliittisen historian laitoksen julkaisuja 1/1979. Helsinki 1979. — Työ bibliografian saattamiseksi ajan tasalle on meneillään.
- 4 Ilkka Turunen: Patriarkalismin ja sosialismin välissä. Porvarilliset yhteiskuntapoliittiset ajatusmuodot ja käytännöt vuosisadan vaihteen Suomessa. Poliittisen historian pro gradu -tutkielma Helsingin yliopistossa 1982.
- 5 Pertti Haapala: Ryhmistä luokaksi. Tampereen työväestön muodostuminen v. 1830—1920. Suomen historian lisensiaattitutkimus Tampereen yliopistossa 1982, s. 1—4.
- 6 Matti Klinge: Historia- ja perinnetieteet, filosofia. — Suomen kulttuurihistoria III. Toimituskunta Päiviö Tommila, Aimo Reitala, Veikko Kallio. Porvoo 1982, s. 197.
- 7 Vanhan työväenliikkeen kirjallisuutta käsittelevä kaksiosainen "Joukkosydän" ilmestyi vuonna 1966. Tämän alustuksen esittämisen jälkeen, vuosina 1983—1984, Palmgren on julkaissut vuodesta 1918 1950-luvun alkuun ulottuvan kolmisosaisen tutkimuksen "Kapinalliset kynät".
- 8 Hentilän kirjoittaman "Suomen työläisurheilun historian" toinen osa on ilmestynyt tämän alustuksen esittämisen jälkeen, vuoden 1984 lopussa.

Marxin ja Engelsin käsitykset työväenluokan poliittisista organisaatioista ja puolueista — tutkimusongelmien hahmottelua*

Tämän esitelmän tarkoitus on pohtia niitä ongelmia, joita liittyy parhaillaan tekeillä olevaan tutkimukseeni Marxin ja Engelsin puoluekäsityksistä. Näitä ongelmia ovat 1) tutkimuksen lähestymistapa, 2) periodisointi — mikä liittyy läheisesti edelliseen —, 3) käsitteiden määrittäminen ja selventäminen, 4) tutkimustehtävän rajaus — mikä jälleen liittyy likeisesti edelliseen kohtaan ja 5) tutkimustehtävän tarkempi määrittäminen eli niiden kysymysten esittäminen, joihin vastauksia etsitään. Tässä esityksessä keskityn näihin tutkimusongelmiin. Tutkimuksen tuloksia vain sivuan.

Ennen kuin menen varsinaisiin tutkimusongelmiin, haluan kertoa jotain tämän tutkimushankkeen historiasta ja niistä motiiveista, jotka ovat saaneet minut kiinnostumaan tästä nimenomaisesta aiheesta. Tutkimushankkeen historia ulottuu niinkin kauas taaksepäin kuin vuoteen 1972. Tuolloin nimitäin ryhdyin valmistelemaan ensimmäistä opinnäytettäni, joka oli tutkielma käsitteestä proletariaatin diktatuuri sosialistisessa teoriassa Ranskan vallankumouksesta Venäjän vallankumoukseen.¹ Tämän tutkielman valmistamisen motiivit olivat niin sanoakseni ”ulkoakateemiset”, motiivina oli saada jotain selvyttä niihin ongelmiin, joista opiskelijaliikkeessä ja

* Kirjoittajan aihetta koskeva väitöskirja ilmestyy syksyllä 1985 nimellä ”Marx's and Engels' Concepts of the Parties and Political Organizations of the Working Class”.

ennen muuta ideologisessa käymisvaiheessa olevassa sos. dem. opiskelijaliikkeessä silloin kiivaasti väiteltiin. Kysymys proletariaatin diktatuurista näytti kovin keskeiseltä, vaikuttihan 70-luvun alussa varsin voimakkaasti mielipidesuunta, jonka mukaan kyseinen diktatuuri olisi pystytettävä Suomeen.

Tutkielmaa tehdessäni huomasin kuitenkin, että koko kysymys käsitteen proletariaatin diktatuuri merkityksestä on aika sekundäärinen. En mitenkään väheksy sellaistaakaan tutkielmasta, jonka yksinomaisena tehtävänä on selvittää sanojen merkityssisältöä, niiden käyttöyhteyksiä ja näiden muuttumista, mutta tuonkaltainen tutkimus on ehkä sittenkin enemmän kielitieteilijän kuin poliittisen historian tutkijan alaa. Mitä pitemmälle proletariaatin diktatuuri-tutkielmani edistyi sitä enemmän kiinnostuin asiaan liittyvistä laajemmista yhteyksistä ja tällöin erityisesti kysymys työväenluokan puolueen luonteesta ja sen tehtävistä nousi keskeiseksi kysymykseksi, loihan Lenin tunnetusti teorian, jota ryhdyttiin kutsumaan opiksi uudentyypisistä puolueista. Tämä kysymys hajoihti Venäjän sosialidemokraattisen työväenpuolueen 1903, juuri siitä äänestettiin Lontoossa, ja myöhemmin, bolsevikkien noustua valtaan kysymys tunnetusti sai laajakantoisen merkityksen eli mistä diktatuurista lopulta on kysymys, proletariaatin diktatuurista, mitä se sitten merkinneekään, vaiko puolueen diktatuurista, joka on paljon yksinkertaisempi sekä määritellä että toteuttaa kuin abstrakti proletariaatin diktatuuri.

Tämäntyyppisten pohdintojen jälkeen jouduin kysymään mikä oli Marxin ja Engelsin suhtautuminen kysymykseen puolueesta tai puolueista. Jo saavuttamani ”esiymmärryksen” perusteella tiesin, että kysymys on perin kompleksinen, koska mitään esim. jossain teoksessa esitettyä teoriaa työväenluokan puolueesta Marxin ja Engelsin tuotannossa ei — vrt. Leninin Mitä on tehtävä — ei ole. Toinen seikka, joka sai minut kiinnostumaan aiheesta oli se, että sitä ei juuri aikaisemmin ole tutkittu. Aiheesta on lännessä julkaistu tietääkseni kolme artikkelia ja eräs tasoltaan heikko saksalainen väitöskirja.² Tietysti tätä kysymystä on laajassa Marx-tutkimuksessa mo-

neen kertaan sivuttu ja käsitelty samoja asioita, jotka tässäkin yhteydessä nousevat esiin, mutta varsinaista työväenluokan puolue- ja organisaatioproblematiikasta liikkeelle lähtevää seikkaperäistä Marx- tutkimusta ei ole tehty. Itäeurooppalainen tutkimus aiheesta on ideologiasidonnaista siinä mielessä, että tehtäväksi asettuu sen osoittaminen, kuinka ”Marx ja Engels laskivat perustan”, josta Lenin ”kehitti” oppia edelleen ja kuinka sitten itäeurooppalaisissa yhteiskunnissa toteutetaan Marxin, Engelsin ja Leninin opetuksia. Tämmöisestä aksiomasta lähtevä tutkimus on luonteeltaan apologeettista sekä hyökkäävän poleemista.³ Tieteellisen tutkimuksen lähtökohdista ei kuitenkaan voi olla minkään olemassaolevan käsityksen osoittaminen oikeaksi Marxin avulla. Tehtävä on sen sijaan selvittää Marxin ja Engelsin puoluekäsitykset historiallisissa yhteyksissään.

Tulemme tässä kysymykseen lähestymistavasta. Historiallinen lähestymistapa ei kuitenkaan ole ainoa mahdollinen, vaan aivan toisenlainen lähestymistapa on eräissä Marx-tutkimuksissa yleinen. Nimitän sitä tässä paremman ilmauksen puutteessa strukturalistiseksi. Etienne Balibar, Louis Althusserin oppilas ja työtoveri on kirjoittanut artikkelin Marxin puoluekäsityksestä, joka edustaa tätä lähestymistapaa. Balibarin mukaan Marxilla on kaksi käsitystä puolueesta: 1) käsitys olemassa olevista työväen organisaatioista, 2) käsitys siitä, millainen puolueen tulee olla sen historiallisen tarkoituksen kannalta — tuo historiallinen tarkoitus on proletariaatin valtaama poliittinen valta.

Puolue liittyy Balibarin Marx-tulkinnan mukaan oleellisesti käsityksiin valtiosta, joita käsityksiä Marxilla olisi kaksi. Ensimmäisen valtiokäsityksen mukaan valtio on yhteiskunnan mystifioitu ilmaus (*representation*). Vallankumouksellinen puolue on yhteiskunnan demystifikaatiota, joka on tendenssiltään identtinen riistetyn luokan kanssa ja määrittää sen vallankumouksellista tulemistä. Riistetty luokka muuttaa itsensä autonomiseksi puolueeksi olemassaolevan järjestelmän puitteissa ja sitten vallankumouksessa lopettaa itsensä ja luokat yleensä sekä kumoaa valtion ja yhteiskunnan erillisyyden. Luokka muodostaa myös ammattiyhdistysorganisaation, mut-

ta se ei ole puolueen muodostumisesta mitenkään erillinen, vaan luokan ja siten puolueenkin konstitutioitumisen momentti.

Puolue ei ole Balibarin mukaan edustuksellinen suhteessa proletariaattiin, koska kyse on proletariaatin tendenssistä konstituoitua vallankumoukselliseksi; on siten poissuljettua, että puolue olisi delegoitu organisaatio tai proletariaatin edustaja valtiossa. Näin ollen, Balibar tähdentää, Marx ja Engels itse asiassa hylkäsivät ja sulkiivat pois sekä II ja III internationaalin puoluemallit, joissa kutakin yhteiskuntaluokkaa edustivat niiden poliittiset puolueet.

Balibar siis luonnosteleo eräänlaisen ideaalisen kommunistisen puolueen kuvan. Hän perusteleo sitä yhdellä ainoalla Marx-sitaatilla, kuuluisalla kohdalla *Kommunistisesta Manifestista*, jossa todetaan, että kommunistit eivät ole mikään erillinen puolue muitten työväenpuolueitten vastakohtana, vaan edustavat koko työväenluokan liikettä, mutta ymmärtävät muuta proletaarista joukkoa paremmin proletaarisen liikkeen edellytykset, kulun ja yleiset tulokset. Toinenkin viittaus Marxiin tosin on, kuuluisaan toteamukseen siitä, että työväenluokka ei muodosta pelkästään luokkaa sinänsä, vaan muodostuu asemastaan tietoiseksi luokaksi itselleen.

Ainoa viittaus historiallisiin olosuhteisiin on Balibarilla toteamus siitä, että *Manifestin* em. ajatus merkitsisi synteesiä chartismista ja blanquismista, edellinen oli työväen joukkoliike, joka kuitenkin alisti luokkapoliitiikan ”pikkuporvarilliselle demokratismille”, blanquismi taas merkitsi ideologista etujoukkoa, joka ylitti demokratismia, mutta eristi itsensä lahkolaisuuteen ja vallankaappaustaktikkaan.

Kysymyksessä on epähistoriallinen ja jokseenkin mielivaltainen konstruktio. Balibar ei vaivaudu kysymään keitä tarkoitetaan *Kommunistisessa Manifestissa* ”kommunisteilla”, jotka etujoukoksi julistetaan. Kysymyksessä ei ole mikään organisaatio, vaan puolue tarkoittaa samoin ajattelevien tai ainakin suunnilleen samoin ajattelevien joukkoa. Edustuksellisuudesta tai ei-edustuksellisuudesta valtion puitteissa ei todeta yhtään mitään, koko kysymystä ei edes aseteta tällä tavoin. Ja kaikkein huikkein johtopäätös on se, että Marxin ja En-

gelsin kommunistinen puolue olisi ollut heille joku synteesi chartismista ja blanquilaiisuudesta. Tälle käsitykselle ei löydy kerrassaan mitään perustaa Marxin ja Engelsin senaikaisista kirjoituksista. Miten heillä olisi tällainen synteesi voinut olla mielessä, kun he kuitenkin odottivat kovasti suuria tekoja chartisteilta vielä 1850-luvun alussa, nimittäin yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden saavuttamista, nousua valtaan ja yksityisomaisuuden hävittämistä.

Balibarin mukaan Marxilla on myös toinen valtiokäsitys: valtio on apparaatti, johon keskittyvät keinot, jolla porvaristo pitää yllä herruuttaan. Työväenluokka asettaa sitä vastaan toisen apparaatin: tähän tähtäsivät I Internationaalin Lontoon konfrenssein ja Haagin kongressin päätöslauselmat: on luotava muista puolueista erillinen puolue. Tässä puoluekäsityksessä puolue ja ay-liike ovat erillisiä organisaatioita. Puolue on siis luonteeltaan apparaatti kuten valtiokin, se ei ole ideaalinen ”tietoisuus-puolue”, tosin se on antivaltio, koska sillä ei ole byrokraatiaa, ei poliisia jne., vaan sen auktoriteetti on puhtaasti moraalista.

Balibarin johtopäätös on se, että Marx ei kyennyt ylittämään horjumista olemassaolevien organisaatioiden ja kommunistisen puolueideaalin välillä. Hän ei osannut asettaa kysymystä puolueen ideologiasta, joka ideologia Balibarin mielestä tulisi olla ei-ideologia, puhdas tiede, vastakohtana sosialidemokraattisille ja kommunistisille (siis ko. olemassaolevien puolueitten) ortodoksioille.

Kuten havaitaan, on tällainen tarkastelu täysin epähistoriallista siinä mielessä, että siinä ei mitenkään aseteta kysymystä siitä, millaisia olivat työväenluokalle ja -liikkeelle asettuvat haasteet eri aikoina ja mitkä olivat sen mahdollisuudet eri maissa ja eri aikoina vaikuttaa politiikassa. Tämä epähistoriallisuus tekee mahdottomaksi ymmärtää Marxin ja Engelsin puoluekäsityksissä tapahtuneita muutoksia, sillä Marx ja Engels eivät suhtautuneet todellisuuteen ”struktuurilistisesti”, todellisuus ei heille ollut mitään ideaalityyppien todellisuutta, vaan reaalisia ihmisiä sosiaalisissa yhteyksissään ja muutoksen mahdollisuuksia. Heidän puoluekäsityksensä määräytyi-

vät todellisuuden konkreettisesta analyysistä ja ne sen seurauksena olivat kaikkea muuta kuin ideaalisia, päin vastoin ne olivat hyvin pragmaattisia. Juuri tuo todellisuus ja sen analyysi tulee tutkimuksen reprodusoida, mistä seuraa se johtopäätös lähestymistavan suhteen, että sen tulee olla loppujen lopuksi "tavanomainen" historiallinen lähestymistapa. On toisin sanoen kuvattava Marxin ja Engelsin poliittinen toiminta ja seurattava sitä, miten heidän käsityksensä puolueista tuon toiminnan käännteissä muokkautuivat ja kehittyivät.

Lähestymistavan valintaan liittyy kysymys tutkielman jäsenyyksestä. Kun valitaan lähestymistapa, jossa seurataan jonkun asian kehitystä, niin luontevinta on jakaa kehitys joillakin sisällöllisillä perusteilla ajanjaksoihin. Puoluekäsitysten tarkastelu voidaan jakaa periodeihin käyttäen kriteerinä Marxin ja Engelsin poliittisen toiminnan eri kehitysvaiheita. Silloin saadaan seuraavat periodit: 1) nuori Marx ja Engels 1842—47 (he olivat mukana poliittisessa toiminnassa, mutta eivät varsinaisissa poliittisissa organisaatioissa), 2) kommunistien liiton kausi 1847—52, 3) Marx ja Engels organisaatioitten ulkopuolella 1852—64, 4) I Internationaalin kausi 1864—72 ja 5) työväenpuolueitten muodostumisen kausi 1872—1883 (—1895). Osittain menevät periodit 3, 4 ja 5 päällekkäin sikäli, että Saksassa perustettiin ensimmäinen moderni työväenpuolue 1863, mutta käytännössä tästä ei ole suurta haittaa sillä joka tapauksessa kansallisten puolueitten merkitys korostui vasta 1870- ja 1880-luvuilla.

Eräissä saamissani suusanallisissa kritiikeissä tämä periodisointi on leimattu mielettömäksi ja esitetty, että periodisointi sen sijaan seuraisi dialektiikan kehittymistä. Tarkemmin en ole saanut tietää mitä tämä tarkoittaa ja minkälaiseen periodisointiin se johtaisi. Mutta tietysti Marxin kehitystä voidaan periodisoida toisenlaistenkin kriteerien perusteella. Niinpä V. S. Vygodski jakaa Marxin periodeihin seuraavasti: 1) 1843—49, 2) 1850—63 ja 3) 1863—83.⁴ Vygodskin aiheena on Pääoman syntyhistoria ja siihen tämä periodisointi istuu hyvin: ensimmäinen periodi on Marxin talousteorian kehittymisen esihistoriaa, toinen periodi on Marxin talousteorian luomisjakso, silloin Marx kehitti sitten Pääomassa esitetyt kategoriat

arvosta, lisäarvosta jne. Kolmatta periodia Vygodski nimittää Marxin taloudellisen teorian loppusilaukseksi. Vygodskin periodisointi vaikuttaa ilmeisen pätevältä. Mutta selvää on, että se sopii vain Marxin ekonomiakritiikin kehityksen tutkimukseen eikä sitä mitenkään voi soveltaa hänen poliittisen toimintansa tutkimuksessa, seikka, joka muuten sekin todistaa, miten ekonomiakritiikki ja poliittinen toiminta — ja jälkimmäiseen liittyen sitten käsitykset työväen organisaatioista ja puolueista — ovat toisistaan varsin erillisiä sfäärejä.

Kolmas tutkimusongelma liittyy käytettävien käsitteitten määrittämiseen. Tässä tutkielmassa ongelmallisin on itse käsite puolue. Tutkimuksen kohteena olevalla ajanjaksolla syntyivät nykyaikaiset puolueet, joilla tarkoitan valtiolliseen politiikkaan osallistuvia ja vaikuttavia verraten keskitettyjä, liittomuotoisia poliittisia organisaatioita. Mutta puolueita oli olemassa jo ennen puolueita.⁵ Jo Rheinische Zeitungissa Marx julisti, että ilman puolueita ei ole kehitystä eikä edistystä. Tuolloin puolueet kuitenkin olivat vain mielipidesuuntia, joilla ei ollut minkäänlaista organisaatiota. Kun Marx ja Engels sitten 1844 tunnustautuivat kommunisteiksi ja ryhtyivät puhumaan kommunistisesta puolueesta, ei silloinkaan ollut olemassa mitään organisaatiota, vaan puolueella viitattiin samoin ajatteleviin.

Nykyaikaisilla liittomuotoisilla puolueilla voidaan nähdä neljäntyyppisiä edeltäjiä. Niitä ovat 1) jo mainittu mielipidesuunta, 2) poliittiset kerhot — niillä ei ole varsinaista organisaatiota, vaan kysymyksessä ovat informaaliset keskustelutilaisuudet, jotka kuitenkin ovat enemmän tai vähemmän säännöllisiä; Saksan ns. kommunistiset klubit 1840-luvun puolivälissä ovat esimerkki tällaisista, 3) poliittinen joukkoliike, jolla jo on jonkinlainen, mutta löyhä organisaatio, esimerkkinä chartismi, 4) pikkuryhmät ja salaseurat, joilla on organisaatio, mahdollisesti hyvinkin hierarkkinen, mutta jäsenmäärä on pieni eivätkä pikkuryhmät osallistu valtiolliseen politiikkaan. — Kaikki nämä tyypit tulevat esille tutkittaessa Marxin ja Engelsin suhtautumista puolueisiin ja oman probleemansa muodostaa vielä I internationaali, joka kansainvälisenä järjestönä, jossa keskeisesti oli mukana myös ammattiliittoja, ei sovi mi-

hinkään edellämainittuun kategoriaan. Tästä johtuu, että olen päätenyt nimeämään tutkimukseni ”Marxin ja Engelsin käsitykset työväenluokan poliittisista organisaatioista ja puolueista”.

Tutkimustehtävä on siis selvittää Marxin ja Engelsin puoluekäsitykset historiallisissa yhteyksissään. On siis, kuten edellä totesin, kuvattava Marxin ja Engelsin poliittinen toiminta, mikä käytännössä merkitsee varsin pitkälle erilaisten kamppailujen taustojen selvittämistä ja sen tarkastelemista miten eri osapuolet, erityisesti tietysti Marx ja Engels, näissä kamppailuissa käyttäytyivät. Tämän avulla, ja vain tämän avulla tulee mahdolliseksi johtaa joitakin yleisiä periaatteita, joita Marx ja Engels poliittisessa toiminnassaan noudattivat, enemmän tai vähemmän tietoisesti. Tällöin mm. havaitaan heidän kielteinen suhtautumisensa johtohenkilöitten roolin korostamiseen, pyrkimys usein pysytellä harmaana eminenssinä, usein esiin tuleva liikkeen sisäisen pluralismin ja demokraattisten menettelytapojen korostaminen. Näin voidaan tehdä johtopäätöksiä sen suhteen, miten Marx ja Engels suhtautuivat tärkeisiin periaatteellisuontoiisiin kysymyksiin, mm. siihen, mikä rooli puolueella mahdollisesti olisi siirtymävaiheessa vai tarvitseeko sillä olla mitään roolia. Tätä kautta päästään tarkastelemaan mm. sitä kysymystä, mikä lopulta on Marxin poliittisen ajattelun ja anarkismin suhde, jolloin tullaan siihen johtopäätökseen, että ne ovat hyvin lähellä toisiaan. Voidaan myös esittää kysymys oliko Marx ns. avoimen yhteiskunnan kannalla. Tämä K. R. Popperin⁶ termi on ideologiarasitteinen, mutta yhdyin Maurice Cornforthin Popperkritiikissään esittämään mielipiteeseen, että Popperin terminologia on hedelmällinen myös marxilaisen tarkastelun kannalta.⁷ Avoin yhteiskunta tarkoittaa tällöin sellaista, jossa yksilölle ei aseteta esteitä kehittää kykyjään ja persoonallisuuttaan niin pitkälle kuin mahdollista, yhteiskunnalliset institootiot ovat niin järjestetyt, että niitä voidaan yhteiskunnan jäsenten toimesta muuttaa ja kehittää, niin että yksilöt voivat elää täydemmin ja vapaammin. Avoin yhteiskunta edellyttää ”avointa ajattelua”, joka on rationaalista vastakohtana sokeal-

le uskolle dogmeihin. Suljettu yhteiskunta, ja ajattelu on tietysti avoimen vastakohta. Esimerkiksi Pariisin kommuunia koskevien Marxin kirjoitusten tarkastelu tuo valaistusta tähän kysymykseen.

Näin ollen puoluekäsitusten selvittelyn on mahdollisuus johtaa eräiden tärkeiden ”perimmäisten” yhteiskuntakysymysten äärelle. Mutta vielä on kysyttävä miksi Marx (ja Engels) politiikassa toimi(vat) ja elämäntyönsä teki(vät). Myös tätä kysymystä, Marxin toiminnan peruslähtökohtaa on nähdäkseni tutkimuksessa tarkasteltava; tuo peruslähtökohta on aivan ilmeisesti Marxin filosofinen visio proletariaatin ja sitä tietä ihmisen emansipaatiosta; on siis selvitetävä mitä tämä emansipaatio Marxilla tarkoittaa.

Tutkimustehtävä siis rajautuu siihen, mikä Marxilla on ”poliittista”, erotuksena ekonomiakritiikistä; emansipaatiokysymys tuo tähän poliittiseen filosofisen ulottuvuuden. Mutta ”koko poliittinen” ei silti ole tutkimuksen kohteena. Marxilla on laajoja nimenomaan poliittisia analyyseja aikansa yhteiskunnista: analyyseja Napoleon III:n Ranskasta, Preussin 1850-luvun taantumuksesta, Englannin sisäpolitiikasta tai vaikkapa Venäjän ekspansio politiikasta. Kaikki tämä on tarkoituksenmukaista rajata pois ja tällöin rajautuu pois myös kysymys Marxin ja Engelsin suhtautumisesta muihin puolueisiin kuin työväenpuolueisiin. Jossain määrin tätä aihetta tosin on välttämätöntä tarkastella tutkielman alkuosassa, jolloin selvitetään sitä, mitä ns. nuori Marx puolueella tarkoitti. Mutta muutoin tämä alue jää tarkastelun ulkopuolelle siitä syystä, että sillä ei ole mitään elimellistä yhteyttä käsityksiin nimenomaan työväenluokan puolueista ja poliittisista organisaatioista. Jos vaaditaan, että kun tutkielman nimessä esiintyy ”käsitys puolueista”, niin kaikkia mahdollisia käsityksiä kaikista mahdollisista puolueista täytyy silloin tarkastella, niin kriteeriksi asetetaan tällöin täysin ulkokohtainen, muodollinen seikka. Muut puolueet kuuluvat Marxin ja Engelsin ajattelussa tavallaan kokonaan eri sfääriin kuin työväen puolueet ja organisaatiot. olen sitä paitsi todennut, että varsin usein Marxin ja Engelsin lausunnot jostain toryista tai whigeistä, legitimisteistä ja orleanisteista jne. ovat propagandistisia eivät-

kä mielenkiintoisia ainakaan siitä näkökulmasta, jonka olen valinnut.

Jäljellä on vielä tutkimustehtävän tarkempi määrittäminen, so. niiden kysymysten esittäminen, joihin vastauksia tutkimuksessa etsitään. Niitä ovat 1) mikä oli niitten organisaatioitten ja puolueitten organisatorinen rakenne, joiden toimintaan Marx ja Engels osallistuivat tai vaikuttivat; tällöin nousevat esiin kysymykset sentralismista, pluralismista ja esim. Kommunistien liiton kohdalla (liittyen erityisesti Kommunistiseen Manifestiin) kysymys etujoukosta, mitä se Marxilla tarkoitti, 2) kysymys liittolaispolitiikasta, erityisesti kysymys liitosta porvarillisten demokraattien kanssa; Marxhan ryhtyi tällaista liittolaispolitiikkaa harjoittamaan jo Brysselissä 1847, sitten 1848—49 vallankumouksessa hän meni niin pitkälle, että vastusti työläisten itsenäistä esiintymistä, koska ei katsonut ajan olevan kypsän ja sen sijaan kannatti ”roikkumista demokraattien takinliepeessä” käyttäkseni Suomen nykyisestä politiikasta tuttua sanontaa, sitten teki itsekritiikin; myöhemmin eräs kiistanaihe lassallelaisten kanssa oli, onko porvaristo yhtä ainoaa taantumuksellista joukkoa, 3) kysymys joukkojen ja johdon suhteesta työväen poliittisessa organisaatiossa ja tähän liittyen vielä kysymys siitä, miten Marx ymmärsi oman asemansa tässä organisaatiossa; sekä Kommunistien liitto, että I internationaali tarjoavat mielenkiintoista aineistoa näiden seikkojen tutkimiseen, 4) kysymys työväen organisaation ja puolueen julistamasta poliittisesta linjasta ja puolueiden ohjelmista, miten Marx ja Engels suhtautuivat niihin liittyviin kysymyksiin; todettakoon, että usein ankarasta polemiikista huolimatta (esim. Gothan ja Erfurtin ohjelman arvostelut, varsinkin edellinen) suhtautuminen oli varsin joustavaa ja pragmaattista, 5) kysymys puolueen osallistumisesta parlamentaariseen politiikkaan, millainen strategia tulee parlamentissa omaksua ja tähän liittyen laajemminkin kysymys Marxin suhtautumisesta reformeihin, 6) kysymys puolueen mahdollisesta roolista siirtymävaiheessa; vaikuttiko esim. Pariisin kommuuni jotenkin Marxin puoluetta koskeviin arvioihin ja 7) kysymys työväen organisaatioitten ja puolueitten sisäisistä erimielisyyksistä; I internationaalien konfrontaatiot, jois-

sa Marx ja Engels varsinkin Bakuninin ryhdyttyä vaikuttamaan internationaalissa olivat yhtenä osapuolena, ovat eräs keskeinen tutkimuskohde; sittemmin suhtautuminen Saksan puolueen monimutkaisiin kuvioihin, joissa Marx ja Engels eivät suoranaisesti olleet ”osapuolena” on myös yksi laaja kohde.

Eräs mielenkiintoinen seikka on se, että kun Marxilla ja Engelsillä voidaan erottaa erilaisia puoluekäsityksiä (esim. käsitys etujoukkoryhmästä, käsitys joukkopuolueesta), niin nämä erilaiset puoluekäsitykset säilyvät ikäänkuin kerroksittain, mikä käy ilmi siinä, että I internationaalien jälkeen alkaneella työväenpuolueitten muodostumisen kaudella Marx ja Engels saattoivat suositella varsin erilaista organisaatiotyyppiä eri maihin riippuen siitä minkälaiseksi he analysoivat tuon maan proletariaatin kehitysasteen. Selvästikin nimenomaan Engelsille muodostui myöhäisinä vuosinaan Saksan puolue esikuvaksi kaikille muille maille, esikuvaksi, jota tulisi seurata. Kuitenkin hän otti huomioon realistisesti olosuhteet eri maissa ja saattoi esim. suositella olemassaolevan työväen organisaation, USA:n pikkuisen emigranteista koostuvan sosialistisen puolueen lakkauttamista siitä huolimatta, että puolueen johtomiehet julistivat olevansa Marxin oppien seuraajia.

Eräs keskeinen tulos tutkimuksesta on, se todettakoon lopuksi, Marxin ja Engelsin puoluekäsitysten pragmaattisuus. Kaikenlainen dogmaattisuus ja doktrinäärisyys oli heille työväen järjestäytymiskysymyksissä vierasta. Tämä Marxin ja Engelsin oma asennoituminen näihin kysymyksiin nähdäkseen on hedelmällinen ohjenuora myös näiden asioitten tutkimukselle.

VIITTEET

- 1 Jukka Paastela, Käsitys proletariaatin diktatuurista sosialistisessa teoriassa Ranskan vallankumouksesta Venäjän vallankumoukseen. Tampereen yliopisto. Poliittikan tutkimuksen laitos. Tutkimuksia N:o 35/1974.
- 2 Etienne Balibar, 'Marx, Engels et le parti révolutionnaire', La Pensée 201 (1978), ss. 120—135. Monty Johnstone, 'Marx and Engels and the Concept of the Party',

The Socialist Register. A Survey of Movements & Ideas 1967, ss. 121—158. Maximilien Rubel, 'Remarques sur le concept de parti prolétarien chez Marx', teoksessa Rubel, Marx critique du marxisme, Paris, 1974, ss. 183—192. Ulrich Haufschild, Partei und Klasse bei Marx und Engels. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der philosophischen Fakultät der Johann Wolfgang Goethe-Universität. Frankfurt am Main, 1965.

- 3 Itäeurooppalaisesta kirjallisuudesta ks. esim. Horst Bartel und Walter Schmidt, 'Zur Entwicklung der Auffassungen von Marx und Engels über die proletarische Partei', teoksessa Marxismus und deutsche Arbeiterbewegung. Studien zur Sozialistischen Bewegung in letzten Drittel des 19. Jahrhunderts, Berlin 1970, ss. 7—102. Luku 'Die revolutionäre Partei als Verkörperung der Einheit von wissenschaftlicher Weltanschauung und Arbeiterbewegung. Zu Entstellungen der Parteauffassung von Marx und Engels und zur angeblichen Vieldeutigkeit des Marxismus' teoksessa Rolf Bauermann, Karlheinz Geyer und Elmar Julier, Das Elend der "Marxologie". Eine Auseinandersetzung mit Marx—Engels—Verfälschungen, Frankfurt am Main, 1975, ss. 137—188.
- 4 V. S. Vygodski, Miten Marx teki suuren keksintönsä. "Pääoman" syntyhistoria, Helsinki 1976, ss. 8—15.
- 5 Marx—Engels-tutkielmani esityönä olen valmistanut tutkielman Puolueet ennen puolueita. Puolueet ja puoluekäsitteet historiallisena ilmiönä antiikin Kreikasta nykyaikaisen puoluelaitoksen muodostumiseen. Tampereen yliopisto. Poliitiikan tutkimuksen laitos. Tutkimuksia no 77/1984.
- 6 K. R. Popper, Avoin yhteiskunta ja sen viholliset, Helsinki 1974.
- 7 Maurice Cornforth, The Open Philosophy and the Open Society. A Reply to Dr. Karl Popper's Refutations of Marxism, New York 1976 (3. painos, 1. Painos ilmestynyt 1968).

Onko sota osa ihmisen alkuperäistä luontoa?

Kehitellessään teorioitaan Marxia ja Engelsiä oli *alkanut* kiinnostaa omaisuus- ja oikeusolojen *muovautuminen* primitiivisissä yhteiskunnissa. 1860-luvulla oli Marx lukenut baijerilaisen oikeushistorioitsija Georg Ludwig von Maurerin tutkimuksia. Niistä hän etsi tukea *Das Kapital* -kirjassa esittämälleen väitteelle, ettei myyntiin ja ostoon perustuva *tavaravaihto* ollut syntynyt alkuyhteiskunnan sisäpuolella vaan eri yhteiskuntien keskeisenä *kauppatoimintana*. Tästä päädyttiin vähitellen kysymykseen luokattomasta alkuyhteiskunnasta.¹ Tunnetussa darwinismia käsittelevässä kirjeessään Lawroville v. 1875 Engels totesi, ettei kaikkien taistelu kaikkia vastaan ole voinut olla inhimillisen kehityksen *ensi vaihe*.² Anti-Dühringissä hän vielä korostaa Kommunistisen manifestin *tavoin*, että kaikki tähänastinen historia on ollut luokkataistelun historiaa. Kuutisen vuotta myöhemmin julkaisemassaan kirjassa ”Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft” (1883) hän kuitenkin lisää tähän *toteamukseensa* sanat ”lukuunottamatta alkutiloja”.³

Muutoksen syynä on ollut Marxin ja Engelsin tutustumisen *etnologiaa* ja *antropologiaa* koskevaan uusimpaan tutkimukseen. Niistä *merkittävin* on ollut amerikkalaisen etnologin Lewis H. Morganin kirja *Ancient Society* (1877), joka lähinnä perustui irokeesien keskuudessa tehtyihin tutkimuksiin. Lisäksi Marxin kiinnostuksen kohteina olivat John Phearin, Henry Mainen, John Lubbockin ja venäläisen maanomistusolojen tutkijan M. M. Kovalevskij’in tuotannot.⁴ Morgan yritti saada jonkinlaisen kokonaiskuvan ihmisen varhaishistoriasta suorittamalla vertailuja eri maantieteellisten aluei-

den alkuperäiskansojen kesken. Hän jakoi ihmisen alkuhistorian kolmeen jaksoon: ”Villeys, barbaria ja sivilisaatio”. Kahdesta ensimmäisestä hän erotti vielä *ala-*, *keski-* ja *yläasteen*.⁵ Morgania on pidetty — niin republikaaninen senaattori kuin hän olikin — materialistina, koska hän painotti toimeentulotekijöiden merkitystä eri aikakausien muutoksissa. Tätä hänen materialistisuuttaan eräät tutkijat pitävät kuitenkin hyvin kontroverssinä. Ilmeisesti hänellä ei ole ollut mitään perusteellisesti harkittua historianäkemystä.⁶

Engels ihastui Morganiin eräässä vaiheessa niin, että piti häntä antropologian alalla melkein yhtä merkittävänä kuin Darwinia biologiassa.⁷ Engelsin suurta kiinnostusta Morganiin kuvastaa hänen v. 1884 julkaisemansa kirjanen ”Der Ursprung der Familie des Privateigenthums und des Staates”. Siinä hän yrittää sovelluttaa Morganin oppeja marxilaisuuteen. Tutkimuksessaan Engels vertaa intiaanien, kelttien, venäläisten, saksalaisten sekä Ateenan ja Rooman varhaiskulttuureja toisiinsa Morganin hahmotteleman jaon perusteella. Hän keskittyy pohtimaan *alkuyhteiskuntamuotojen*, lähinnä perheen, suvun ja gensin kehitystä. Gensillä oli kukoistuskautensa barbaariuden ala-asteessa.⁸

Marxkin antoi Morganin tutkimuksille suuren arvon, mutta suhtautui niihin varauksellisemmin kuin Engels. Hän ei kirjoittanut antropologiasta ja etnologiasta tutkimusta, mutta teki vähän ennen kuolemaansa vv. 1881—1882 suuren joukon muistiinpanoja lukemiinsa alan teoksiin, etupäässä kuitenkin Morganin tekstiin. Ne on myöhemmin julkaistu kommentein varustettuina.⁹ Lähteinä niihin on suhtauduttava kriittisesti. Marx on lähinnä merkinnyt muistiin ne asiat, jotka häntä ovat kiinnostaneet. Päätelmiin ei ole juuri jäänyt tilaa.

Marx ja Engels olivat kiinnostuneita primitiivisistä yhteiskunnista, koska niistä oli löydettävissä arkaistisia kunnallisia komponentteja. Omaisuus- ja perhesuhteet eivät olleet henkilökohtaisia vaan kollektiivisia. Siksi nämä yhteiskuntainstituutiot edustivat kommunismin alkeismuotoja. Morgan on tässä yhteydessä jopa puhunut vanhan gensin vapaudesta, tasa-arvoisuudesta ja veljeydestä. Vähitellen kuitenkin omaisuuden määrä alkoi lisääntyä, ja karjanhoidon synty aiheutti

ensimmäisen suuren yhteiskunnallisen työnjaon. Marxin mukaan selvän eron muodostuminen kollektiivisen ja yksityisen omaisuuden välille merkitsi siirtymistä poliittiseen yhteiskuntaan. Muodostui valtio luokkayhteiskuntineen.¹⁰

Tutkiessaan primitiivisiä yhteiskuntia Marx ja Engels halusivat ennen kaikkea selvittää perheen, suvun ja gensin sisäisiä struktuureja sekä maanomistusolosuhteita; eivät sodan ja väkivallan ongelmia. Viittaukset niihin vilahtelevat siellä täällä tekstissä vailla mitään yhtenäistä linjaa. Joitakin varovaisia päätelmiä voidaan silti tehdä. Asetetun problematiikan kannalta ei ole kuitenkaan syytä analysoida Marxin ja Engelsin sivilisaatiovaiheen konflikteista esittämiä lausuntoja, koska ne eivät sisällä suurestikaan uutta. Sitävastoin on tärkeitä tutkia heidän kannanottojaan *ajalta*, joka nimenomaan koskee olosuhteita ennen luokkayhteiskunnan syntyä.

Lähtökohdaksi voidaan ottaa seuraava Marxin kaksikielinen muistiinpano: ”Warfare under barbarians — from more improved weapons and stronger incentives — zerstört more life als Krieg unter savages.”¹¹ Sodankäynti on siis ollut tunnettu jo villeyden kautena, mutta se on muuttunut intensiivisemmäksi barbaariaikana, ja vielä voimakkaampana tämä kehitys on jatkunut myöhemmissä luokkayhteiskunnissa. Mutta onko väkivalta suoranaisesti osa ihmisen alkuperäistä luontoa? Sotahan oli muuttunut luonteeltaan väkivaltaisemmaksi siitä syystä, että asetekniikka oli kehittynyt ja ihmisen omistusolosuhteet olivat muuttuneet. Vastausta näihin kysymyksiin on etsittävä eräistä muista Marxin ja Engelsin lausunnoista.

Marx pitää ihmisen ensimmäisenä yksityisomaisuutena vaatedusta ja primitiivisiä aseita. Morganin *jaon* perusteella ne liittyivät villeyden keski- ja yläasteeseen. Marxin merkintöjen mukaan ihminen on taistellut aseiden avulla orgaanista ja epäorgaanista maailmaa vastaan. Alkukauden ihmiselle ase merkitsi samaa kuin työkalu,¹² jota tarvittiin elämän perusehtojen sekä ilmeisesti myös turvallisuuden takaamiseksi. Juuri taistelu elossa pysymisestä johti ihmisten välisten konfliktien syntyyn. Tappiolle jääneen kohtalo ei ollut *mairitteleva*. Koska taistelussa häviölle jääneellä vastustajalla ei ollut

taloudellista käyttöarvoa, hänet joko tapettiin tai syötiin ravinnoksi.¹³

Irokeesien heimoyhteisöstä Engels antaa erittäin myönteisen kuvan. Ilman sotilaita, heimoarmeijoita ja poliiseja . . . ilman vankiloita, ilman oikeusprosesseja kulkee kaikki sääntöjen mukaisesti. Gensin turvallisuus taataan verikoston avulla, joka on äärimmäinen, harvoin käytetty keino.¹⁴ Ilman sotaa tämä alkeellinen kommunistinen yhteisö ei kuitenkaan ollut. Engels viittaakin siihen, miten kommunistinen talous ja suku tiesivät velvollisuutensa vanhoja, sairaita ja *sodanruntelemia* (harv. kirjoittajan) kohtaan.¹⁴ Toisessa yhteydessä hän toteaa, kuinka kommunistimallisissa yhteisöissä työnjako oli puhtaasti luonnonmukainen. Mies *jottaa sota* (harv. kirj.), käy metsällä ja kalastaa. Vaimo huolehtii kodista, ravinnon ja vaatteiden valmistamisesta jne.¹⁵

Minkälaisia sotia sitten käytiin barbarian varhais- ja keskiasteella? Engels käsitti sodat hyvin yleisiksi. Gensit taistelivat alinomaa toinen toisiaan vastaan. Joskus gensit kuitenkin saattoivat solmia keskenään *rauhansopimuksen*. Sodan käynti oli tavallisesti kyvykkään yksityisen sotijan asia. Hän keräsi ympärilleen joukon vapaaehtoisia.¹⁶ Tähän vapaaehtoisuuteen viittaa Marxkin yhdessä muistiinpanossaan.¹⁷ Germaaneilla tällainen ryhmä organisoitui jo rauhan aikana. Siksi eri osastot saattoivat yhdistyä keskenään ja kävivät yhdessä sotaa vihollista vastaan. Suurista sotajoukoista ei kuitenkaan ollut kysymys. Engels kuvaa sodankäyntiä julmaksi ja väittää sen saaneen lempeämpiä muotoja vasta, kun ryhdyttiin taistelemaan intresseistä; Ihmisen parempi kohtelu ei siis johtunut lisääntyneestä säälistä vaan siitä, että voitiin laskea hänestä olevan voittajalle hyötyä.¹⁸

Yleensä barbaarikauden alkuaikoinakin vastustaja tapettiin, mutta Engels viittaa myös tapauksiin, jolloin hänet otettiin veljenä omaan joukkoon, ts. adoptoitiin gensin jäseneksi. Sodan syinä Engels pitää suku- ja heimoyhteisössä kosta tai halua laajentaa riittämättömäksi käynnyttä aluetta. Väestötiheyden kasvaessa ja alkeellisen valtion syntyessä sotaa käydään ryöstön vuoksi ja siitä tulee vakituinen ansiolähde. Vähi-

tellen se on pysyvän herruuden ja sorron välikappale, jolla taataan syntyneet omaisuuserot ja orjuuden ylläpitäminen.¹⁹

Tutkimus on kiinnittänyt huomiota kolmeen erityisongelmaan. Maguire on viitannut siihen, miten Marxin muistiinpanojen mukaan jo ennen poliittisluontoista yhteiskuntaa oli olemassa kriminologisia ongelmia. Heimoon oli tuomittava mm. murhaajia. Maguire pohtiikin ongelmaa, eikö silloin primitiivinen kommunistinen yhteiskunta käyttänyt hallinnollisen ohella jo poliittista valtaa.²⁰ Tämä kysymys jää aiheen ulkopuolelle, mutta on todettava hyvin varhain syntyneen väkivaltaisen antagonismin yksityisen ja yhteisön välille.

Krader on puuttunut Marxin ja Engelsin Morgan-lainaan, jonka mukaan Kreikassa siirtyminen heimosta poliittiseen yhteiskuntaan olisi tapahtunut sotilasdemokratian välityksellä. Marx on Morganin muistiinpanoissaan kuvannut asiaa näin (tekstiä mahdoton kääntää suomeksi):

”Basileia (sotilasjohtaja, kirj. huom.) angewandt v.d. griech. Schriftstellern für d. homerische Königtum (weil generalship his chief feature) mit boule u. agora ist — Sorte militärischer demokratie.”²¹

Engels viittaa kirjoituksessaan tähän Marxin muistiinpanoon, mutta eliminoi lauseesta pois sanan Sorte (laji), jota ei ollut Morganin tekstissä.²² Krader antaa Sorte-sanalle erittäin voimakkaan painon. Hänen mukaansa Engels ja Morgan pitävät sotilasdemokratiaa formaalisena kategoriana, mutta Marx ymmärtää sen vain ohimenevänä ilmiönä, ei minkään kehitysasteen tiettyä osana.²³ Marxin formulointi ei siis viittaa mihinkään kiinteään periodisointiin.

Kraderia selvästi ärsyttää se, että marxilaisessa teorianmuodostuksessa voisi olla käsite sotilasdemokratia. Tämä marxilaisen historianajoituksen osana olisikin melkoinen poikkeus yleisestä linjasta. Mutta Engelsille ko. käsite on ollut selvästi formaalinen kategoria, sillä eräässä toisessakin yhteydessä hän puhuu siitä, kuinka sodanjohtaja, neuvosto ja kansankokous muodostavat tietyn orgaanin sotilasdemokratiaksi kehittyneessä heimoyhteiskunnassa.²⁴

Eräs toinenkin kysymys on askarruttanut Kraderia. Engels on pohtinut ongelmaa, miksi ihminen pyrkii saalistamaan yhä

lisää omaisuutta. Hänen mukaansa sivilisaatio on pannut liikkeelle ihmisten mitä likaisimmat vietit ja intohimot. Pelkkä saaliinhimo on ollut sivilisaation dominoiva tekijä sen ensi päivistä nykyhetkeen saakka.²⁵ Toisessa yhteydessä Engels puhuu alhaisista intresseistä, jotka ovat osa luokkayhteiskuntaa. Näinä hän mainitsee yleisen ahneuden, brutaalin nautinonhalun, likaisen itaruuden jne. Niiden vastakohtana hän esittää vanhan heimoyhteiskunnan yksinkertaisen, korkean siveellisen tason.²⁶

Saaliinhimo ja muut vastaavat vietit ja intohimot ovat Kraderin mukaan subjektiivisia faktoreita, jotka purkautuvat jouduttuaan kosketuksiin objektiivisten faktoreiden, esim. pääoman akkumulaation kanssa.²⁷ Kyseessä on siis ihmisluntoon kuuluvat käyttäytymistavat, jotka pääsivät valloilleen määrättyjen ulkoisten asioiden vaikutuksesta. Mutta eivätkö primitiivisiin yhteiskuntiin kuuluvat *ristiriidat* olleet samojen käyttäytymistapojen aiheuttamia? Todellisuudessa sivilisaatioyhteiskunnan muodot näyttävät kehittyneen jo hyvin varhain. Marx viittaa muistiinpanoissaan Kovalevskij'n mainintaan siitä, että orjia oli olemassa jo villeyden aikana.²⁸ Kysymys on vain aste-erosta. Alkukantainen yhteiskunta pystyi käytännössä tuottamaan kehittyneitä yhteiskuntia vähemmän niin materiaa, kulttuuria kuin väkivaltaakin. Tämä jää Marxilla ja Engelsillä avoimeksi, koska se ei heitä ongelmana kiinnosta.

Oliko perehtyminen antropologiseen ja etnologiseen tutkimukseen muuttanut Marxin ja Engelsin suhdetta sotaan? Marxhan oli 1850-luvulla laatimassaan Grundrisessa pitänyt sotaa merkittävänä tekijänä primitiivisten yhteiskuntien elämässä. Sota oli jopa alkuperäisempi *muoto* kuin rauha. Näin voimakas sodan korostuminen oli nyt Marxin ja Engelsin teksteissä selvästi vähentynyt. Pääsyy tähän oli siinä, ettei sota ollut heille etnologiassa mikään keskeinen kiinnostuksen kohde. Se ei selitä kuitenkaan kaikkea. Halu nähdä primitiivinen yhteiskunta kommunismin alkumuotona johti siihen, että sota painottui entistä enemmän sivilisaation puolelle. Sitä käytiin *nimenomaan* yksityisomistukseen perustuvissa luokkayhteiskunnissa. Sota oli kyllä olemassa primitiivisissäkin

yhteiskuntamuodoissa, mutta se oli luonteeltaan hyvin rajoitettua eikä johtanut koskaan ihmisen johdonmukaiseen orjuuttamiseen.

VIITTEET

- 1 Sven-Eric Liedman: Motsatsernas spel. Friedrich Engels' filosofi och 1800-talets vetenskap II, Lund 1977 s. 143.
- 2 Engels Pjotr Lawrowille, Lontoo 12—17.11.1875. Marx & Engels: Werke (lyhennys MEW) 34, s. 172.
- 3 Liedman. Em.t. s. 142. Ks. myös MEW 20, s. 610.
- 4 Lawrence Krader: Ethnologie und Anthropologie bei Marx, München 1973, s. 13—14. Hans-Peter Harstick: Vergleichende Studien zur Geschichte des Grundeigentums im Nachlass von Karl Marx — Exzerpte aus M.M. Kovalevskij. Hildesheim 1974, s. LV—LVI.
- 5 Lewis H. Morgan, Ancient Society, 1877.
- 6 Liedman, Em.t., s. 147. Lawrence Krader: The Ethnological Notebooks of Karl Marx. Assen 1972, s. 9. Ks. myös s. 150.
- 7 Engels Karl Kautskylle, Lontoo 16.2.1884 MEW 36, s. 109.
- 8 Engels: Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats. Kirjoitettu maaliskuun lopusta toukokuun 25 päivään saakka 1884. MEW 21. s. 27—31 ja 152.
- 9 Krader: Ethnologie und Antropologie bei Marx, s. 13—14, 25.
- 10 Em.t. s. 21—24, 30 ja 149. Ks. myös Engels, Em.t. s. 59.
- 11 Krader, The ethnological Notebooks of Karl Marx s. 118.
- 12 Harstick. Em.t., s. 19.
- 13 Engels. Em.t., s. 31, 34 ja 58.
- 14 Engels. Em.t., s. 95—96.
- 15 Engels. Em.t., s. 155.
- 16 Engels. Em.t., s. 92, 152.
- 17 Krader. Em.t., s. 172. Marx näki heimon sodankäynnin puolustuksellisena. — Siihen viittaa muistiinpano, jossa hän toteaa sodankäynnin edistyneen vain ”puolustuksessa”. Em.t., s. 130.
- 18 Engels. Em.t., s. 97.
- 19 Engels. Em.t., s. 88, 105 ja 159—160.
- 20 John M. Maguire, Marx's Theory of Politics. Cambridge 1978 s. 235—236. Ks. myös Krader. Em.t., s. 154.
- 21 Krader. Em.t., s. 207.
- 22 Engels. Em.t., s. 104—105. Ks. myös Morgan. Em.t., s. 126, 256, 259 ja 282.
- 23 Krader, Ethnologie und Anthropologie, s. 46, 149—150.
- 24 Engels. Em.t., s. 159.
- 25 Engels. Em.t., s. 171.
- 26 Engels. Em.t., s. 97.
- 27 Krader: Em.t., s. 147 ja 156.
- 28 Harstick. Em.t., s. 2 kohta 35.

Mitä Bernstein todella sanoi?

Pyrkiessäni vastaamaan kysymykseen ”mitä Bernstein todella sanoi?” yritän selvittää, mitä hän sanomisellaan tarkoitti. Tulkinnan kohteeksi otan Bernsteinin kuuluisaksi tulleen ja usein väärinymmärretyyn fraasiin ”päämäärästä” ja ”liikkeestä”.

Tammikuussa 1898 Bernstein julkaisi Karl Kautskyn toimittamassa Saksan sosialidemokraattisen puolueen (SPD) teoreettisessa ”Die Neue Zeit” -viikkolehdessä seuraavat sensaatiomaiset lauseet:¹

”Myönnän avoimesti, että olen tavattoman vähän kiinnostunut siitä, mitä yleisesti ymmärretään ’sosialismin lopullisella päämäärällä’. Tämä päämäärä, mikä se aina lieneekin, ei merkitse minulle mitään, liike merkitsee kaikkea. Ja liikkeellä tarkoitan sekä yhteiskunnan yleistä liikettä, so. yhteiskunnallista edistystä, että tähän edistykseen vaikuttamaan pyrkivää poliittista ja taloudellista agitaatiota ja organisaatiota”.

On historian eli järjen viekkautta, että Bernsteinin poliittisesta sanomasta on jäänyt yleiseen tietoisuuteen lausahdus, jonka hän oli — kuten hän Kautskylle vakuutti² — vain ”ohimennen” ”heittänyt” artikkeliinsa. Aluksi onkin syytä selvittää, miksi revisionismikeskustelu alkoi ja jatkui käsitteillä ”päämäärä” (”Endziel”) ja ”liike” (”Bewegung”).

Lokakuussa 1896 Bernstein luonnosteli ”Die Neue Zeit” -lehdessä kriteereitä, joiden nojalla sosialidemokraattien olisi pitänyt suhtautua siirtomaapolitiikkaan, kapitalismin alueelliseen laajentumiseen. Hän päätyi muun muassa käsitykseen, ettei siirtomaapolitiikka sinänsä ollut sosialisminkaan näkökulmasta tuomittavaa. Sen sijaan kolonisaatiomenetelmiä (siirtomaapolitiikan päätösjärjestelmää, siirtomaahallintoa ja alkuasukkaiden kohtelua) voitiin perustellusti kritisoida.³

Saksalaisten sosialidemokraattien keskuudessa Bernsteinin poliittinen ohje ei herättänyt vastalauseita. Siihen kiinnitti

huomionsa englantilainen sosialisti Ernest Belfort-Bax. Hänen mukaansa kapitalistisen järjestelmän viimeisenä pelastuksena oli sen mahdollisuus tunkeutua ei-kapitalistisille alueille. Näin ollen sosialismin toteutuminen siirtyi hämärään tulevaisuuteen. Bax tähdensi, että sosialistien oli — ollakseen sosialisteja — vastustettava kaikin voimin, myös alkuasukas-kapinoita tukemalla, kapitalismin alueellista laajentumista. Kun Bernstein oli yksiselitteisesti todennut, ettei hän vastustanut tätä laajentumista sinänsä, oli hän Baxin mielestä hylännyt täysin ”sosialistisen liikkeen lopullisen päämäärän” (”das Endziel der sozialistischen Bewegung”) ja sen sijaan omaksunut vallitsevan ”porvarillisen liberalismien ajatusmaailman.”⁴

Bernsteinin vastauksesta tähän vakavaan syytökseen alkoi revisionismin julkinen systematisointi, jonka Bernstein tiivisti — ”ohimennen”! — kärjekkääseen toteamukseen ”päämäärästä” ja ”liikkeestä”. Yksityisesti hän oli jo aikaisemmin ker-tonut ajatuksistaan Kautskylle.

Mitä Bernstein siis tarkoitti väittäessään, ettei sosialismin ”lopullinen päämäärä” (”Endziel”), sellaisena kuin se ”yleisesti” (”gemeinhin”) ymmärrettiin, merkinnyt hänelle ”yh-tään mitään” (”gar nichts”)?

”Lopullisella päämäärällä” ymmärrettiin tuolloin ”yleisesti” kapitalismin väistämättömän romahduksen seurauksena syntyvää sosialistista yhteiskuntaa. Bernstein ei suinkaan halunnut arvostella sitä, että sosialistit asettivat tavoitteekseen sosialistisen yhteiskunnan. Olihan (ja on kai vieläkin) sosialistisuuden erityisenä tuntomerkkinä pyrkimys sosialismiin. Mutta Bernstein halusi vain väittää ja osoittaa, ettei sosialismi toteutuisi ”yleisesti” oletetulla ja toivotulla tavalla, kapitalismin väistämättömän romahduksen kautta. Tätä ”yleisesti” omaksuttua käsitystä Bernstein nimitti provosoivasti ”romahdusteoriaksi” (”Zusammenbruchstheorie”). Sen keskeistä sisältöä Bernstein luonnehti seuraavasti:

”väistämätön suuri talouskriisi laajenee kaiken käsittäväksi yhteiskunnalliseksi kriisiksi, jonka tuloksena on proletariaatin, ainoan määrätietoisen val-lankumouksellisen luokan poliittinen herruus sekä tämän luokan herraude-sa toteutuva yhteiskunnan täydellinen sosialistinen mullistuminen”.

Bernsteinin tulkinnan mukaan ”romahdusteoria” perustui käsitykseen, että yritykset keskittyivät jatkuvasti, että samassa suhteessa kuin palkkatyöläisten määrä kasvoi, kärjistyivät heidän ja ”kapitalististen luokkien” vastakohtaisuudet. Tämän kehitystien oletettiin toteutuvan luonnonlain välttämättömyydellä. Ja vakuuttuneita oltiin vielä siitä, ettei mainittu kriisi ollut enää kaukana.⁵

Tällä harkitun kärjekkäällä ”romahdusteorian” tulkinnalla Bernstein pyrki tietysti osoittamaan sen vääräksi. Huomauttaessaan, ettei ”Endziel” merkinnyt hänelle ”yhtään mitään”, hän tarkoitti, että ”romahdusteoria” oli väärä käsitys kapitalistisen yhteiskunnan kehityksestä. Aivan erityisesti Bernstein halusi sanoa, ettei puolueen käytäntöä ollut lupa ohjata tällä teorialla.

Bernsteinin kritiikki ei ollut täysin kohteetonta. Puolueessa vallitsevat poliittisstrategiset näkemykset muistuttivat ”romahdusteoriaa”. Sosialismin toteutumista pidettiin ”luonnonvälttämättömyytenä”, objektiivisena prosessina, jossa tietoinen inhimillinen toiminta oli minimoitunut lähes merkityksettömäksi.

Karl Kautsky saattoi tosin perustellusti huomauttaa Bernsteinille, ettei puolueen ohjelmallisista asiakirjoista löytynyt sanaa ”romahdusteoria”. Näin ollen kyse olisi ollut Bernsteinin itsensä konstruoimasta haamusta, jota vastaan hän sai taistella niin kauan kuin häntä huvitti.⁶

Pilakuva se tietysti olikin, mutta pilakuvat muistuttavat enemmän tai vähemmän kohdettaan. Nimittäin juuri Kautskyn kynästä oli lähtöisin seuraava määritelmä:⁷

Sosiaalidemokratia on *vallankumouksellinen*, mutta ei *vallankumouksia* tekevä puolue. Tiedämme, että tavoitteemme voidaan saavuttaa vain vallankumouksen avulla, mutta tiedämme myös, että pystymme yhtä vähän tekemään tämän vallankumouksen kuin vastustajamme sen *estämään*”.

Kautskylaisen vallankumousstrategian nojalla vallankumouksellisen puolueen tärkeimmäksi tehtäväksi jäi valmistautuminen vallankumousta varten puolueorganisaatiota vahvistamalla ja puolueen joukkokannatusta kasvattamalla.

Vallankumouksellinen objektivismi, so. tietoisin inhimillisen toiminnan väheksyminen, ei suinkaan ollut saksalaisten

sosialidemokraattien erityispiirre. Se oli toisen internationaalin (1889—1914) marxilaisuutta. Esimerkiksi vuonna 1889, internationaalin perustamiskongressissa, Itävallan sosialistisen puolueen johtaja Victor Adler totesi voitonvarmasti:⁸

”Sinä hetkenä kun tämä kapitalistinen yhteiskuntajärjestelmä luhistuu (”zusammenbricht”) — ja se tulee luhistumaan aivan itsestään (”ganz von sich selbst”), ilman että, niin sanoakseni tässä tarvitsisi mitenkään olla avuksi — silloin ratkeaa proletariaatin kohtalo sen saavuttaman henkisen kehitystason mukaan”.

Vallankumous tulisi siis itsestään, jopa salaa ja äkkiarvaamatta ”kuin varas yöllä”, kuten SPD:n pää-äänenkannattaja ”Vorwärts” valisti vuonna 1893.⁹

Juuri tässä mielessä Bernstein oli itsekin 1880-luvulla ollut vallankumouksellinen marxilainen. Hän myönsikin aikoinaan sairastaneensa ”sosialistista romahdustautia” (”sozialistische Katastrophitis”). Bernsteinin taudinmäärittelyksen mukaan tämän taudin vaivaamat ihmiset näkivät ”vuosittain pari kertaa suuren romahduksen olevan ovella.”¹⁰

Niinpä hän vuonna 1883 näki vallankumouksen edellytysten olevan jo olemassa. Yhteiskunnan käytettävissä olevat tuotantovoimat kasvoivat päivä päivältä. Mutta samalla, tuotantovälineiden yksityisomistuksen takia, oli tuotantovälineiden hallitseminen riistäytymässä käsistä. Rikkaus ja valta kasaantuivat yhä harvempien käsiin. Samassa suhteessa, yhtä riipeästi, kasvoi proletariaatin lukumäärä. Keskiluokan asema tuli entistä horjuvammaksi. Bernstein tiivisti: ”Tämä on aikamme porvarillinen yhteiskunta”. Vallankumous oli siis luonnonvoimaisesti, maanjärityksen tavoin, tulossa. Vallankumouksellisen puolueen tehtäväksi jäi järjestää vallankumouksen vastaanotto:

”Kun se saapuu (”Tritt sie ein”), on erittäin tärkeää, että se kohtaa määrätietoisen puolueen, jolla on kyky ja tahto käyttää hyväkseen käytettäväksi saamaansa alkukantaista voimaa (”elementare Kraft”) uusien tarpeiden mukaisten vastasyntyneiden ilmiöiden vakiinnuttamiseksi”.¹¹

Marxilaisen Bernsteinin vallankumousvisiossa vallankumous eli ”toveri trendi” toisaalla ja vallankumouksellisen puolueen johtama työläisarmeija toisaalla kulkivat eri teitä kohti samaa risteystä, jossa kapitalismi romahtaisi. Siksi esimerkiksi parlamentti jäi vallankumouksellisen toiminnan si-

vunäyttämöksi. Siellä keskeistä oli agitaation ohella virheiden välttäminen: parlamentaarisessa reformitoiminnassa oli varottava, ”ettei taloudellisen kehityksen kululle asetu sen takia esteitä”¹². Kapitalismin tuli siis esteettä saada kulkea kohti romahdustaan. Työläisiä piti ensisijassa vain valistaa kapitalismin kehityslaista. Yhteiskunta oli väistämättä jakautumassa sosialidemokraatteihin ja ”ei vielä sosialidemokraatteihin”.

Tällainen oli, tiivistetysti, marxilaisen Bernsteinin käsitys kapitalistisen yhteiskunnan luonnollisesta kehityksestä. Sen sijaan revisionistisen Bernsteinin mielestä oli romahdus kapitalistisen yhteiskunnan luonnollisessa kehityksessä luonnontonta. Mutta myös revisionistiselle Bernsteinille näyttää olleen ominaista tietynasteinen ekonomismi eli se, että talous ja talouden kehitys saneli poliittisen strategian.

1890-luvun kuluessa Bernstein toipui ”romahdustaudista”. Samalla hän halusi parantaa myös puolueensa. Taudeista ei toivuta yhdessä hetkessä. Bernstein ei saanut mitään revisionistista herätystä. Voimme uskoa Bernsteinia, kun hän vakuutti revisionistiksi tulemisensa olleen prosessin eli kuten hän itse kerran painokkaasti huomautti, ”vuosikausien sisäisen taistelun tulos”¹³.

Seuraavassa pyrin lyhyesti luonnehtimaan tätä prosessia. Sen luonteenomaisena piirteenä oli vähittäinen luopuminen ”romahdusteoriasta” eli vähittäin lujittuva vakaumus yhteistyön tarpeellisuudesta liberaalin porvariston kanssa. Kyse ei ollut yksinomaan Bernsteinin käsitysten muuttumisesta. Saksan keisarikunnassa kaksitoista vuotta voimassa ollut sosialistilaki kumoutui vuonna 1890. Sen aikana sallittua oli vain toiminta valtiopäivillä. Kaikki muu puolue toiminta oli lainsuojatonta, maanalaista. Vuodesta 1890 lähtien SPD oli muodollisesti tasa-arvoinen muiden puolueiden kanssa. Sosialistisen strategian ydinkysymykseksi alkoi asettua demokraattisten ja sosialististen vaatimusten keskinäinen suhde. Bernsteinin aluksi Zürichissä ja myöhemmin Lontoossa toimittama illegaalinen puolueen äänenkannattaja ”Sozialdemokrat” oli tullut tarpeettomaksi. Bernsteinista tuli ”Die Neue Zeit” -lehden vakituinen kirjallinen avustaja. Hän saattoi ryhtyä päätoimi-

sesti pohtimaan tätä ydinkysymystä. Pohdinnan tuloksia alkoi tulla julki lehden artikkeleina. Tunnetusti Bernsteinin ystävä Friedrich Engels pohti samaa ongelmaa ja tiedossa on myös se, että he väittelivät tästä ongelmasta joskus kiivaastikin.

Mitä kauemmas Bernstein loittoni ”romahdusteoriasta”, sitä pysyvämpää liittolaisuussuhdetta hän vaati liberaalin porvariston kanssa. Vuoden 1893 tienoilla hän ei vielä asettanut kapitalismin romahdusta kyseenalaiseksi. Hän siirsi sen vain kauemmas tulevaisuuteen. Tässä vaiheessa hän kehotti puoluettaan *hetkittäiseen* yhteistyöhön liberaalin porvariston kanssa. Yhteistyön tarkasti rajattuna tavoitteena oli Saksan keisarikunnan suurimman ja tärkeimmän osavaltion, Preussin, vaalijärjestelmän demokratisointi, yleisen, yhtäläisen ja salaisen äänioikeuden saavuttaminen; demokraattinen vaatimus, johon voitiin olettaa liberaalienkin yhtyvän.¹⁴

Mutta kolme vuotta myöhemmin, 1896, Bernstein vaati puolueeltaan pysyvää liittosuhdetta liberaalien kanssa. Yhteistyön tavoitteena oli edelleen äänioikeuden laajentaminen, mutta nyt Bernstein antoi yleiselle ja yhtäläiselle äänioikeudelle aikaisempaa suuremman painon. Hän ei enää tähdentänyt, kuten kolme vuotta aikaisemmin, että tärkeimmät yhteiskunnalliset ratkaisut tehtiin parlamentin ulkopuolella. Samalla Bernstein oli jo päätenyt näkemykseen, että asteettaisen kehityksen tie oli romahduksen tietä todennäköisempi.¹⁵

Silti vasta kaksi vuotta myöhemmin, 1898, Bernstein asetti puolueensa sosialistisen strategian julkisesti ja yksiselitteisesti kyseenalaiseksi nimittämällä sitä poleemisesti ”romahdusteoriaksi”, so. vääräksi käsitykseksi kapitalismin kehityksestä. Virheellistä ja vahingollista oli samalla myös sellainen poliittinen käytäntö, joka perustui tähän teoriaan. Ennen vuotta 1898 Bernsteinin kritiikki oli epäsuoraa ja viitteellistä. Se verhoutui etenkin historiallisiin argumentteihin.

Historiallisten argumenttien käyttö ei ollut sattuma, sillä yksi tapa tutkia sosialistisen strategian ydinkysymyksiä on tutkia vallankumouksellisten liikkeiden ja vallankumousten historiaa. Englantilaisen chartismiliikkeen (1838—1852) virheeksi Bernstein totesi merkillepantavasti, että chartistit eivät johdonmukaisesti hakeutuneet yhteistyöhön liberaalin porva-

riston kanssa. Vasta sitten kun virhe korjattiin, alkoi äänioikeus laajentua.¹⁶

Bernsteinin vuonna 1896 laatima tutkimus Ranskan vuoden 1848 vallankumouksesta oli hänen ensimmäinen teoreettinen yhteenottonsa Marxin kanssa. Bernsteinin mielestä tämän vallankumouksen opetus jälkipolville oli ensisijaisesti se, että taloudellinen kaaos ei ollut suotuisa edellytys sosialismille. Bernsteinin tutkimustulosten mukaan kaaoksen aiheuttajina olivat Marxin ylistämät blanquilaiset. Bernstein vakuuttui, että sosialismin toteutumisen edellytys oli talouden mahdollisimman häiriötön toiminta.¹⁷ Bernstein piti kirjallisen toimintansa päätehtävänä reformistisen politiikan perustelemista ja oikeuttamista. Tehtävän välttämättömyydestä hän vakuuttui juuri Ranskan vallankumousta tutkiessaan.¹⁸

Yhtä merkityksellistä Bernsteinin revisionistiksi tulemisen prosessissa lienee ollut hänen 1890-luvun alkupuoliskolla tekemänsä tutkimus Englannin 1600-luvun vallankumouksesta (Cromwellin ajasta). Hän muisteli myöhemmin, että hän oli tätä tutkimusta tehdessään etsinyt ”innokkaasti” lähteitä, jotka olisivat osoittaneet vallankumouksen tuoneen mukanaan sosiaalisia mullistuksia. Hän joutui toteamaan, että ”saalis oli äärettömän pieni”. Hän päätyi käsitykseen, että feodalismi kukistui vasta sitten, kun porvarillinen omistus oli täysin kehittynyt, mistä oli Bernsteinin mielestä pääteltävä, ettei sosialistinen ”kollektiiviomistukseen” voinut olla seuraus kapitalistisen omistuksen väkivaltaisesta pakkoluovuttamisesta.¹⁹ Tästä Bernstein muistutti myöhemmin bolsevikkeja tähden-tään, ettei vallankumouksellinen väkivalta ollut kaikkivoipais-ta.²⁰

Revisionistiksi voi tulla monella tavalla, vaikkapa historiaa tutkimalla.

Väittäessään ettei sosialismi tulisi toteutumaan vääjäämättä kapitalismin romahduksen kautta Bernstein näytti todellakin vieneen sosialistiselta liikkeeltä ”lopullisen päämäärän”, voitonvarman tulevaisuudenuskon. Sosialistisen yhteiskunnan toteutuminen näytti todellakin siirtyneen hämärään tulevaisuuteen. Korvikkeeksi Bernstein näytti suositelleen reformistista askartelua luokkavihollisen, porvariston, kanssa.

Juuri näin Bernsteinin sanoma (väärin tai oikein) ymmärrettiinkin. Anton Pannekoek huomautti, että hallitsevalla luokalla oli kylliksi keinoja muuttaa yleiselle äänioikeudelle perustuva parlamentarismi näennäisdemokratiaksi. Hän väitti, että bernsteinilainen liittolaisuuspolitiikka merkitsi alistumista porvariston ehdoille:

”Käsitys, että äänestyslipulla voitaisiin vallata poliittinen valta, päätyy mieltömyyteen, että työläiset pääsevät valtaan vain silloin kun porvaristo sen sallii”²¹

Samaa mieltä oli Rosa Luxemburg, vain toisin sanoin:

”Miten on mahdollista poistaa palkkaorjuus, kun se ei mitenkään ilmene laissa? Bernstein, joka laillista uudistustyötä tekemällä haluaa tehdä lopun kapitalismista, joutuu samaan tilanteeseen kuin se Uspenskin venäläinen poliisi, joka kertoo seikkailuistaan: ’Tartuin rivakalla otteella kaveria kauluksesta ja siinä vasta paljastui, ettei sillä lurjuksella kaulusta ollutkaan!’ ”²²

Bernstein myönsi itsekkin tiivistäneensä fraasillaan liikkeestä ja lopullisesta päämäärästä poliittisen sanomansa liian kärjekkääseen muotoon. Siihen oli vastustajien helppo tarttua ja osaksi heidän toimestaan se tiivistyi muotoon ”päämäärä ei ole mitään, liike on kaikki.”

Bernstein ei suinkaan halunnut julistaa tavoitteenasettelua itsessään järjettömäksi. Hän joutui tähdentämään sinänsä triviaalia seikkaa, että ilman päämäärää tai tavoitetta liikkeellä ei tietenkään olisi mitään suuntaa, että toki juuri sosialistisella liikkeellä täytyi olla päämäärä tai tavoite, johon se tietoisesti pyrki. Mutta päämääränä ei saanut olla jonkin yhteiskuntasuunnitelman vaan tietyn yhteiskunnallisen periaatteen toteuttaminen, ei minkään opin vaan tietyn ihanteen toteuttaminen.²³ Bernstein arvosteli kriitikkojaan siitä, että nämä olivat sekoittaneet toisiinsa menetelmät ja tavoitteet. Esimerkiksi ”tuotantovälineiden yhteiskunnallistaminen” oli Bernsteinin käsitteistössä menetelmä eikä tavoite. Tämän menetelmän käytössä oli huolellinen harkinta tarpeen. Sen käyttökelpoisuutta oli pohdittava tuotannon kasvun ja jatkuvuuden näkökulmasta. Tuotannon etu kävi toki omistuksen edun edellä, mutta ei vain yksityisen vaan myös valtiollisen omistuksen edun edellä. ”Valtiollistamisen” eli (Bernsteinin käsitteistössä) ”yhteiskunnallistamisen” menetelmää harkittaessa oli siis

mietittävä, oliko se hyödyllistä tuotannon kasvun ja jatkuvuuden kannalta.²⁴

Erityisesti työväenluokan piti oman etunsa vuoksi olla kiinnostunut tuotannon jatkuvuudesta. Tästä seurasi muun muassa, että palkankorotusvaatimusten tuli olla kohtuullisia. Työläisillä oli tietenkin oikeus teknisen kehityksen myötä saada osuutensa tämän kehityksen kasvattamasta tuotannon tuloksesta. Kysymys oli vain siitä, millä tavoin tämä oli parhaiten mahdollista ja miten pitkälle tässä voitiin mennä ”taloudellista edistystä vakavasti haittaamatta”. Siksi palkkakiistoissa oli pyrittävä neuvotteluratkaisuihin ja harkittava lakon käyttöä aikaisempaa huolellisemmin.²⁵ Terve taloudellinen kehitys oli kriisitöntä kehitystä. Niille, jotka halusivat tähdentää vallankumouksen kumouksellisuutta vertaamalla sitä synnytykseen, Bernstein huomautti synnytyksen olevan sitä helpompaa, mitä terveempi äiti oli.²⁶

Kun sosialistisen liikkeen päämäärä periaatteen muodossa oli selvillä, määräsi em. päämäärä ja liike -sitaatissa mainittu ”yhteiskunnan yleinen liike” eli ”yhteiskunnallinen edistys” edellytykset ja samalla rajat tuon periaatteen toteuttamiselle, määräsi toisin sanoen ne menetelmät, joita sosialistinen liike saattoi käyttää. Sosialismiin päädyttiin toki ”viime kädessä”, mutta vain ”välikäsen”, osatavoitteiden toteutumisen, kautta. Bernstein täsmensi: ”Liike on minulle kaikki, sillä se kantaa päämäärää itsessään”²⁷.

Mikä sitten tuo vain periaatteena muotoiltavissa oleva päämäärä oli? Bernsteinille sosialistinen liike oli ”liikettä kohti yhdenvertaisuutta” (”Bewegung zur Genossenschaftlichkeit”). Näin ollen sosialistisen liikkeen tavoitteeksi tuli ”yhdenvertaisuuden kaikinpuolinen toteuttaminen” (”die allseitige Durchführung der Genossenschaftlichkeit”). Sana ”yhdenvertaisuus” (”Genossenschaftlichkeit”) kuvasi Bernsteinin mielestä parhaiten ”sosialististen pyrintöjen kokonaisuutta”, oli sitten kyse poliittisista tai taloudellisista vaatimuksista. Tätä oli ”lopullinen päämäärä”, ”Endziel”, oikein ymmärrettyinä.²⁸

Bernsteinilla ei sana ”yhdenvertaisuus” tässä niinkään tarkoita ”osuuskunnallisuutta”, jota ”Genossenschaftlichkeit”

sanatarkasti käännettynä merkitsisi, siis tiettyä tapaa järjestää tuotanto ja kulutus. Tämähän olisi jo Bernsteinin torjuma ”yhteiskuntasuunnitelma”. Bernstein johti ”Genossenschaftlichkeit”-sanan sanasta ”Genosse”, joka tavataan ”toveriksi” suomentaa. ”Tovereiden” kesken ei ole eriarvoisuutta, luokkaherruutta eikä luokkaetuoikeuksia.²⁹

Bernsteinin velvollisuus oli tietenkin vakuuttaa epäilijöille, että ”yhdenvertaisuuden” periaatetta, ihannetta, oli mahdollista toteuttaa. Hän kehotti epäilijöitä katsomaan ennakkoluulottomasti ympärilleen. Hän kertoi myös heti, mitä he tulisivat näkemään; sen, että ”yhdenvertaisuus” oli jo toteutuksessa. Yhteiskunnallinen rikkaus oli kasvanut, demokratia oli laajentunut. Äänioikeuden laajentumisen myötä työläisistä oli tulossa täysivaltaisia kansalaisia, yhteiskunnan osakkaita (”Teilhaber”). Demokratisoitumisen myötä valtio oli alkanut yhä enemmän rajoittaa ”pääoman riistävää funktiota”³⁰. Bernsteinin näkemyksen mukaan valtio oli siis muuttumassa hallitsevan luokan herruuden ylläpitäjistä koko yhteiskunnan palvelijaksi, mikä käy ilmi myös siitä, että Bernstein samaisti ”valtiollistamisen” ja ”yhteiskunnallistamisen”. Luonnollisesti kehitys, ”yhteiskunnallinen edistys” olisi pysähtynyt tai ainakin hidastunut, jos talous olisi romahtanut. ”Mitä rikkaampi yhteiskunta, sitä helpompaa ja varmempaa sosialismin toteutuminen”. Bernstein tiivistä³¹.

Olennaista ja keskeistä Bernsteinin argumentoinnissa oli, että hän halusi asettaa pohdittavaksi ongelmia, jotka puolueessa vallitsevan poliittisen strategian mukaan olisivat tulleet ajankohtaisiksi vasta sitten kun kapitalismi olisi romahtanut. Hän tähdensi, että mahdollisen romahduksen jälkeen ongelmat kasaantuisivat, tulisivat lopulta ratkaisemattomiksi. Eli sitä parempi sosialismin (”yhdenvertaisuuden”) toteutumisen kannalta, ettei romahdusta tulisi.

Kun Bernstein huomautti, että demokratia oli työväenluokan ”taloudellisen emansipaation edellytys”³², hän ei tarkoittanut, että ensin olisi pitänyt toteuttaa demokratia ja vasta sen jälkeen olisi voitu ryhtyä rakentamaan sosialismia. Koska sosialismi merkitsi Bernsteinille ”yhdenvertaisuuden periaatteen toteuttamista yhteiskunnallisessa elämässä”, merkitsi se

hänelle samalla demokratian toteuttamista, sillä hänen mielestään ”yhdenvertaisuuteen” kuului ”ennen kaikkea itsemäärääminen (”Selbstverwaltung”) ja itsemäärääminen on vain toinen sana sille, mitä sosialisti ymmärtää demokratialla”.³³

Näin Bernstein ylitti 1890-luvun alussa asettamansa ongelman demokraattisten ja sosialististen vaatimusten keskinäisestä suhteesta. Demokraattiset ja sosialistiset vaatimukset samaistuivat: demokraattisen vaatimuksen toteutuminen merkitsi samalla sosialistisen vaatimuksen toteutumista, ja kääntäen. Bernsteinin sanoin demokratia oli ”samalla väline ja päämäärä, väline taistelussa sosialismin puolesta ja sosialismin toteutumisen muoto”³⁴. Demokratia ja sosialismi olivat toisin sanoen synonyymeja:

”Et tiedäkään, miten paljon arvostan demokratiaa. Olisin vallan hyvin voinut, ja jopa alunperin aioinkin, kirjoittaa, että minulle sosialismi merkitsee viime kädessä demokratiaa, itsemääräämistä”³⁵.

Siis kun Bernstein sanoi, että ”lopullinen päämäärä” ei merkinnyt hänelle ”yhtään mitään”, hän tarkoitti, että sosialismiin ei päädytä kapitalismin romahduksen kautta, että sosialismi ei ole minkään yhteiskuntasuunnitelman tai järjestelmän toteutumista. Ja kun hän jatkoi, että ”liike” merkitsi hänelle ”kaikkea”, hän tarkoitti, että sosialismi oli jo toteutumassa, että, toisin sanoen, yhteiskunta oli kehittymässä kohti yhdenvertaisuutta ja että tätä kehitystä oli hellästi vaalittava.

VIITTEET

1 Bernstein, ”Der Kampf der Sozialdemokratie und die Revolution der Gesellschaft.

2. Die Zusammenbruchstheorie und die Kolonialpolitik”, Die Neue Zeit (seur. lyh. NZ), 16. Jahrgang, I Band, 1897—98, s. 556.

Täsmällisyyden vuoksi on syytä esittää sitaatti alkukielellä: ”Ich gestehe es offen, ich habe für das, was man gemeinhin unter 'Endziel des Sozialismus' versteht, ausserordentlich wenig Sinn und Interesse. Dieses Ziel, was immer es sei, ist mir gar nichts, die Bewegung alles. Und unter Bewegung verstehe ich sowohl die allgemeine Bewegung der Gesellschaft, d.h. den sozialen Fortschritt, wie die politische und wirtschaftliche Agitation und Organisation zur Bewirkung dieses Fortschritts”.

- 2 Bernsteinin kirje Kautskylle 28.7.1898, Kautsky-Nachlass, DV 453, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam (seur. lyh. IISG).
- 3 Bernstein, "Die deutsche Sozialdemokratie und die türkischen Wirren", NZ 15, I, 1896—97, s. 108—10.
- 4 Belfort-Bax, "Kolonialpolitik und Chauvinismus", NZ 16, I, 1897—98, s. 424—25.
- 5 Bernstein, viitteessä 1 mainittu artikkeli, s. 548—49.
- 6 Kautsky, Bernstein und das sozialdemokratische Programm. Eine Antikritik, Berlin, Bonn — Bad Godesberg 1976 (2. painos; 1. p. Stuttgart 1899), s. 42—43.
- 7 Kautsky, "Ein sozialdemokratischer Katechismus", NZ 12, I, 1893—94, s. 368. Sama argumentointi sisältyi myös Kautskyn bolsevimikritiikkiin, ks. Pekka Kivekäs, Karl Kautskyn suhtautuminen Venäjän lokakuun vallankumoukseen. Yleisen historian pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto 1978, erit. s. 56—84.
- 8 Protokoll des Internationalen Arbeiter-Congresses zu Paris, Nürnberg 1890, s. 45.
- 9 "Phrase!", anonyymi kirjoitus, Vorwärts no 230, 30.9.1893.
- 10 Bernstein, "Kritisches Zwischenspiel", NZ 16, I, 1897—98, s. 751.
- 11 Leo (= Bernstein), "Worauf es ankommt", Der Sozialdemokrat no 31, 26.7.1883.
- 12 Bernsteinin kirje Engelsille 1.9.1882, Eduard Bernsteins Briefwechsel mit Friedrich Engels, hg. von Helmut Hirsch, Assen 1970, s. 123—24.
- 13 Bernstein, Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie, Stuttgart 1899, s. IX. Sitaatti on kirjan esipuheesta, joka ei jostain syystä sisälly teoksen 1910 ilmestyneeseen suomennokseen eikä siten myöskään 1982 ilmestyneeseen näköispainokseen. Uusintapainokseen oli olemassa tunnetut syynsä, mutta tuskin Bernstein-tietous sen ansiosta lisääntyi. Tärkeän kuusisivuisen esipuheen puuttumisen ja suomennoksen vanhahtavuuden ohella suomennos sisältää lukuisia virheitä, mistä K. N. Rantakari teosta arvostellessaan aiheellisesti moitti kustantajaa (Historiallinen Aikakauskirja, 9. vsk. (1911), s. 144): "Kielitaitoa ei suomentajilta yleensä näytä puuttuneenkaan, niin että sellaisista vaikeimmista-kin kohdista, missä vain saksankielen ymmärtäminen riittää, on selvitty kutakuinkin; mutta sen sijaan on suorastaan joka kohdassa, missä olisi vähäisenkin tarvittu kansantaloudellisia esitietoja, tapahtunut surkea kompastus. On sangen valitettavaa, että niin tunnolliselle ja etevälle kustantajalle kuin Werner Söderström Osakeyhtiölle on sattunut sellainen huomaamattomuus, että suomennosta ei ole jätetty jonkun kansantalouteen perehtyneen henkilön tarkastettavaksi. Nykyisessä asussaan on näet suomennosta muutamain paikoin kerrassaan mahdoton ymmärtää". Lueteltuaan lukuisia "suurempia ja pienempiä hutiloimisia" Rantakari mainitsee (s. 145) mm. seuraavia karkeita käännösvirheitä: "Unternehmer" (yrittäjä) on käännetty "työnharjoittajaksi" (s. 78) ja suomennoksen sivulla 160 puhutaan "pääseurakuntien kertomuksista ja väittelyistä" kun alkuteoksessa vastavassa kohdassa lukee "die Berichte und Debatten ihrer Generalversammlungen", so. (englantilaisten osuuskunnallisten tukkuliikkeiden) "yleiskokousten kertomuksista ja keskusteluista". Rantakarin huomautukset ovat edelleen aiheellisia, varsinkin kun moite voidaan edelleen osoittaa samalle kustantajalle.
- 14 Bernstein, "Die preussischen Landtagswahlen und die Sozialdemokratie", NZ 11, II, 1892—93, s. 774—75.
- 15 Bernstein, "Die Sozialdemokratie und das neue Landtagswahlssystem in Sachsen", NZ 14, II, 1895—96, s. 183 ja 187—88 sekä Bernstein, "Was die Sozialdemokratie in Preussen bei der Landtagswahl ausrichten kann", NZ 15, II, 1896—97, s. 395.
- 16 Bernstein, "Klassenkampf und Kompromiss", NZ 15, I, 1896—97, s. 518—19.

- 17 Bernsteinin jalkikirjoitus kirjaan Louis Heritier, Geschichte der Französischen Revolution von 1848 und der Zweiten Republik in volkstümlicher Darstellung, Stuttgart, ei painovuotta (1897), s. 707—10.
- 18 Bernstein, Wie eine Revolution zugrunde ging, Stuttgart 1921, s. 9.
- 19 Bernstein, "Klassenkampf-Dogma und Klassenkampf-Wirklichkeit", NZ 17, II, 1898—99, s. 624—25.
- 20 Bernstein, Sozialismus einst und jetzt, Berlin 1923, s. 118—25.
- 21 Pannekoek, Die taktischen Differenzen in der Arbeiterbewegung, Hamburg 1973 (1909), s. 73.
- 22 Luxemburg, Yhteiskunnallinen uudistustyö vai vallankumous, Helsinki 1971 (1900, 1908), s. 71.
- 23 Bernstein, "Erklärung", Vorwärts no 32, 8.2.1898.
- 24 Bernstein, Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie, Stuttgart 1902 (2. p.), s. XII—XIII sekä Bernstein, "Meine Stellung zum theoretischen Teil des Erfurter Programms", Vorwärts no 206, 3.9.1899.
- 25 Bernstein, Voraussetzungen des Sozialismus . . . (1899), s. 179 sekä Bernstein, "Der Kampf im englischen Maschinenbaugewerbe", NZ 16, I, 1897—98, s. 459 ja 647.
- 26 Bernsteinin arvostelu kirjasta Emil Steinigans, Kautsky und die soziale Revolution, Documente des Socialismus, Band III, Heft 11 (1903), s. 495.
- 27 Bernstein, "Erklärung", Vorwärts no 32, 8.2.1898.
- 28 Sama.
- 29 Bernstein, Wie ist wissenschaftlicher Sozialismus möglich?, Berlin 1901, kirjassa Bernstein, Ein revisionistisches Sozialismusbild, hg. und eingeleitet von Helmut Hirsch, Berlin, Bonn — Bad Godesberg 1976 (2. p.), s. 65 ja 83.
- 30 Bernstein, "Zum Thema Socialliberalismus und Collectivismus", Sozialistische Monatshefte, 4. Jahrgang, 1900, s. 181.
- 31 Bernstein, viitteessä 1 mainittu artikkeli, s. 556.
- 32 Bernstein, "Kritisches Zwischenspiel", em. art., s. 749.
- 33 Bernstein, "Blanquismus und Sozialdemokratie", käsikirjoitus, Bernstein-Nachlass A 17, IISG.
- 34 Bernstein, Voraussetzungen des Sozialismus . . . (1899), s. 124 ja 140.
- 35 Bernsteinin kirje Kautskylle 20.2.1898, Kautsky-Nachlass DV 432, IISG.

Työväen historian tutkimusperinteet

Tämän esityksen sisältönä ei ole varsinaisesti suomalaisen historiantutkimuksen yhden osa-alueen, työväestön historian, menneisyyden kartoitus. Loukkaamatta ketään voisi sanoa, että se olisi pian tehty. Suomalainen työväki, jos ei oteta lukuun maalaisrahvasta yleisesti, on vasta sata vuotta vanha ilmiö, joten sen historialta ei voi vielä odottaakaan perinteitä, vaikka tutkimusta on. Aiheen tuoreus ei tietenkään yksin vaikuta siitä tehtävän tutkimuksen määrään, vaan myös se millainen merkitys asialla on ollut ihmisille ja millaiset ovat olleet muut edellytykset tutkimukselle. Työväestön historiasta on joitakin osa-alueita tutkittu jo melkoisen perusteellisesti. Näitä ovat työväenliike ja muutamat erikoiset tapaukset, kuten suurlakko 1905, vuosi 1917 ja kansalaisista. Missään näissä ei ole tutkimuksen lähtökohtana kuitenkaan ollut työväestö sinänsä — yhden kansanosan elämä — vaan poliittiset muutokset. Tutkimuksen inspiraationa on osaltaan ollut poliittinen muutos sotien jälkeen ja 1960-luvulla, jolloin työväenliikettä arvioitiin uudelleen ja syntyi ns. sosiaalinen tilaus sen historiaa kohtaan. Samanaikaisesti akateemisessa historiantutkimuksessa työväenliikettä vieroksunut 'kansallinen klikki' menetti asemiaan. Käsite työväen historia, jossa tutkimuskohteena on yhteiskuntaluokka, kansanosa — miten se sitten määritelläänkin — kaikkinne piirteineen, on varsin uutta perua, 1960- ja 70-luvuilta. Akateemisessa tutkimuksessa se on tullut pinnalle sosiaalhistorian yleisen nousun kanssa. Sen taustatekijöinä voitane mainita koko korkeakoulun kasvu ja muuttuminen Länsi-Euroopassa, yhteiskuntatieteen statuksen nousu, Marx-renessanssi ja yhteydessä niihin perinteisen historiantutkimuksen kriisi eli rakennehistorian haaste. Tällainen sosiaalhistoriallinen työväestötutkimus on laajentunut niin nopeasti että isommissa maissa voidaan erottaa jo työväestön sosiaalhistorian nimikkeen alla useita työnjakoja ja suuntauksia. Ennen

lähempää tarkastelua on kuitenkin mainittava, että aivan uudesta asiasta ei ole kuitenkaan kysymys. Ehkä joku jo kysyy mielessään minne hukkasin Wariksen, Voionmaan ja muut ennen sotia työskennelleet historiaan suuntautuneet yhteiskuntatutkijat.

1900-luvun alussa oli tunnettu yhteiskuntatutkimuksen huippujakso, jossa historialla oli tärkeä sija. Suuntaus hiipui sittemmin, vaikka 1930-luvulla ilmestyi Heikki Wariksen päätyö ja mm. Eino Kuusen tutkimuksia. Seuraavina vuosikymmeninä työväestön sosiaalihistoria oli pimennossa, vaikka muistaisimmekin muutamat erilliset tutkimukset, esim. kaupunkihistorioissa. Historiallisessa Aikakauskirjassa julkaistiin 30 vuoden aikana 1950-luvun alusta 1980-luvun alkuun vain yksi työväen historiaa koskeva artikkeli, jos puhdas poliittinen historia jätetään sivuun. Tuo yksi oli Eino Jutikkalan kirjoitus Turun työväen asunto-oloista 1800-luvulla ja liittyi hänen Turun kaupungin historiaansa. Tälle näivettymiselle ei riitä syyksi 1930-luku ja sen ahtaat puitteet yliopistossa. Syy oli siinä, että se asia mikä oli tuon tutkimuksen synnyttänyt, katosi näköpiiristä. Tarkoiton ns. työväenkysymystä, kaupunkityöväestön muodostumista, kaupungistumista ja näiden mukanaan tuomia sosiaalisia ongelmia. Tuo vaihe synnytti kaikissa maissa laajan yhteiskuntatutkimuksen,¹ joka jatkui historiantutkimuksena, jossa johtava teema oli teollistuminen, mutta toisinaan myös laajempi sosiaalihistoria. Tässä kohdin on pysähdyttävä kahteen klassikkoomme, Väinö Voionmaahan ja Heikki Warikseen. Heidän ansiokkaan työnsä kaikki tuntevat, enkä sitä esittele lähemmin, vaan pari sanaa heidän näkökulmistaan olkoon tässä johdantona sille mitä jäljempänä esitän työväen historian tutkimusnäkökulmista. Voionmaa ei kirjoittanut varsinaista erillistutkimusta työväestön historiasta, mutta Tampereen historian osissa 2 ja 3, hän esitti fragmentteina Tampereen työväestön muodostumisesta kuvauksen, joka muodostaa selkeän kokonaisuuden. Tästä työstä ja hieman varhaisemmasta tutkimuksesta Tampereen käsityöläisistä, eli siis aivan 1900-luvun alkuvuosista, alkoi uusi luku maamme työväen historian tutkimuksessa mm. seuraavista syistä:

1. Voionmaa näki työväestön yhteiskuntaluokkana, joka oli osa yhteiskunnan kokonaisrakennetta, ts. työväki oli osa kapitalistisen taloussysteemin syntyä. Tässä Voionmaa olikin parhaimmillaan. Hän kykeni esittämään työväen muodostumisen, sen aseman ja elinolojen muutokset ja myös henkisen muuttumisen kiinteänä osana sitä murrosta, jossa sääty-yhteiskunta muuttui porvarilliseksi kansalaisyhteiskunnaksi. Voionmaan juuret olivat tässä suhteessa marxilaisuudessa, johon hän oli tutustunut erityisesti saksalaisen yhteiskuntatutkimuksen välityksellä (mm. Sombart ja Schmoller).

2. Hän käsitteli työväestöä tietyinä ihmistyyppinä, mm. kiinnitti huomionsa eri kansanluokkien erilaiseen ajattelutapaan ja mentaliteettiin: 'Työväelle ei työ ole ainoastaan elinkeino, vaan suorastaan elämänmuoto, joka hallitsee ruumiin ja sielun... työmiehen elinkeino on joka kohdassa kytkeytynyt työmiehen persoonaan' (II, s. 351). Tämä käsitys avasi tien työväen kulttuurihistorialle ja kysymykselle eri kulttuureista ja niiden suhteesta yhteiskunnassa. Voionmaa tunnetusti kannatti Karl Lamprechtin kollektiivihistoriallista otetta, jolloin juuri mm. työväellä olisi kollektiivinen psykologia ja siten kollektiivinen toimintakin olisi luonnollista. Tässä suhteessa hän osasi katsoa työväkeä joukkona, mutta ei laumana. Tämä ajatus sopi hyvin yhteen marxilaisten vaikutteiden kanssa.

Voionmaan otetta voi pitää siis varsin modernina ja se oli todella moderni siinä mielessä, että myöhemmin teoriapainotteisuuteen ei ole useinkaan liittynyt samaa historiallista tietoa ja herkkyyttä. Verrattuna myöhempiin kaupunkihistorioihin Voionmaan ote voittaa useimmat siinä, että hänellä historian subjektina olivat sen ihmiset (kaupunki muodostui heistä) eikä anonyymi kaupunki (jossa ihmiset ovat vain välttämätön väline pyörittämässä tutkittavaa koneistoa).

Pitäisin Voionmaata Suomen työväen historian tutkimuksen isänä, vaikka hän ei itse tuollaista ohjelmaa julistanut. Hänen oppilaansa Heikki Waris toi kuvaan mukaan kytkennän moderniin yhteiskuntatieteeseen, kun Voionmaalla oli yhteiskuntatieteellinen kytkentä klassiseen saksalaiseen sosiologiaan. Wariksen kohdalla on usein korostettu hänen saamaan-

sa oppia ja mallia 1920-luvun chicagolaisesta kaupunkisosiologiasta. Hänen työnsä sivuilta löytyy selvät tehtävämäärittelyt tähän suuntaan: Helsingin työläiskaupunginosa oli ”erikoinen ns. luonnollinen sosiaalinen alue”.² Wariksen näkökulma oli siis alueellinen sosiaalinen yhteisö, jonka muodostumisen ja erityispiirteet aina ajattelutapoja myöten hän halusi tallettaa. Wariksen työ oli meillä avaus yhteisötutkimuksessa, jota ovat jatkaneet myös sosiologia ja kansatiede. Waris ei Pitkäsilta-tutkimuksessaan esiintynyt teoreetikkona, vaan tutkimustapa oli selvästi sosiaalihistoriallinen, vaikka ongelma oli teoreettisesti jäsennetty. Jos Voionmaa oli työväestön tutkimuksen isä, niin Waris oli merkittävin mallinantaja tutkimusmenetelmissä. Tarkoitin hänen tapaansa selvittää mm. väestökehitystä ja sosiaalista rakennetta, joista Voionmaa selvitti itsensä hieman yliolkaisesti. Voionmaan omaksuman luokkatheorian tilalle Waris toi silloin modernin stratifikaatioteorian. Kuten Waris myöhemmin kirjoitti teoksessa Suomalaisen yhteiskunnan rakenne ”yhteiskuntaluokkia eivät erota toisistaan mitkään jyrkät pystysuorat raja-aidat, vaan pikemminkin näyttää olevan alimmasta ylimpään loivasti kohoava taso”. Tämä nosti työväenhistoriassa tärkeäksi tutkimusohjelmaksi sosiaalisen liikkuvuuden. Mielestäni Waris kelpaa tänäkin päivänä esimerkiksi työväestön tutkimuksesta, joka näkee selvästi tehtävänsä — hänen tapauksessaan teollistumisen murroksen kuvaus — ja käyttää toisaalta vankkaa empiiristä tilastoaineistoa ja toisaalta haastatteluja ja muuta ns. pehmeätä kuvailevaa aineistoa.

Jatkan jakamalla työväen historian tutkimuksen neljään karkeaan lokeroon, joita nimitän erilaisiksi näkökulmiksi. Kyseessä ei ole analyysi tilanteesta, vaan sen havainnollistaminen, että työväen historiaa on tutkittu ja tutkitaan monella eri tavalla, ja että tuon tutkimuksen tavoitteita ja näkökulmia olisi aina paikallaan miettiä. Kuvailen *muistajan*, *opettajan*, *selittäjän* ja *teoreetikon* näkökulmaa.

Muistajan näkökulma on historiassa kaikkein yleisin. Lähökohtana on ajatus, että meidän on eri syistä muistettava ja tiedettävä miten ennen oli. Tieto menneestä asetetaan arvoksi sinänsä tai kuten esim. työväenliikkeen piirissä, pyritään tie-

toisesti luomaan perinnetietoisuutta. Tarkoitin tässä muistajan näkökulmalla sitä, että tutkimusmenetelmänä on yksinkertaisesti tiedon kerääminen ja tallentaminen, ei pyrkimys kattaviin selityksiin. Tämä on tänä päivänä työväen historian hallitseva muoto. Lasken sen piiriin pienimuotoisen — tai joskus vähän suurimuotoisenkin — historiantutkimuksen, jota harjoitetaan työväen omassa piirissä: paikallisten järjestöjen historiikit, ay-liikkeen historia, muistelmat, muistitiedon keruu. Järjestöhistorian ja muistelmien näkökulma menneisyyteen on yleensä minäkeskeinen: ”näin me teimme, muistakaa se”. Tässä ei ole mitään pahaa — muulla tavoilla tätä menneisyyden kartoitusta tuskin syntyisi. Koska tässä näkökulman suppeudessa kuitenkin piilee historian väärinymmärtämisen siemen, olisi pyrkimyksenä ja esim. tämän seuran toiminnan kohteena oltava näkökulman laajentaminen, vaikka ensi sijainen tehtävä ehkä vielä onkin talletustehtävä ja rohkaisu siihen.

Tämän ’oman historian’ tekemisen rinnalla on toinen muistajan näkökulma, eli se, että ulkopuolinen henkilö tallettaa ja analysoi muisti- ja perinnetietoa tai fyysistä elinympäristöä. Tällaista tietoa meillä on valtavasti koossa, mutta hajallaan ja analysoitua tietoa on melko vähän. Jonkinlaisina klassikkoina tällä alueella voisi pitää Esko Aaltosen työtä (Vanhan Forssan elämää) ja Unto Kanervan kirjoja Tampereen työväestöstä. Tutkimukset jotka kuvaavat vanhoja työväen elintapoja — ja ajattelutapoja, ovat varsin arvokkaita, koska niiden sisältämä tieto on nopeasti katoavaa. Joka kylästä on ilmestynyt jonkinlainen kirjanen entisistä ajoista. Niiden tunteminen on välttämätöntä, mutta tiedämme että tällaisen kuvauksen kanssa on aina yksi vaikeus: miten edustavasti se kertoo oloista. Tätä edustavuutta ei ole tuollaisissa kirjoissa pohdittu, vaan kaikki näyttäytyy ikäänkuin se olisi ollut tavanomaista. Esim. niinkin perusteellisia kuin Kanervan työt ovat — ja tarpeellisia — joudumme aina miettimään mitä todella tarkoittaa, kun sanotaan ”usein”, ”tuon tuosta”, ”yleensä”, ”kehno”, ”hyvä”. Toisin sanoen kuvaavista tutkimuksista puuttuu perspektiivi. Työväen muistitietotoimikunnan julkaisuissakin on epäsystemaattisesti valittujen muisteluksien taustaksi an-

nettu vain klisheemäisiä tietoja. Vuosisadan alun elinoloista ei kerro paljoa tämä: ”Teollisuus kasvoi ja kauppa kannatti. Muutamat rikastuivat, mutta useimmille muutokset merkitsivät siirtymistä vanhasta kurjuudesta uuteen kurjuuteen”. Voisi jopa sanoa, että tuo sana ’useimmille’ on väärin, mutta juuri se määrää näkökulman kun tutustutaan ihmisten muisteluksiin tuosta ajasta. Tämä ei muistitietotoimikunnan työtä sinänsä alenna, vaan kertoo työväenhistorian ongelmista. Aivan samat ongelmat ovat kaunokirjallisuudessa, jossa kirjoittajat ovat tenhoavasti viemässä lukijaa todellisuudentuntuihin menneeseen maailmaan. Kaunokirjallisuuden hyväksikäyttö historiassa ja yhteiskuntatieteessä tuntuu olevan nousussa ja niiden klisheet löytänevät vielä monasti tiensä työväen historiaan. Kirjallisuudentutkimus on kuitenkin löytänyt mm. Väinö Linnan perspektiivit ja lähteet, jotka on hyvä tuntea ennen kuin tekee hänestä dokumentaristia. — Kaiken muistitiedon, varsinkin poliittisen, ongelma on tietenkin se, että silläkin on näkökulmansa, paitsi henkilökohtainen, myös se, että asioita muistellaan lopputulosnäkökulmasta.

Jorma Kalelan perinnetyöryhmä kertoo täällä itse työstään, joten siihen en puutu, vaikka sikäli pitäisi, että kyse on meillä uudesta asiasta. Kansatiede on akateemista perinnettutkimusta, jolle työväen historia on luonnollinen tutkimusalue. Prof. Talven ”koulukunta” on otteeltaan sosiaalishistoriallinen ja sopii työväenhistorian tutkimusalueeseen. Tosin kansantiedettäkin vaivaa monasti tietty historiattomuus, museoimisen taso (esim. Museoviraston projektit) tai liian abstrakti käsitys menneisyydestä (esim. ”talonpoikaisyhteisö” vs. kaupunki).

Jokainen tutkija haluaa työllään opettaa jotakin, kertoa miten asiat ovat. Tarkoitin tässä *opettajan näkökulmalla* historiaa joka selkeästi pyrkii tuohon tavoitteeseen ja otan sen esille vain siksi, että työväen historiassakin pohdittaisiin omia lähtökohtia. Meillä tuo opettava näkökulma on liittynyt useimmin politiikkaan.

O. W. Kuusinen tarkasteli maamme työväenliikkeen kehitystä suorasanaisesti otsikolla ’Suomen työväenliikkeen opetuksia’. Kansalaissodan ja 1930-lukua koskevan kirjoittelun

ohella tuo selkeä osoitteleva näkökulma on hallinnut tapaa, jolla esitetään työväen asema työväenliikkeen syntyvaiheessa, eli ns. teollisen vallankumouksen seurauksia. Opettavainen näkökulma poikii aina jostakin poliittisesta, ideologisesta tai moraalisesta periaatteesta. Mainittakoon, että useimmin taustalla on jokin positiivinen arvo, halu parantaa oloja, eikä tarkoituksellinen menneisyyden mustamaalaus, mistä työväenliikkeen kirjoittajia monasti syytetään. Työväenliikkeeseen opettajan näkökulma on tietenkin tullut marxilaisen teorian eri muunnelmien mukana. Opettajan näkökulma on harrastajatutkijan helmasynti, mutta luonnollinen sikäli, että se on osa sitä innostusta, joka saa työhön tarttumaan. Korkeakoulussa puolestaan historianopiskelijoille opetetaan naiviuteen asti uskoa ihmeelliseen objektiivisuuteen. Itse sanoisin, että historiallisuuden taju on kyky eritellä erilaista subjektiivisuutta.

Tässä yhteydessä on paikallaan viitata myös itse pääprofessoreihin, Marxiin ja Engelsiin. Marxiin teki aikanaan suuren vaikutuksen nuoren Engelsin tutkimus ”Työväenluokan asema Englannissa”, josta sittemmin on tullut myös aina mainittu työväen sosiaalishistorian klassikko, ja työväen aseman todistuskappale. Itse asiassa Engelsin työ ei ollut historiaa, vaan aikalaiskuvaus, joka perustui omakohtaisiin havaintoihin, asiakirjoihin ja haastatteluihin, kuten tutkimuksen alaot-sake kertoo.

En puutu Engelsin yksityiskohtaisiin tuloksiin ja arvioihin, vaan hänen muutamii näkökulmiinsa. Hänellä oli kaksi arviointiperustetta, joiden mukaan kapitalistinen teollisuus merkitsi *taka-askelta* ihmiskunnan historiassa, vaikka kehitys olikin välttämätöntä ja tulevaisuudessa odotti vielä onnen maa. Ensinnäkin vanhoina hyvinä aikoina asiat olivat paremmat: ”Minne on kadonnut vanha iloinen Englanti?”, kysyy Engels, ja vastaa että koneiden orjuuteen. Hän vertasi muutamien kuvauksien perusteella ihmisten oloja ja totesi, että keskiajallakin orja eli paremmin kuin 1800-luvun työläinen ja todella huima ero oli 1600-luvun kotikutojan ja tehdaskutojan välillä. Toiseksi teollistuminen toi mukanaan ’vanhojen hyvien tapojen’ eli moraalisen rappion. Uusi orjuus vei ihmiseltä hänen ihmisolemuksensa ja tähän olemukseen kuului mm.

sukupuolten luonnollinen työnjako: mies oli työssä, vaimo hoiti lapset, sillä tehdastyössä naiselliset ominaisuudet rapistuivat. Engels kertoo liikuttavasti siitä ”miehisyyden kuohittamisesta”, mitä naisten ja lasten työ merkitsi. Mies menetti asemansa, itki häpeästä, kun joutui koti-isäksi. Alemmuuden huippu oli, kun hän joutui pyytämään lapsilta rahaa publiin. Toisaalta naisten työ demoralisoi naiset, koska se erotti heidät luonnollisesta perheyhteystä. ’Luotettavan lähteen’ mukaan vain neljäsosa Manchesterin tytöistä oli koskemattomia. Engels kuvasi tietenkin aivan oikein aikansa tuntoja, mutta huomattakoon, että myös hänen näkökulmansa määräytyi niiden mukaan ja se liittää hänet siihen pitkään perinteeseen, jossa uuden ja oudon tilanteen niskaan heitetään kaikki mahdolliset maailman pahuudet. Uuden ja vanhan, kuten maatalous- ja teollisuusyhteisön, jyrkällä erolla selitetään edelleen liian paljon ihmisten käyttäytymisen muutoksia. Joka tapauksessa Engelsille kuuluu kunnia rohkeasta ajan ongelmiin tartumisesta.

Siirryn seuraavaan eli *selittäjän näkökulmaan*. Tarkoitan sillä yksinkertaisesti sitä historian tutkimuksen perustyyppiä, joka pääsee yli kronikoimisen tason ja asettaa tehtäväkseen eri asioiden välisen yhteyden selittämisen. Tyypillisimmillään kyseessä on tällöin akateeminen perustutkimus. Työväen historiassa yritetään tällöin antaa mahdollisimman yleispäteviä selityksiä esim. työväen poliittiseen toimintaan. Tutkimusongelma on tieteellisessä mielessä tällöin muuta kuin vain muistamista tai opettamista, mukana ovat yhteiskuntatieteellinen aspekti ja yhteiskuntateoreettiset premissit. Onko meillä tämän tasoista työväen historian tutkimusta? On paljonkin. Tosin pääosa on, kuten tiedämme, keskittynyt työväenliikkeen poliittiseen historiaan. Korkeatasoisina tutkimuksina tunnemme esim. Hannu Soikkasen työt, muutamat vanhemmatkin työväenliikkeen tarinat, esim. Schoultz ja Laine. Uudemmit voidaan mainita Paasivirran ja Paavolaisen työt, 1970-luvulta Työväenliikkeen historia-projektin tulokset akateemisine opinnäytteineen, viime vuosilta muutamia ay-historioita, SAK:n historia ja TUL:n historia. Yliopistoissa on tehty lukuisia mutta vähän levinneitä tutkimuksia työväenliik-

keen erityiskysymyksistä. Suurlakosta ja kansalaissodasta on päteviä erillistutkimuksia, joissa työväestö on pääosassa, vaikka kysymyksenasettelu onkin tapahtumakeskeinen.³ Tuhannesti on jo todettu, että työväenliikkeen historiassa näkökulma on ollut liian poliittikkakeskeinen, jolloin selittäminenkin tapahtuu sillä tasolla tai sosiaalishistorialliset perustelut jäävät pinnallisiksi. Kalelan ja kumppaneiden ”Suomen työväenliikkeen historiassa” pyrittiin laajempaan näkökulmaan, mutta sanoisin että se jäi melko deduktiiviseksi, teoreettisten oletusten ja yleistysten varaan. Työväestön muusta elämänalueesta kuin politiikasta on tehty huomattavan vähän akateemista tutkimusta, paitsi sirpaleina siten että työväki on mukana koko kansan osana. Työväen kulttuurin alueella elävät parhaina edelleen hyvin rajatut tutkimukset, kuten Raoul Palmgrenin kirjallisuustutkimus sekä eräät pienimuotoiset kansatieteelliset selvitykset. Sosiologit Matti Alestalo ja Risto Alapuro ovat pyrkineet tekemään yleistyksiä työväestön maailmankuvasta ennen sotia, mutta näiden pohjalla ei ole ollut riittävää perustutkimusta. Työväestön ajattelutavan tutkimuksen ohuuden vuoksi tietomme työväenliikkeen todellisesta vaikutuksesta joukkoihin on epävarmaa. Työväen kulttuuritutkimus on meillä vasta alkamassa. Tähän asti työväenkulttuuri on käsitetty suppeasti ja tutkimus on ollut konservoivaa, vaikka tärkeätä sinänsä. Tällainen tutkimus ja toiminta on nyt kuitenkin laajaa ja se johtanee aikanaan syntetisoivaan akateemiseen tutkimukseen. Toinen lupaava merkki on se, että ulkomailla tehdään paljon nyt sitä mitä meillä sitten ehkä ensi vuosikymmenellä.

Työväestön sosiaalishistoriallinen tutkimus jähmettyi 1930-luvun jälkeen ja siten tietomme 1920-luvun ja myöhemmän ajan työväestöstä ovat tältä osin lähinnä sitä, että kansantuotteen kasvu kertoo elintason nousun. Työväestöstä kaivattaisiin tietoa mm. sen demografiasta, elinoloista (palkat, asunnot, turvallisuus, koulutus), työväen rakenteesta, liikkuvuudesta, elämänkaaresta (esim. sosiaalinen nousu). Yleisten trendien ohella olisi tiedettävä työväestön sisäisistä eroista, suhteesta muuhun väestöön. Nämä ovat perustietoja myös työväenliikkeen historialle. Tällainen perustutkimus on nyt

kohtuullisessa mitassa käynnissä ajalta ennen 1920-lukua ja sitä on jo ennestään, kuten tuli ilmi, mutta myöhempi aika on aivan auki. Kansalaisseuraa on tutkittu paljon, mutta I maailmansodan eli edeltävien vuosien vaikutuksesta elinoloihin ei ole kunnon tietoa. Työväen sosiaalishistorian uudesta tutkimuksesta mainitsen esimerkkinä pari. Tampereen työväestön ja saman alueen liikkuvuuden tutkimuksessa, joita on tehty Tampereen yliopistossa prof. Rasilan johdolla, on tutkittu edes jotenkin kaikkia ihmiselämän tasoja, ja tulokset poikkeavat niin paljon ns. tavanomaisista käsityksistä, että se antaa uskoa työn mielekkyyteen. Vastaavasti Helsingin yliopistossa viimeisen 10 vuoden aikana tehty taloushistoriallinen perustutkimus on ensi kertaa antanut luotettavaa perustietoa 1800-luvusta ja 1900-luvun alusta. Valitettavasti nämä mainitut sosiaalishistorialliset projektit koskevat vain aikaa ennen 1920-lukua ja ovat alueellisesti rajattuja. Tällaiselle tutkimukselle olisi sikäli hyvät edellytykset, että tutkimusmahdollisuudet ovat lähteiden puolesta Suomessa hyvät, näkökulmia ja vertailevaa tutkimusta on ulkomailta tarjolla aivan riittävästi ja tutkimusintressi on lähellä yhteiskuntatieteitä, minkä luulisi lisäävän kiinnostusta ja motiivia.

Jonkinlaisena tavoitteena työväenhistoriasta kiinnostuneiden ja yhteiskuntatieteilijöiden parissa on pitkään kai pidetty sellaista tutkimusta työväestä, jossa ainakin väestöllinen, taloudellinen, sosiaalinen ja poliittinen muutos kyettäisiin nivomaan yhteen. Tampereen työväestö-projektissa tämä on ollut julkilausuttu tavoite ja niin se on omassa työssäni, jonka näkökulmana on Tampereen työväestön muodostuminen 1800-luvun alusta vuoteen 1920⁴. Ainoa tietämäni koko maan kattava tutkimus, jossa tähän pyritään, on tekeillä Ranskassa. Mainitsen tämän Maurice Carrezin työn esimerkkinä meille itsellemme. Hän on jakanut tutkimuksensa Suomen työväenliikkeestä 1880-luvulta vuoteen 1918 selkeästi kolmeen osaan:

1. taloudellinen kehitys ja rakenne, 2. työväen elinolot ja rakenne, 3. politiikka eli työväenliike. Monen mielestä — ja oikein — noiden tasojen välillä ei ole suoraa riippuvuutta, mutta jaottelun tarkoitus onkin pohtia asiaa tästä näkökulmasta ja

sitä meillä ei ole vakavasti tehty. Tutustuttuani em. työhön totesin, että esim. taloudellisen ja väestöllisen kehityksen ja maan sisäiset erot hän oli esittänyt niin täsmällisesti ja selkeästi, että meikäläisillä politiikan historian tutkijoille ei ole kuin aavistus asiasta.

Tästä onkin helppo hypätä viimeiseen eli *teoreetikon näkökulmaan*. Em. tutkimusnäkökulman on selvästikin teoreettinen. Kaikki tutkimus ottaa tietäen tai tietämättään teoreettista kantaa ja siihen tutkimuksen olisi pyrittäväkin. Tarkoitin tässä teoreetikon näkökulmalla kuitenkin sitä lähinnä sosiologista historiantutkimusta tai selittämistä, jossa lähtökohtana ja näkökulmana on teoreettinen keskustelu, kannanotto siihen. Tämä tapa nähdä historia eroaa historiantutkimuksesta siinä, että tutkija voi sanoa, että häntä ei edes kiinnosta mitä tapahtui, vaan historialla on välineen tai aineiston status. Otan tämän näkökulman esille siksi, että sitä kautta luodaan eniten ns. yleisiä käsityksiä työväen historiasta. Tarkoitin lähinnä marxilaista keskustelua. Nämä käsitykset taas ohjaavat paljon työväen historian tutkimusta, koska sitä harjoittavat eniten marxilaisuudesta kiinnostuneet. Se näkyy mm. paikallisten järjestöjen historioissa siten, että ”marxilais-leniniläinen” tekee erilaisen historiikin kuin ”bernsteiniläinen”. Vakavassa tutkimuskirjallisuudessa ei ole juurikaan nähty teoreettisia yleistyksiä työväen historiasta. Risto Alapuro on näitä esittänyt — eikä lainkaan perusteetta. 1970-luku tuotti Tandem-tutkimuksen, jossa yleistystaso oli kovin korkea, kun taas Tutkijaliiton Suomalainen kapitalismi -teoksessa ja em. Suomen työväenliikkeen historiassa oltiin melko varovaisia. Erillistutkimusten johdannoissa usein esitettävää työväen historian pikakurssia ei voi pitää tutkimuksena vaan heijastumana olevasta tutkimuksesta. Marxilaisessa keskustelussa ja sosiologian piirissä meillä kirjoitellaan työväestön historiasta esim. luokkateoreettisesta tai yhteiskuntateoreettisesta näkökulmasta, mutta — kas kummaa — harvalle kelpaa aineistoksi oman maan historia. Tässä on tiettyä laiskuutta: iluusio historiallisesta tiedosta on helpompi saavuttaa pysyttyymällä vieraisissa maissa. Toisaalta historian ja sosiologian vuoropuhelu on käymässä aikaisempaa hedelmällisemmäksi

siksi, että sosiologit ovat alkaneet tehdä puolihistoriallisia empiirisiä tutkimuksia mm. työväestön elämästä. Näistä tunnen J. P. Roosin aloittamat elämänkertatutkimukset, joista Marja Järvelä esittelee täällä osaa, Raimo Blomin johtaman luokkarakenneprojektin Tampereen yliopistossa ja eräät pienimuotoisemmat työt. Nämä tosin kattavat ajallisesti yleensä vain viimeiset 30 vuotta, mutta kertovat jotakin sellaista kokonaisuutta lähihistoriasta, mitä tuhannet virkamiestyönä tehdyt selvitykset eivät kerro. Viimeksi mainituilla tarkoitan valtiollisia selvityksiä esim. elinoloista, joita on tehty valtavasti 30 vuoden aikana. Ne jäävät kuitenkin yleensä aineistoksi odottamaan mm. työväen historian tutkijoita. Eräänlainen lähimenneisyyden sosiaalhistoria olisi erinomainen poikkitieteellinen tutkimusalue, jonka luulisi kiinnostavan tämänkin seuran joukkoa, nimittäin eikö olisi myös aika yrittää tutkimalla kajota väitteeseen työväestön katoamisesta — ettei seura saisi aivan antikvaarista luonnetta. Seura sinänsä ei pysty mitään tutkimaan, mutta toivottavasti se pitää esillä myös lähimenneisyyden historian.

Kuten havaitsette en ole esittänyt työväen historian tutkimisen historiaa. En ole puuttunut varsinaisiin tieteellisiin eikä edes tutkimuksen käytännöllisiin ongelmiin, vaan olen yrittänyt hieman valaista kenttää jolla toimimme ja kiinnittää huomiota yhteen tehtävämme vaikeuteen: säilyttää ja kunnioittaa työväestön historiaa ja perinnettä ja samalla tutkia sitä kriittisesti. Työväen arkipäivän historiasta olen puhunut kovin vähän siksi, että siinä on tulevaisuuden tutkimustehtävä. Sen tärkeyden vakuudeksi siteeraan tunnettua amerikkalaista sosiologia C. Wright Millsiä, jonka teosta 'sosiologinen mielikuvitus' on meilläkin jo yli kaksi vuosikymmentä luettu yliopistojen kurssivaatimuksissa, vaikka ei uskoisi. Hänen mukaansa "yhteiskuntatieteellinen tutkimus (johon kuuluu myös historia), joka ei palaa elämänhistorian (siis arkipäivän yksilön) ja historian (siis yhteiskunnan kokonaiskehityksen), sekä niiden leikkauskohtien ongelmiin, on jäänyt älyllisesti puolitiehen".

VIITTEET

- 1 Jokaisen sosiaalhistorian tutkijan on tunnettava ns. Työtilastolliset tutkimukset (SVT D) ja Kansantaloudellisen Yhdistyksen piirissä tehdyt tutkimukset.
- 2 Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkän sillan pohjoispuolelle. HKI 1932.
- 3 Mainittakoon Jussi Lappalaisen Punakaartin sota, Juhani Piilosen tutkimus punaisesta paikallishallinnosta ja toistaiseksi ainoa rakennehistoriallinen perustutkimus, Viljo Rasilan Kansalaissodan sosiaalinen tausta.
- 4 Ilmestyy 1985.

Työläisten arkipäivän ongelmat Tampereella teollistumisen alkuvaiheessa

Työväestön historiaan kohdistunut tutkimus koki Suomessa 1960-luvun lopulla ja seuraavalla vuosikymmenellä voimakkaan nousun, jolla oli selvät kiinnepohdat ajan poliittiseen ja kulttuuriseen murrokseen. Tutkimus keskittyi työväen yhteistoimintaorganisaatioiden kehityksen selvittämiseen ja oli pääosaltaan poliittisen työväenliikkeen historiaa. Työväenliikkeen laajentunut kannatuspohja sekä uudet toimintamuodot olivat luoneet tarpeita tuntea liikkeen historiallista taustaa.

Sittemmin työväenliikkeen historian tutkimus on merkittävässä määrin kyennyt tyydyttämään oman liikkeen menneisyyden tuntemuksen tarpeen niin paikallisella, valtakunnallisella kuin myös kansainvälisellä tasolla. Toki vieläkin liikkeen historiassa on paljon selvittämistä, mutta toisaalta tutkimus on kyennyt syventämään kuvaa työväenliikkeen menneisyydestä paitsi liikkeessä toimivien ihmisten keskuudessa myös koko yhteiskunnassa.

Jokainen aika luo kuitenkin omat tiedolliset tarpeensa. Ihmisten arvostuksissa ja maailmankuvassa on 1980-luvulla tapahtunut muutos, jota on kuvattu käsitteillä yksilöllistyminen ja yksityistyminen. Luokkasidonnaisuus on vähentynyt, politiikan status on laskenut, yhteiskunnallisuus on joutunut antamaan sijaa yksilöllisyydelle. Tutkimuksessa muutos on näkynyt selvimmin yhteiskuntatieteissä, joissa pienyhteisöihin, yhteiskunnan osaryhmiin ja yksilöiden elämäntapaan kohdistuvia tutkimuksia on alkanut ilmaantua yhä enemmän. Historiantutkimuksessa vastaavia ilmiöitä ovat mm. sosiaalishistorian nousu, muistitietohistoria, naistutkimus ja tavallisen ihmisen historia.

Uudella suuntauksella on ollut vaikutuksensa myös työväestön historian tutkimukseen. On herätetty kysymys, keitä olivat ne työläiset, jotka eivät ole nousseet esiin historiassa poliittisen tai muun toimintansa ansiosta. Tutkimuksessa on alkanut painottua työväestön tutkiminen sosiaalisena ja kulttuuri-ilmiönä ja samalla on tullut esiin pyrkimys yhdistää eri elämänalueet — taloudellinen, sosiaalinen, poliittinen ja kulttuurinen — toisiinsa. Työväestö on tavallaan noussut esiin työväenliikkeen takaa: järjestöaktiivien rinnalle on historiaan vaikuttavana tekijänä nostettu tavalliset arkipäiväistä elämää elävät työläiset, maan hiljaiset. Voidaan sanoa, että 1980-luvulla on olemassa samanlainen sosiaalinen tilaus tavallisten työläisten tutkimiseen kuin 1960-luvulla oli työväenliikkeen tutkimiseen.

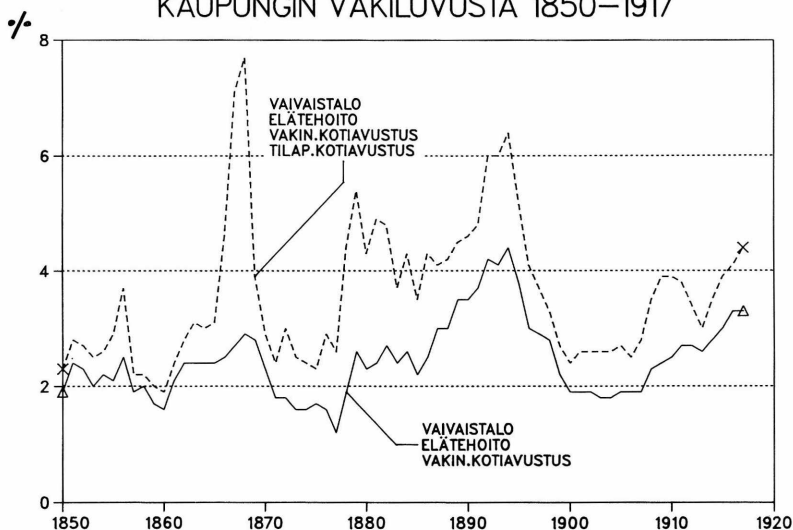
Muuttuva köyhyys

Tavallisen työläisen arkipäivässä ovat aina korostuneet ongelmat. Työläisen arki oli varsinkin teollistumisen alkuvaiheessa, 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa, tutkimusten mukaan monien sosiaalisten ongelmien sävyttämä. Tätä puolta työväestön elämässä ovat korostaneet sekä vuosisadan alun ns. konkreettinen sosiaalitutkimus että vähän myöhemmin vaikuttanut kollektiivinen historiantutkimus, jotka ovat olleet merkittävimpiä työväestön sosiaalisten olojen tutkimussuuntauksia. Myös työväenliikkeen sisäinen historiantutkimus on tuonut työväestön ongelmat esille, mutta useimmiten kuitenkin ainoastaan työväenliikkeen taustatekijänä.

Yleistäen on kuitenkin todettava, ettei sosiaalisten ongelmien merkityksestä ja luonteesta teollistumisen varhaisvaiheen työväestön elämässä ole Suomessa saatu aikaan edellisistä tutkimusperinteistä huolimatta luotettavaa kokonaiskuvaa. Valtakunnallisella tasolla asiaa ei ole viime vuosikymmeninä kattavasti tutkittu, mutta sen sijaan paikallisella tasolla on tehty viime vuosina useita laajoja tutkimuksia. Seuraavassa esittelen joitakin Tampereen työväestö -tutkimusprojektin tuloksia aiheesta.

Ongelmien yleisimpänä yhteisenä nimittäjänä pidetään varsin yksimielisesti aineellista puutetta, köyhyyttä. Sen sijaan yksimielisiä ei olla siitä, miten köyhyydestä saataisiin historiallisin menetelmin luotettavaa tietoa. Eräänä köyhyyden mittarina voidaan käyttää sosiaalihuollon saajien määrää, mutta siinä on muistettava, että määrään vaikutti muitakin tekijöitä kuin aineellinen puute. Oheisessa kuviossa on esitetty aikansa sosiaalihuollon, vaivashoidon huollonsaajien määrän kehitys Tampereella.

TAMPEREEN VAIVAISHOIDON HUOLLONSAAJIEN PROS.OSUUS KAUPUNGIN VÄKILUVUSTA 1850–1917

Kuviossa huollonsaajien määrä on esitetty suhteellisenä, prosentteina kaupungin väkiluvusta. Määrää esittäviä käyriä on kaksi: toinen ilmaisee kaikkien huollonsaajien määrän ja toinen vain vaivaistalon, elätehoidon ja vakinaisen kotiaivastuksen yhteismäärän eli vakinaisesti huolletut.

Huollonsaajien suhteellinen määrä oli vuosisadan puolivälistä 1870-luvun puoliväliin verraten alhainen, yleensä vain runsas kaksi prosenttia väestöstä. Ainoastaan 1860-luvun lo-

pun katovuodet nostivat osuutta huomattavasti, mutta tällöinkin nousu kohdistui pääasiassa tilapäiseen avustukseen. Kun samaan aikaan kaupungin väestön ja teollisuuden kasvu oli hyvin voimakasta — väkiluku kasvoi vuosien 1850 ja 1870 välillä kolmesta seitsemään tuhanteen, Kytälän esikaupunki mukaanlukien noin 10 tuhanteen — niin voidaan päätellä, ettei teollinen kasvu sinänsä lisännyt väestön huollontarvetta, köyhyyttä. Päinvastoin, huollonsaajamäärä oli lievässä laskussa, etenkin vakinaisten huoltomuotojen osalta.

Huollonsaajien määrä alkoi kasvaa absoluuttisesti ja suhteellisesti 1870-luvun puolivälin jälkeen, ja kasvu jatkui 1890-luvun puoliväliin saakka, jolloin huollonsaajia oli jo yli kuusi prosenttia Tampereen väestöstä. Kun perheenjäsenet laskeaan mukaan, niin noin joka kymmenes tamperelainen eli pahimpaan aikaan vaivaihoidon varassa. Vaivaisavut alkoivat olla kaupunkilaisten arkipäivää. Ongelma tiedostettiin kaupungissa yleisesti ja asiasta kirjoitettiin lehdissä ahkerasti. Tampereen Sanomissa kirjoitettiin vuonna 1878 mm. seuraavaan tapaan:

”Säästäväisyys ja ahkera työnteko ovat parhaat keinot pidättämään itsekutakin vaivaihoidon alaiseksi joutumasta. Ken ne pitää elämänsä pääohjeina, vajoo harvoin yhteiskunnan kuormaksi ja rasitukseksi. Ja sitä pitäisi jok’ikisen välttää kuin ruttotautia. Sillä toisten elätettäväksi — olkoon hän yhteiskunnan tai yksityisen hartioilla, sama se — tullut ihminen kadottaa itsekohtaisen ihmisarvonsa ja kansallisen luottamuksen, joita paitsi hän on hyödytön jäsen kansan keskuudessa. Hän on kuin mätäpahka puun rungossa, joka aikaa saaden turmelee koko puun ja kelpaa korkeintaan tulella poltettavaksi.”

Vakavoituneeseen köyhyysongelmaan oli kaksi pääsyytä. Ensinnäkin aikaa varjosti pitkäaikainen taloudellinen taantuma, joka vaikutti Tampereella niin, ettei uusia tehtaita perustettu eikä vanhoja laajennettu 1870-luvun puolivälin jälkeisenä kahtena vuosikymmenenä. Toisena syynä olivat vuosien 1868 ja 1879 elinkeinoasetukset, jotka sallivat vapaan liikkumisen paikkakunnalta toiselle ja lopettivat perinteisen isännälle kuuluvan alaistensa huoltovelvollisuuden. Ajanjaksosta kehkeytyi niin Tampereella kuin muuallakin teollisuustyö-

väestön pahin ongelma-aika. Se vaati taustakseen teollistumisen lisäksi elinkeinoelämän vapautumisen aiheuttaman murroksen ja taloudellisen laskukauden.

Huoltolukujen lasku 1890-luvun jälkipuoliskolla takaisin elinkeinovapautta edeltävälle tasolle osoittaa ettei köyhyysongelmasta tullut pysyvää ilmiötä, vaan ongelma lieventyi taloudellisen kasvun myötä. Tuolloin nimittäin alkoi kaikkien aikojen voimakkain taloudellinen nousukausi, joka kasvatti kaupungin väkiluvun vuosien 1890 ja 1910 välisenä aikana 20 tuhannesta 45 tuhanteen. Vaikka väkimäärä lisääntyi näin voimakkaasti, niin huollonsaajien määrä jopa laski. Vapaa hallitsematon kasvu ei siis luonut köyhyysongelmaa, vaan sen aiheutti talouskehityksen pysähtyminen.

Entä miten luotettavasti huollonsaajamäärän voidaan katsoa kuvaavan köyhyyden, ihmisten todellisten vaikeuksien, määrällistä kehitystä? Ehkä huollonsaajien määrä riippuikin enemmän siitä, miten huoltoon oikeutuksen kriteerit asetettiin? Vaivaishoidon pöytäkirjoista kuitenkin selviää, etteivät kriteerit olleet 1870-luvun puoliväliä edeltävänä aikana ainkaan kireämmät kuin sitä seuranneena aikana. Avustusanomusten epäyksetkin alkoivat yleistyä vasta 1880-luvulta alkaen. Toinen asia oli sitten se, millä tavalla ihmiset ylipäättään suhtautuivat huollonsaantiin: miten korkeana pidettiin sitä kynnystä, joka määräsi, milloin oli sopivaa hakea vaivaisapua ja milloin ei? Tässä suhteessa tapahtui varmasti suuri muutos 1800-luvun jälkipuoliskolla. Vielä vuosisadan puolivälissä köyhyys oli useimpien ihmisten jokapäiväinen olotila, mutta vain harvat tunsivat olevansa niin heikossa tilassa, että piti lähteä hakemaan ulkopuolista apua. Sen sijaan vuosisadan viimeisellä vuosikymmenellä oli jo yleistä, että työkykyisetkin ihmiset hakivat avustuksia tilapäisen ahdingon takia.

Eri työväenryhmillä erilaiset ongelmat

Köyhyyden yleiskehitys ei vielä paljon kerro siitä, millaisia olivat työläisten arkipäivän ongelmat. Lähemmäs tätä asioiden tasoa päästään, kun tarkastellaan, miten eri työväestön

ryhmät tarvitsivat vaivaishoidon apua. Työväestö oli nimit-
tään 1800-luvulla paljon selvemmin jakaantunut erilaisiin ryh-
miin kuin 1900-luvulla, jolloin vasta alkoi muodostua yhtenäi-
nen työväenluokka. Eri ryhmien osuus huollonsaajista näh-
dään seuraavasta.

*Eri työväenryhmiin kuuluvien osuus (%) Tampereen vaivaishoidon huollon-
saajista 1850—1910*

	1850	1870	1890	1910
Sosiaaliryhmä				
Muut kuin työläiset	32	18	16	14
Ammattityöläiset	13	8	3	1
Tehdastyöläiset	26	10	21	9
Palvelusväki	5	7	4	4
Sekatyöläiset ja irtain väestö	24	57	56	72
Yhteensä %	100 %	100 %	100 %	100 %
(Tapauksia (N))	75	202	919	1753)

Huollonsaajista oli vielä 1800-luvun puolivälissä kolmannes
muita kuin työläisiä, eli itsenäisiin väestöryhmiin kuuluvia
henkilöitä. Sen jälkeen näiden ryhmien osuus laski niin että
1900-luvun alussa niihin kuului huollonsaajista enää joka seit-
semäs. Lasku ei ollut kuitenkaan juurikaan nopeampaa kuin
näiden ryhmien kokonaisuuden pieneneminen kaupungin
väestöstä, ja niinpä muista kuin työläisistä kuului vakaasti
noin kahdeksan prosenttia huollonsaajiin. Eniten vaivaishoi-
don apua näistä ryhmistä tarvitsivat itsenäiset käsityöläiset.
Heidän suhteellinen määränsä huollonsaajista ei ollut yhtään
pienempi kuin työväestönkään, mihin oli perimmäisenä syy-
nä se, että ryhmän keski-ikä nousi ryhmän pienentyessä. Suu-
rin osa tähän ryhmään kuuluvista huollonsaajista olikin vaki-
naista kotiaavustusta saavia leskiä.

Ammattityöväestö — rakennusalan ammattilaiset ja käsi-
työn työntekijät perheineen — oli kauden loppupuolella var-
sin tuntematon ryhmä vaivaishoidossa. Ammattitaito turvasi
ammattimiesten toimeentulon suhteellisen hyvin. Ammatti-
työväestön kokonaismäärästä noin neljä prosenttia kuului vai-
vaishoidon huollonsaajiin.

Tehdastyöläiset olivat erityisen vähäisen huollontarpeen ryhmä, vaikkakin heidän osuutensa huollonsaajista oli verraten suuri. Tehdastyöväestöön kuului nimittäin kaupungin koko väestöstä yli puolet, joten neljäsosa huollonsaajista oli siihen nähden vähän. Koko tehdastyöväestöstä vain pari prosenttia kuului vaivaishoidon huollonsaajiin. Perustavin syy ryhmän vähäiseen huollontarpeeseen oli tehtaissa vallinnut patriarkaalinen henki ja sen mukaiset tavat. Työnantajalla oli isännän rooli ja myös sosiaalinen kontrolli toimi tehokkaasti tällaisessa ympäristössä. Tehtaissa oli oma huoltojärjestelmä, apukassat, jotka estivät tehokkaasti tehtaalaisten joutumisen yhteiskunnan huollon varaan. Vähäiseen osuuteen vaikutti myös ryhmän demografinen rakenne: lapset ja yksinäiset naiset eivät olleet yhtä herkkiä ajautumaan yhteiskunnan huollon varaan kuin perheelliset miehet. Myös työnantajan oli suhteellisen helppoa pitää huolta lapsi- ja naisvaltaisesta työntekijäjoukosta. Kaiken kaikkiaan tehtaalaisista ei Tampereella muodostunut sitä kurjaa kansanluokkaa, joka olisi tehnyt koko kaupungista turmion pesäpaikan. Tehtaalaiset elivät toki niukkaakin niukempaa elämää, mutta heidän sosiaalinen turvansa oli verraten pitävä. Tämä on oleellisin asia koko sosiaalisten ongelmien kehityksessä Tampereella.

Palvelusväki eli lähinnä piijat olivat myös suhteellisen vähäisen huollontarpeen ryhmä muistuttaen tältä osin tehdastyöläisiä. Piijat olivat naimattomia naisia, jotka elivät isäntänsä ruoassa ja asunnossa ja saivat tältä ainakin jonkinlaisen sosiaalisen turvan. On kuitenkin huomattava, että piian ammatti unohdettiin pian henkilön jäätyä vaille palveluspaikkaa. Piista tuli herkästi itsellinen tai irtolainen. Koko palvelusväestä noin kaksi prosenttia oli vaivaishoidon huollonsaajia.

Sekatyöläiset ja irtain väestö, mukaanlukien itselliset, irtolaiset ja ammatiltaan tuntemattomat, olivat suurin ryhmä vaivaishoidossa. Kaikista huollonsaajista kuului yleensä yli puolet näihin ryhmiin, ja näiden ryhmien yhteisväestömäärästä noin kolmannes oli vaivaishoidon huollonsaajia. On periaatteessa väärin yhdistää samaan ryhmään kaupungin ulkotöitä tekevät sekatyöläiset ja vailla asuin- ja työpaikkaa olevat irtolaiset.

laiset, mutta lähdeteknisistä syistä näin on meneteltävä. Sekatyöläisten ryhmä muodostui elinkeinovapauden alkaessa ja valtaosa siihen kuuluvista oli perheellisiä miehiä. Sekatyöläisten ongelmanaiheuttajina olivat epävakaa työnsaantimahdollisuudet. Työsuhteet olivat lyhyitä ja uuden työn löytäminen vanhan loppuessa oli usein kiven alla. Tämän ryhmän mukana kaupunkiin pesiytyi ensimmäisen kerran joukkotyöttömyys. Irtaimesta väestöstä suurin osa oli yksinäisiä tilapäistöitä tekeviä naisia, joilla ei ollut vakinaista työsuhdetta eikä aina myöskään vakinaista asuntoa. Ryhmään kuului myös poikkeavan käyttäytymisen omaksuneita irtolaisia ja rikollisia, mutta heidän osuutensa koko ryhmästä ei ollut kovin suuri.

Entä ne ihmiset, jotka olivat sekä työelämän että vaivaihoidon ulkopuolella? Ennen elinkeinovapautta näiden yhteiskunnan ulkopuolisten ihmisten osuus väestöstä oli Tampereella mitätön, siitä pitivät huolen irtolaismääräykset ja muuttorajoitukset. Elinkeinovapauden alkaessa yhteiskunnan ulkopuolisiksi laskettavien määrä alkoi kasvaa, ja vuosisadan vaihteessa heitä oli pari tuhatta eli saman verran kuin vaivaihoidon varassa eläviä. Suurin osa heistä oli kuitenkin ainakin tilapäisesti töitä tekeviä ihmisiä, joiden yhteys yhteiskuntaan oli melko kiinteä. Osa joukosta oli kuitenkin yhteiskunnan vallitsevat normit ja elämäntavat hylänneitä ihmisiä, mutta mitään vakavaa sosiaalista ongelmaa heistä ei heidän pienen määränsä vuoksi päässyt Tampereella syntymään. He olivat työväestönkin elämässä poikkeuksia, joilla ei ollut paljon yhteistä tavallisten työläisten ongelmien kanssa.

Tilapäiset toimeentulovaikeudet yleistyvät

Kun työläinen joutui 1800-luvun jälkipuoliskolla taloudellisiin vaikeuksiin, häntä ei suinkaan heti hyväksytty vaivaihoidon vakinaiseksi huollonsaajaksi, ellei hänen todettu olevan pysyvästi työkyvytön. Hänelle myönnettiin yleensä ensin tilapäistä kotiaavustusta, joka annettiin rahana ja vain yhden kerran yhdestä anomuksesta. Tilapäinen kotiaavustus kuvaa tämän

vuoksi vaivaishoidon huoltomuodoista parhaiten työläisten arkipäivän ongelmia.

Tilapäisen kotiaavustuksen saajien määrä oli Tampereella vielä 1850-luvulla useimpina vuosina alle 20, mutta seuraavalla vuosikymmenellä määrä kohosi 40:n vaiheille, katovuosina jopa yli 250:n. Määrä nousi 1870-luvulla 200—300:n vaiheille, missä se pysyttelikin vuosisadan lopulle saakka. Taloudellisen laman vuosina 1892—1894 tilapäisesti avustettuja oli yli 400 vuodessa.

Määrän kasvun myötä muuttui myös avustettujen koostumus. Vielä 1800-luvun puolivälissä tilapäistä avustusta myönnettiin vain muutamille harvoille. Huollonsaajat olivat tällöin yleensä iältään yli 50-vuotiaita yksin eläviä leskiä, jotka tarvitsivat ajoittain vaivaisapua leivänjatkeeksi. Työväestöön heistä kuului vain ani harva. Työväestö tuli tilapäisen huollon piiriin joukkomittaisesti 1860-luvun lopun katovuosina. Erityisesti ammattityöväestö, palvelusväestö ja sekatyöväestö tarvitsivat avustuksia, mutta tehdastyöväestö ei tällöinkään joutunut juurikaan vaivaisapuun turvautumaan. Katovuodet koskettivat ennen kaikkea niitä työväestön ryhmiä, joilla ei ollut suurta työnantajaa turvanaan.

Vielä suurten katovuosien jälkeisenäkin vuosikymmenenä keski- ja yläluokka muodosti varsin suuren osan tilapäisesti avustetuista, mutta vuosisadan loppua kohden huoltomuoto työläisvaltaistui voimakkaasti. Sekatyöväestö osoittautui tämänkin huoltomuodon perusteella ongelmallisimmaksi työväestön ryhmäksi, sillä sen osuus kaikista tilapäisesti avustetuista ylitti vuosisadan vaihteessa jo puolet.

Tilapäisesti huollontarpeeseen joutuivat 1800-luvun puolivälin jälkeen yhä useammin miehet ja kokonaiset perheet. Miesten osuus tilapäisen kotiaavustuksen saajista oli vuonna 1870 41 prosenttia, mutta vuonna 1910 jo 72 prosenttia. Sosiaaliselta asemaltaan miehet keskittyivät voimakkaasti sekatyöväestöön; vuonna 1910 miehistä kuului tähän työväestön ryhmään 87 prosenttia. Naisten ammatiksi merkittiin useimmiten itsellinen tai tuntematon. Puolet tilapäistä apua saaneista naisista oli vuonna 1910 leskiä ja vain kolmannes naimattomia.

Miehet olivat naisia useammin parhaassa työiässä olevia henkilöitä, joskaan naistenkaan joukossa vanhusten osuus ei ollut enää 1800-luvun lopulla suuri. Tilapäiseen huollontarpeeseen joutuivat vuosisadan vaihteessa useimmiten nuoret sekatyöläisperheet, joissa oli pari alaikäistä lasta. Myös tilapäistä apua saavilla naisilla oli useimmiten lapsia huollettavanaan. Syitä huollontarpeeseen joutumiseen voidaan tarkastella seuraavasta.

Tilapäisen kotiaivustuksen saannin syyt Tampereella vuosina 1894 ja 1910

Huollonsaannin syy	1894			1910		
	Miehet	Naiset	Yht.	Miehet	Naiset	Yht.
Vanhuus	13	12	12	3	21	8
Sairaus	37	20	28	15	46	24
Työttömyys	6	3	4	74	4	54
Riittämättömät ansiot	28	18	22	2	29	9
Pahantapainen elämä	10	18	14	6	0	5
Ei tietoa	6	29	20	0	0	0
Yhteensä % (Havaintoja (n))	100%	100%	100%	100%	100%	100%
	32	45	77	61	24	85)

Taulukon vuodet 1894 ja 1910 olivat kumpikin pahoja lamavuosia, mutta luvuista nähdään, että lamatkin muuttivat muotoaan. Vuonna 1894 tilapäisen huollontarpeen yleisin aiheuttaja oli jokin sairaus. Sairauksien merkitys oli aikaisemmin ollut vielä suurempi, ja voidaankin sanoa, että ennen 1880-lukua väestön lähes koko huollontarpeen vaihtelu riippui sairastavuuden vaihtelusta. Sairauksien jälkeen yleisin tilapäisen huollontarpeen aiheuttaja oli vuonna 1894 riittämättömät ansiot, mutta sen sijaan työttömyyden osuus oli yllättävän alhainen. Tämä johtui kuitenkin osittain siitä, että koska tuolloin työttömyyttä ei kovin helposti hyväksytty huoltoon oikeutuksen perusteeksi, työttömät ilmoittivat apua hakieensa jonkin muun syyn, ilmeisesti juuri riittämättömät ansiot. Muita syitä olivat pahantapainen elämä ja vanhuus, mutta niiden kummankaan merkitys ei ollut edellisten luokkaa.

Vuonna 1910 ylivoimaisesti tärkein tilapäisen huollontarpeen syy oli työttömyys, sillä sen osuus oli yli puolet kaikista tapauksista. Neljäsosalla oli syynä sairaus, mutta muut syyt olivatkin sitten jo vähäpätöisempiä. Työttömyys oli erityisesti miesten huollontarpeen syy, kun taas naisten vaikeuksien suurimpia syitä olivat sairaudet ja riittämättömät ansiot. Tässä kohdataan se naisten erityispiirre, jonka yksinhuoltajuus heille aiheutti: työansiot eivät riittäneet lasten tarpeisiin, vaan elantoa varten piti anoa lisäapua kaupungilta. Tampereen työväestön huollontarpeen aiheuttivat siis etupäässä työttömyys ja muut taloudelliset ongelmat sekä sairaudet, joista ensin mainittujen merkitys kasvoi 1800-luvun jälkipuoliskolla ja viimeksi mainitun merkitys väheni. Sen sijaan sellainen usein korostettu syy kuin pahantapaisuus ei ollut mitenkään keskeinen tekijä.

Ehkä kaikkein olennaisin piirre työväestön toimeentulovaikeuksissa oli kuitenkin se, että huollontarve oli vain harvoin pysyvä. Kun perinteisessä yhteiskunnassa köyhyys oli yleensä ihmisen pysyvä ominaisuus ja usein ylisukupolvinenkin, niin teollistuvan yhteiskunnan työläinen saattoi joutua useitakin kertoja elämänsä aikana tilapäisesti toimeentulovaikeuksiin ja muiden avusta riippuvaksi, mutta eli silti suurimman osan elämästään oman toimeentulonsa varassa.

Lastentaudit ja keuhkotauti pahimmat vitsaukset

Teollistumiskauden työväestön pahimpia aineellista puutetta aiheuttavia ongelmia olivat siis riittämättömät ansiot, työttömyys ja sairaudet. Näistä jälkimmäinen oli kuitenkin paljon muutakin kuin taloudellinen ongelma, sillä sairaudet toivat aineellisen puutteen ohella monen muunkinlaisia vaikeuksia ja kärsimyksiä, joten sairastavuusongelman koko kuva ei paljastu vaivaishoitoaineistosta.

Vakavinta sairastavuutta kuvaa kuolleisuus. Kuolleisuus oli Tampereen työväenkaupungissa 1800-luvun jälkipuoliskolla poikkeuksellisen korkea. Suurimmillaan ero maan keskimääräisiin lukuihin oli 1880-luvulla, jolloin Tampereen vuosittainen kuolleisuus oli keskimäärin 2,59 %, kun se koko

maassa oli 2,11 %. Kaupungissa, jossa oli paljon parhaassa työiässä olevia ihmisiä ja suhteellisen vähän vanhuksia, olisi kuolleisuuden normaaleissa oloissa pitänyt pysyä keskimääräistä alhaisempana.

Eniten Tampereen kuolleisuuslukuja nosti imeväis- ja muu lapsikuolleisuus. Kaikista elävänä syntyneistä kuoli Tampereella ennen ensimmäistä ikävuottaan 1850- ja 1860-luvulla noin 20 %, 1860-luvun lopun katovuosina lähes 50 %, 1870-luvulla ja seuraavan vuosikymmenen alussa noin 25 % ja vielä 1890-luvullakin yli 17 %. Vaara ei ollut ohi niilläkään, jotka ohittivat imeväisiän, sillä 1—9-vuotiaita kuoli määrällisesti suunnilleen yhtä paljon kuin alle 1-vuotiaitakin. Lapsikuolleisuus jos mikä oli kaikkia kaupunkilaisia koskettava vit-saus, kuolihan lapsista joka neljäs tai viides jo pikkuvauvana ja lähes puolet ennen kymmenettä ikävuottaan. Vaikka kuolema ei olisikaan osunut oman perheen lapsijoukkoon, kosketti sen pelko silti jokaista.

Eniten aivan pieniä lapsia kuoli hinkuuskään, jota oli liikkeellä useimpina vuosina. Tulirokko ja tuhkarokko olivat taas hieman vanhempien lasten tauteja. Myös isorokko ja vesirokko aiheuttivat kuolemia aikaisemmin, mutta vuosisadan lopulle tultaessa niiden uhka oli jo poistunut. Vielä tällöinkin lapsia kuoli paljon vatsatauteihin.

Tampereen aikuisväestön yleisin kuolinsyö oli keuhkotauti eli keuhkotuberkuloosi. Se aiheutti aikuisikään ehtineiden keskuudessa joka neljännen kuoleman 1800-luvun jälkipuoliskolla. Keuhkotaudin voima säilyi koko teollistumiskauden niin, että se oli aikuisväestön vakavin terveysuhka 1800-luvun alkupuolelta aina maailmansotien väliseen aikaan saakka. Keuhkotauti oli erityisesti työväestön vit-saus ja vakavimmin se uhkasi tehdastyöläisiä, joista tähän tautiin kuoli pahimpana aikana, 1890-luvulla, joka kolmas. Keuhkotauti oli työväestölle vaikea ongelma paitsi yleisyytensä myös sen vuoksi, että siihen sairastuivat parhaassa työiässä olevat henkilöt: keskimääräinen kuolinikä tässä taudissa oli 40 vuotta. Se oli ongelmallinen myös siksi, että sen potemisaika oli hyvin pitkä — yleensä useita vuosia. Keuhkotaudin luonnetta kuvaa hyvin

sen kansanomainen nimitys, hivutustauti, sillä se heikensi uhriaan vähitellen, niin ettei tämän työkyky hävinnyt kerralla, vaan taudin saanut saattoi käydä työssä pitkänkin ajan ennen kuin voimat olivat täysin lopussa.

Teollistumiskauden muut kuolemaan johtaneet sairaudet eivät olleet leimallisesti työväestön sairauksia. Keuhkotaudin jälkeen eniten tamperelaisia veivät hautaan sydän- ja verisuonitaudit, jotka aiheuttivat joka viidennen aikuiskuoleman. Syövän aiheuttama aikuisväestön kuolleisuus oli 10 prosentin luokkaa ja hieman sitä pienemmän kuolleisuuden aiheuttivat keuhkokuume, halvaantuminen ja verenmyrkytys.

Sairaalaan vain äärimmäisessä hädässä

Kuolemaan johtaneista sairauksista heittivät työläisten arkipäiväiseen elämään varjonsa keuhkotauti ja lastentaudit, mutta muuten kuolemantautien vaikutus arkeen oli verraten vähäinen. Suurin osa sairauksista ei johtanut kuolemaan, joten kuolinsyistä saatavien tietojen lisäksi on tarkasteltava lievemmästä sairastavuudesta kertovia tietolähteitä. Seuraavassa taulukossa lähteenä on käytetty Tampereen yleisen sairaalan potilasaineistoja.

Tampereen yleisen sairaalan yleisellä osastolla hoidettujen tamperelaisien hoidon syyt 1850—1910

Hoidon syy	1850	1870	1890	1910
Tartuntataudit/tuberkuloosi	32	2	6	1
Kasvaimet	4	2	9	6
Hermoston ja aistielinten sairaudet	0	7	10	3
Ruoansulatuselinsairaudet	32	2	2	36
Ihosairaudet	4	23	8	6
Tuki- ja liikuntaelinsairaudet	0	5	7	21
Tapaturmat, vammat	8	50	36	10
Muu syy	20	9	22	17
Yhteensä %	100%	100%	100%	100%
(Tapauksia (N))	25	44	95	106)

Taulukosta ei muodostu kovin yksiselitteistä kuvaa 1800-luvun jälkipuoliskon sairaalatapauksista, koska hoidon syyt muuttuivat ajan kuluessa voimakkaasti. Vielä 1800-luvun puolivälissä yleisimpiä olivat tartuntatauti- ja ruoansulatuselin-sairaustapaukset. Tartuntatautien suuri osuus ilmentää sairaalan tehtävää tuolloin sairaiden eristyspaikkana. Ruoansulatuselinten sairaudet taas ovat osoituksena puutteellisesta ravinnosta tai vääristä ruokailutottumuksista. Tapaukset olivat tuolloin vatsakuume- ja vatsahermokuumesairauksia, ja niistä kärsivät lähes yksinomaan tehdastyöläiset. Varsinkin naispuolisilla tehtaalaisilla oli vaikeuksia sovittaa työaika ja ruoanvalmistus yhteen, mistä olivat seurauksena vatsavaivat.

Vuonna 1870 puolet sairaalatapauksista oli tapaturmia ja vammoja ja vuonna 1890 niitä oli myös paljon, kolmasosa tapauksista. Tehdastyöväki oli kaupungin tapaturma-alttein ammattiryhmä, ja sillä tapaturmat olivat nimenomaan työtapaturmia. On laskettu, että vuosina 1859—1878 Tampereen yleisessä sairaalassa hoidettiin yhteensä 446 tehtaalaista ja näistä 241 eli 54 prosenttia oli joutunut sairaalaan tapaturman vuoksi. Nämä luvut jo houkuttelevat tekemään sen päätelmän, että tapaturmat olivat tehdastyöläisten alituinen vitsaus. Tarkempi tarkastelu kuitenkin osoittaa, ettei näin ollut. Esim. pellava-tehtaassa kirjattiin vuosina 1890—1916 429 työtapaturmaa, mikä teki 16 vuotta kohden. Kun tehtaassa oli keskimäärin puolitoista tuhatta työntekijää, niin tällainen onnettomuus kohtasi vuoden aikana vain noin yhtä työntekijää sadasta. Eräillä muilla aloilla tapaturma-alttius tosin oli huomattavasti suurempi. Tampereen konepajassa sattui vuosien 1915—1923 aikana yksi tapaturma kymmentä työntekijää kohden vuodessa, ja on pääteltävissä, että aikaisemmin tapaturmien luku oli ollut vielä tätäkin suurempi. Tälläkään alalla tapaturmat eivät kuitenkaan olleet niin yleinen vitsaus kuin mitä sairaalatilastoista voitaisiin päätellä.

Työväestön sairastavuuden erityispiirteet vähenivät vuosisadan vaihteen vaiheilla. Kun vatsasairaudet olivat hellittäneet ja työtapaturmat oli saatu työsuojelun avulla kuriin, eivät työläiset enää erottuneet sairaalatapauksina muista. Vuonna 1910 yleisimpiä sairaalatapauksia olivat ruoansulatuselinsai-

raudet sekä tuki- ja liikuntaelinsairaudet, ja kummassakin oli kyse sairaalahoidon laajenemisesta uusille alueille, lähinnä kirurgiaan. Näitä sairauksia työväestö hoidatti sairaalassa muita väestöryhmiä vähemmän. Työläinen meni sairaalaan vain äärimmäisessä hädässä.

Työväestö erottui muusta väestöstä myös sairaalahoidon kestoajassa. Koko tarkasteltavalla kaudella pisimmät hoitoajat oli tehdastyöväestöllä ja palvelusväestöllä, molemmilla keskimäärin 55 päivää. Sekatyöväestöllä sairaalahoido kesti keskimäärin 54 päivää ja ammattityöväestöllä 31 päivää, mutta keski- ja yläluokkaan kuuluvilla vain 29 päivää. Työväestö siis sairasti selvästi pitempään kuin muu väestö. Tässä suhteessa tehdastyöväestö ei erottunut muusta työväestöstä, vaan koko työväestö oli tältä piirteeltään yhtenäinen. Poikkeuksena oli vain ammattityöväestö, joka sijoittui tämän niin kuin monen muunkin piirteen perusteella työväestön ja muun väestön välimaastoon.

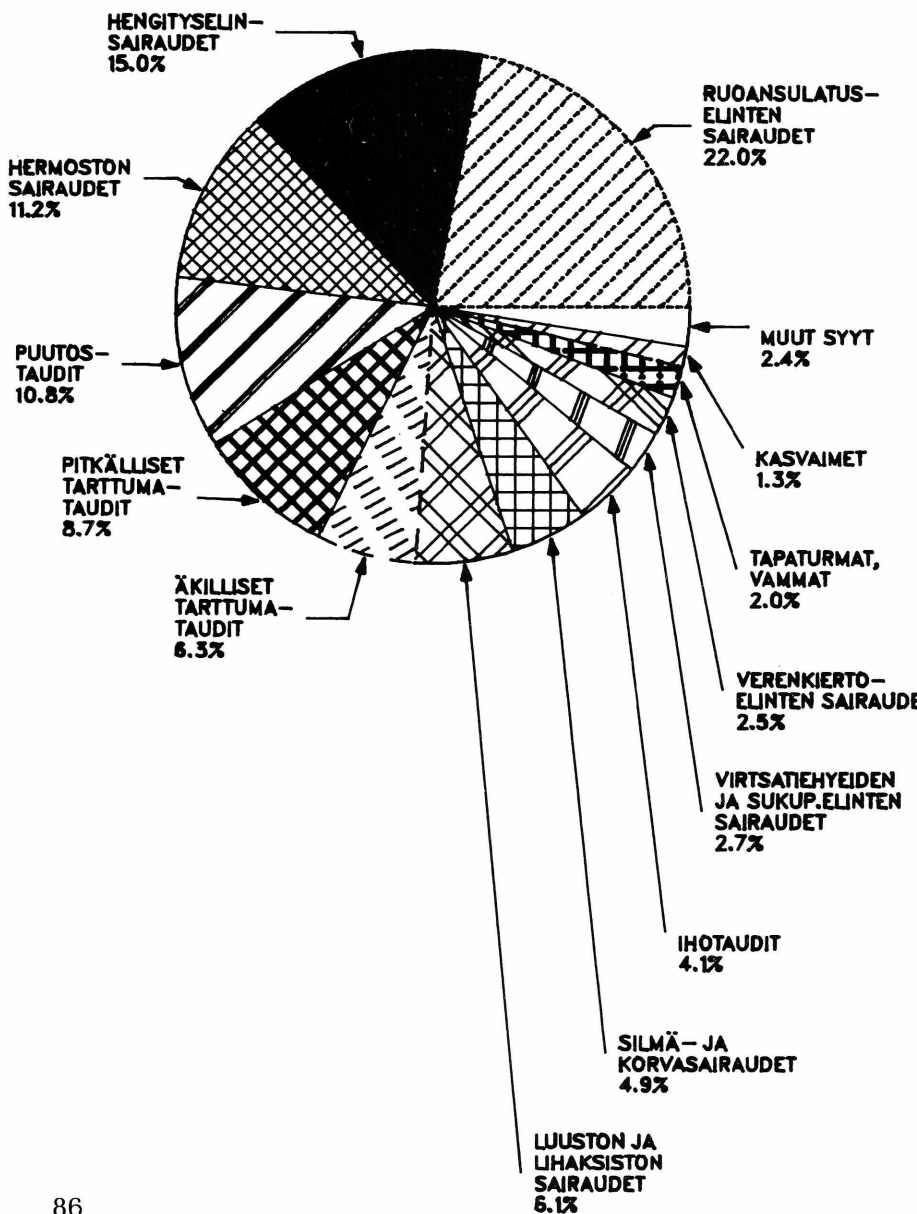
Oman ongelmansa työväestölle muodostivat sukupuolitaudit. Kun muita sairauksia varten riitti Tampereen yleisessä sairaalassa yksi osasto, niin sukupuolitauteja varten oli perustettava kolme eri osastoa. Esim. vuonna 1870 näillä kuppatautiosastoilla hoidettiin kaikkiaan 107 tamperelaista, mutta yleisellä osastolla vain 44. Tehdastyöväestöön sukupuolitautipotilaista kuului mainittuna vuonna kolmannes, ammattityöväestöön samoin kuin palvelusväestöön kuudesosa ja muut ammatiltaan tuntemattomiin. Vuosisadan loppua kohden tultaessa sekatyöväestön osuus kasvoi suurimmaksi. Tehtaalaisten ja palvelusväestön potilasryhmässä oli naisenemmistö, mutta muissa ryhmissä enemmistö oli miehillä.

Vatsavaivat yleisiä, sairaslomat eivät

Sairaalapotilasaineistosta havaittiin, että eniten työläisten arkipäivään sairauksista vaikuttivat keuhkotaudin ja lastentautien ohella vatsasairaudet, tapaturmat ja sukupuolitaudit. Mutta sairaalaankaan ei menty muuten kuin äärimmäisessä hädässä. Mitä oli työläisten lievä sairastavuus? Siitä ei ole 1800-luvulta saatavissa kattavaa tietoa, mutta jotain on kuitenkin säilynyt edes suuntaviivojen hahmottamiseksi.

FINLAYSONIN PUUVILLATEHTAAN TYÖNTEKIJÖIDEN TEHDASLÄÄKÄRISSÄ KÄYNNIN SYYT 1905–1906

(N=6119)

Oheisesta kuvioista nähdään, miksi puuvillatehtaan työntekijät kävivät tehtaan lääkärillä vuosina 1905 ja 1906. Ruoansulatuselinten sairauksien yleisyys vahvistaa edellä tehtyä havaintoa, että tehtaalaisilla oli vaikeuksia vatsansa kanssa. Eriytyisen kärjistynyt ongelma näyttää olleen naisvaltaisessa tekstiiliteollisuudessa. Pitkiä työpäiviä tekevillä naisilla ei ollut mahdollisuuksia säännölliseen lämpimien aterioiden nauttimiseen. Tätä päätelmää tukee myös puutostautien suuri osuus.

Puuvillatehtaalaiset kärsivät huomattavan paljon myös hengityselinsairauksista ja hermoston sairauksista. Nuhakuumeet olivat tuttu ilmiö jo vuosisadan vaihteessa, eikä siinä ole mitään erikoista, mutta sen sijaan huomiota herättää hermoston sairauksien suuri osuus. Tekstiiliteollisuuden naistyöntekijöillä oli keskimääräistä enemmän vaikeuksia paitsi vatsansa myös hermojensa kanssa, mihin vaikutti osaltaan pitkä työpäivä ja koneiden määräämä työtahti ja osaltaan yksineläjien ongelmat.

Muista lääkäriissäkäynnin syistä huomio kiinnittyy pitkällisten tarttumatautien vähäiseen osuuteen. Keuhkotaudin tautia ei usein lääkäriissä käyty, vaikka tauti yleinen olikin. Siihen ei lääkärinvastaanotolta parannusta löytynyt, eikä sen vuoksi yleensä jääty sairaslomallekaan. Kun keuhkotaudin tautia jäätiin pois työstä, takaisin ei yleensä palattu. Toinen huomiota herättävän vähäinen luku löytyy tapaturmien kohdalta. Tapaturmat eivät todellakaan olleet mitään jokapäiväisiä vahinkoja, vaan tehtaissakin verraten harvinaisia asioita. Keuhkotaudin tai vatsasairauksien kaltaista ongelmaa ne eivät työväestön keskuudessa luoneet.

Entä miten usein ja kauan työläiset näitä sairauksia potivat? Tehtaiden apukassojen aineistoista ilmenee, että sairastaminen työstä poissa ollen oli harvinaista. Koko maan apukassojen lukujen mukaan tehtaiden työntekijät olivat 1880-luvun lopussa sairaslomalla yhden viikon omavastuuaikaa kauemmin keskimäärin joka kolmas tai neljäs vuosi. Sairasloma kesti tällöin keskimäärin kaksi, kolme viikkoa. Mutta esim. Tampereen pellavatehtaalla, jossa sairastamisen omavastuuaikea oli kaksi viikkoa, työntekijä oli apukassan kustantamalla sai-

raslomalla keskimäärin kerran kymmenessä vuodessa ja tällöin omavastuu-aikaa lukuunottamatta neljä viikkoa kerrallaan. Työntekijöiden kokonaissairastavuus ei tietenkään ollut näin vähäistä, mutta omavastuu-aika ja ajan normit karsivat suuren osan sairastavuudesta sairasloman ulkopuolelle.

KIRJALLISUUTTA

Haapala, Pertti, Ryhmistä luokaksi — Tampereen työväestön muodostuminen vuosina 1830—1920. Suomen historian liseniaattitutkimus, Tampereen yliopisto 1982.

Jaakkola, Jouko, Tampellan työväen avustuskassatoiminta Tampereella 1860—1985. Tampere 1985.

Jaakkola, Jouko, Työväestö ja sosiaalinen poikkeavuus. Tampereen työväestön huollontarve, sairastavuus ja rikollisuus 1850—1917. Suomen historian liseniaattitutkimus, Tampereen yliopisto 1982.

Kanerva, Unto, Liinatehtaalaisia ja ”tehtaanmaistereita”. Tampere 1972.

Kanerva, Unto, Pumpulilaisia ja pruuukilaisia. Tampere 1946.

Kortekangas, Paavo, Kirkko ja uskonnollinen elämä teollistuvassa yhteiskunnassa. Porvoo 1965.

Näreikkö, Heikki, Tampereen työväestön aineellisen elintason kehitys 1850—1914. Suomen historian liseniaattitutkimus, Tampereen yliopisto 1983.

Rasila, Viljo, Teollistumiskauden muuttoliikkeet. Mikrohistoriallinen tutkimus Tampereen seudulta. Tampereen yliopiston historiatieteen laitoksen julkaisuja 7. Tampere 1983.

Rasila, Viljo, Tampereen historia II. Tampere 1984.

Suomen työväenliikkeen historia. Joensuu 1976.

Voionmaa, Väinö, Tampereen kaupungin historia I—IV. Tampere 1929—1935.

Tampereen työväestön aineellinen elintaso vuosina 1850—1910

Palkat

Työläisen tärkeimpiä tunnusmerkkejä oli rahapalkka, johon hänen aineellinen toimeentulonsa perustui. Palkkojen kasvu oli siten ensimmäinen edellytys aineellisen toimeentulon parantumiselle.

Käytettävissä olevien tulojen lisääntyminen mahdollisti työläiselle ja hänen perheelleen esimerkiksi paremman ravinnon ja paremmat vaatteet. Mikäli palkat puolestaan pienenevät, toimeentulo-ongelmat ja niiden ratkaiseminen luonnollisesti vaikeutuivat.

Tampereen työläisten nimellispalkat nousivat tarkasteltavana ajanjaksona ensimmäisen kerran vuoden 1890 tienoilla ja toisen kerran vuoden 1910 paikkeilla.

Palkkaeroja luonnollisesti esiintyi, koska ammattitaitoisille työntekijöille maksettiin enemmän kuin ammattitaidottomille.

Palkat vaihtelivat myös vuodenaikojen mukaan. Näin varsinkin ulkotyöläisten kohdalla. Palkat olivat kesällä ja syksyllä suurimmillaan ja talvella sekä alkukevällä pienimmillään.

Palkkojen vaihtelu johtui työvoiman kysynnästä ja tarjonasta. Toisaalta palkkojen eroon vaikutti työpäivän pituus, joka kesällä ja syksyllä oli pisimmillään.

Myös tehdastyöläisten palkat vaihtelivat vuodenaikojen mukaan. Tämä oli ilmeisesti seurausta yleisistä palkkojen muutoksista. Kun tehtaan ulkopuolella palkat pienenevät, voitiin tehtaissakin palkkoja laskea. Tuossa tilanteessa kun ei tarvinnut pelätä, että tehtaiden väki olisi juossut parempipalkkaisten töiden perään.

Nimellispalkkoja tärkeämpää on kuitenkin tietää, kuinka reaaliensiot kehittyivät. Reaaliensioden kasvu ajoittui samoihin vuosiin kuin nimellispalkkojenkin kasvu. Kuitenkin niin, että reaaliensio kasvoi miesvaltaisilla aloilla jo vuonna 1875. Tosin tilapäisesti. Voimakkaammillaan koko työväestön reaaliensioden kasvu oli 1890-luvulla ja vuoden 1905 jälkeen.

Finlaysonin työläisten reaaliensio kohosi hiukan aiemmin ja jonkin verran enemmän kuin muualla työskentelevien palkka. Tehtaan tuotannon määrä ja kasvu oli huomattavasti voimakkaampaa kuin esimerkiksi pellavatehtaan, jonka työläisten reaaliensio kohosi merkittävimmin vasta 1900-luvun puolella. Kun huomioidaan ajankohta, jolloin teollistuminen Tampereella ja myös koko maassa lähti liikkeelle, voidaan todeta työläisten saaneen nauttia uuden elinkeinon hedelmistä varsin myöhäisessä vaiheessa.

Reaaliensioden kasvu merkitsi luonnollisesti sitä, että työläisten ostovoima kasvoi. Esimerkiksi kaupungin työmiehet saattoivat päiväpalkallaan ostaa aikaisempaa enemmän mm. elintarvikkeita. Tämä selviää seuraavasta asetelmasta, jossa on laskettu neljän peruselintarvikkeen osalta se määrä, mikä kaupungin työmiesten keskimääräisellä päiväpalkalla kunkin vuonna voitiin hankkia.

	voi/kiloa	maito/littraa
1870	0,9	11,8
1880	0,9	12,0
1890	1,3	15,8
1900	1,3	16,8
1910	1,6	22,2

	ruisleipä/kiloa	sianliha/kiloa
1870	7,3	1,6
1880	6,3	..
1890	11,3	2,5
1900	9,8	1,8
1910	11,9	2,3

Vuositulot ja -menot

Vaikka työläisten reaaliensiot vuosisadan vaihteen molemminpuolin kasvoivatkin, työläisperheet hankkivat erilaisia lisäansioita joko perheenpään tai koko perheen voimin. Tämä ilmenee ammattientarkastaja Vera Hjeltin vuonna 1911 julkaisemasta tutkimuksesta, Tutkimus ammattityöläisten toimeentuloehdoista Suomessa vuonna 1908—1909.

Hjeltin mukaan lisäansiot olivat välttämättömiä ensinnäkin siksi, että päätoimesta saatavilla tuloilla ei tultu toimeen. Toisaalta sivutienisteilla haluttiin rahoittaa muidenkin kuin vain perustarpeiden tyydyttäminen. Myös säästöjen hankkiminen saattoi innostaa joitakin työläisiä ylimääräiseen työhön.

Hjeltin tutkimuksen mukaan perheellisten työmiesten ansiotyöstään saamat tulot olivat Tampereella suunnilleen yhtäsuuria ammatista riippumatta. Kaikkein pienimpien tulojen varassa elivät yksinhuoltajaäidit.

Erilaisiin sivutuloihin joutuivatkin sitten turvautumaan yksinään lapsiensa kanssa elävät naiset. Vastaavassa asemassa olivat perheenisät, joilla oli elätettävänään suuri perhe.

Perhehuoltajien sivutulotkaan eivät aina riittäneet. Varsinkin suurissa perheissä jouduttiin turvautumaan esimerkiksi lasten ansioihin, joita lapset hankkivat pakon edessä hyvin nuorina. Joskus oli turvauduttava myös erilaisiin apuvaroihin, kuten lainoihin ja mahdollisiin säästöihin. Pelkällä päätoimesta saadulla palkalla saattoivat tulla toimeen vain naimattomat naiset ja lapsettomat pariskunnat.

Työläisperheiden menoista voidaan todeta se luonnollinen tosiasia, että mitä suurempi perhe sen suuremmat menot.

Yksinhuoltajaäitien ravintomenoista mainittakoon, että ne olivat muiden ruokakuntien ravintomenoihin verrattuna kaikkein suurimmat. Tämä johtui siitä, että he joutuivat turvautumaan muita enemmän ”kuivaan muonaan”. Se taas oli kalliimpaa kuin kotona valmistettu ruoka.

Yksin elävät, naimattomat naiset olivat kaikkein parhaimmassa asemassa. Esimerkiksi ruokaostoksilla käydessään he saattoivat ostaa pieniä ylellisyyksiäkin kuten suklaata ja hedelmiä.

Ravinto

Reaaliansioiden kasvusta huolimatta työväestön toimeentulo näyttää Hjeltin tutkimuksen valossa olleen melko niukkaa vielä vuosisadan vaihteen jälkeenkin. Kaikki tulot, joitakin pikkusäästöjä lukuunottamatta näyttävät menneen kulutukseen. Oleelliseksi työväestön aineellisen elintason kehitystä tarkasteltaessa muodostuukin kysymys, kasvoiko työväestön kulutus tarkasteltavana olevan ajanjakson aikana?

Tietoja työväestön sen enempää kuin muunkaan väestön kuluttamista ravintoaineiden määristä ei viime vuosisadan puolelta liikoja ole. Taulukosta 1 voidaan kuitenkin vetää jonkinlaisia johtopäätöksiä.

Taulukko 1. Tärkeimpien ravintoaineiden kokonaistarjonta (kg) sekä niiden ravintoarvo (kcal/päivä) asukasta kohden (vuosikeskiarvoina)

	1870	1890	1910
Vilja	166	145	183
Liha	24	27	32
Kala	9	7	7
Maito	102	135	184
Kuorittu maito	174	227	191
Voi	4	6	9
Peruna	130	126	133
Juurikasvit	18	20	15
Sokeri ja siirappi	3	6	12
Kahvi	2	2	4
Ravintoarvo	2900	2900	3600

Vaikka taulukossa onkin tarjontaa kuvaavat luvut, ja lisäksi laskettuna koko väestöä kohti, voitaneen perustellusti olettaa työväestön ravinnon kulutuksen kasvaneen vuosisadan vaihteen tienoilla.

Se, mistä työmiehen päivittäinen ravinto koostui, käy selville puolestaan taulukosta 2. Se perustuu aiemmin mainittuun Vera Hjeltin tutkimukseen.

Taulukko 2. Työmiehen päivittäisen ravinnon sisältämä energia vuosisadan alussa

	Päiväannoksen energia	
	kcal	%
Leipää, jauhoja	1746	52,3
Maitoa, kermaa	567	17,0
Voita	316	9,5
Lihaa, läskiä	246	7,4
Kalaa	59	1,8
Perunoita	190	5,6
Sokeria, siirappia	217	6,4
yht.	3341	100,0

Vuosisadan alussa työmiehen päivittäisen ravinnon energiamäärä oli siis runsaat 3300 kcal:a. Nykyisten kriteerien mukaan raskasta työtä tekevä mies tarvitsee keskimäärin 4000 kcal:a vuorokaudessa. Näin ollen vuosisadan alussa työmies-ten ravinto saattoi olla riittämätöntä tai ainakin yksipuolista.

Tätä oletusta tukee myös tieto, että esimerkiksi Finlaysonin tehtaan työntekijöillä yleisin syy vierailta tehtaan lääkärin luona oli vuosina 1905—1906 ruuansulatuselintensairaudet. Kun lisäksi puutostaudit olivat vuonna 1907 neljänneksi yleisin hoidossakäynnin aihe, voidaan todella olettaa työläisten ravinnon olleen puutteellista tai toisaalta ravintotottumusten epäterveellisiä.

Työläiskotien esineistö ja työväestön vaatetus

Työväestön ravintomenot olivat vain osa, joskin suurin, kulukselta aiheutunut kustannuserä. Toki työläiskodit kuluttivat rahaa muuhunkin kuin vain ruokaan. Mutta kasvoiko työväestön kulutus ravinnon lisäksi muiden hyödykkeiden osalta?

Kysymykseen haetaan vastausta seuraavan oletuksen pohjalta: Mikäli työväestö kykeni hankkimaan käyttöönsä enemmän, parempia tai uusia hyödykkeitä, se näkyi työläisten varallisuudessa. Varallisuutta taas kuvastaa mm. omaisuus, joka puolestaan näkyy perukirjoista.

Taulukko 3. Perukirjoitetun työväestön keskimääräinen varallisuus vuosina 1850—1910

	1850	1870	1890	1910
havaintojen määrä	13	16	49	65
	mk	mk	mk	mk
kiinteä omaisuus	259,3	128,1	244,9	59,2
kultaesineet	0,3	11,6	7,0	11,2
hopeaesineet	1,3	14,2	4,6	10,0
läkki- ja rautaesineet	5,0	22,9	6,7	4,2
messinki- ja kupariesineet	3,4	8,8	4,0	3,5
muista metalleista				
valmistetut esin.	0,2	0,1	0,1	0,2
huonekalut	13,8	34,5	40,4	71,6
liina- ja sänkyvaatteet	7,4	24,9	12,9	30,1
puuastiat	4,2	4,1	2,2	1,4
posliini-, lasi- ja				
kiviastiat	1,6	4,2	3,2	3,8
vaatteet	28,5	101,0	77,4	90,6
kirjat	2,0	4,7	2,1	2,5
muu irtaimisto	25,8	44,2	16,8	66,5
käteinen raha	32,2	18,8	50,6	111,5
saavat	141,3	86,9	31,6	428,2
talletukset	0,0	0,0	84,8	499,5
bruttovarallisuus	526,2	509,1	589,2	1393,9
hautaus- ja perukirjoitus-				
kustannukset	57,8	77,1	93,9	184,6
velat	170,0	43,9	131,6	223,1
nettovarallisuus	298,4	388,0	363,7	986,3

Taulukosta 3 ilmenee työväestön varallisuuden kiistaton kasvu. Kun lisäksi tiedetään, että perukirjojen perusteella mitattu varallisuuden kasvu ei johtunut rahanarvon muutoksista, voidaan todeta työväestön ylijäämäkulutuksen kasvaneen.

Pelkät numerot eivät kuitenkaan kuvasta varallisuuden kasvun koko sisältöä. Oman mielenkiintoisen ongelmansa muodostaakin kysymys, minkälainen on eri esineryhmien osalta numeroiden taakse kätkeytyvä kehitys?

Asiaa tarkastellaan tässä kahden perukirjan perusteella. Perukirjat on valittu siten, että ne mahdollisimman hyvin edustaisivat ns. tyypillisiä työläiskoteja.

Tarkastelun kohteeksi poimitut perukirjat kuvaavat kahden työläiskodin esineistöä. Toinen peruluetteloista on vuodelta 1850 ja toinen vuodelta 1910.

Vuoden 1850 perukirja on laadittu tehtaantömiehen vaimon Hedwig Wahlbergin kuoleman jälkeen. Hedwig oli kuollessaan 30-vuotias neljän lapsen äiti.

Vuodelta 1910 peräisin oleva peruluettelo on puolestaan kirjoitettu tehtaantömiehen vaimon Justiina Finnäsin kuoleman jälkeen. Hän oli kuollessaan 33-vuotias kolmen lapsen äiti.

Talousesineet

Hedwig keitteli ruuan kolmijalkapannussa kaakeliuunin sisällä tai avoimen piisin päällä, jollaisia oli esimerkiksi Finlaysonin tehtaanasuntojen osakekittiöissä. Kuparinen kahvipannukin Hedwigillä oli, sekä mylly kahvin jauhamista ja kahvinpaahdinkin sen paahdamista varten. Lisäksi hänellä oli puukko ja pari mukia.

Justiina puolestaan teki ruuan perheelleen parilla kattilalla hellassa. Kahvin hän valmisti ja keitteli kuitenkin samoilla välineillä kuin Hedwig. Lisäksi Justiinan perhe käytti ruokaillessaan metallilusikoita. Hedwigillä puolestaan oli tarjota luskointiin puulusikat. Haarukoita ja veitsiä ei työläisperheissä vielä vuosisadan vaihteenkaan tienoilla tunnettu, joitakin poikkeuksia lukuunottamatta.

Ruokaa ja kahvia tarjoillessaan Hedwigillä oli käytettävänä posliinilautaset, kivivateja ja kahvikupit. Isäntää ja hänen vieraitaan varten oli kolme ryyppylasia, joiden käytöstä kertoivat keittiössä säilyneet viisi lasipulloa. Siinä kaikki.

Justiinalla asiat olivat hieman paremmin. Hän saattoi katata kahvipöydän myös sokeri- ja kerma-astialla. Hänellä oli käytössään myös maitokannu ja suola-astia. Muita eroja ei ollut.

Hedwig oli sen ajan kaupunkilainen, joka leipoi kotonaan leivät, teki kotikaljan ja vietti kotiaskareissaan yleensäkin samanlaista elämää kuin maalla asuva perheenäiti. Kaupunki-

elämä ei vielä 1800-luvun puolessavälissä ollut Tampereella saanut sellaisia muotoja kuin mitä se oli saanut 1900-luvun alkuun tultaessa. Niinpä Hedwigillä oli leipomiseen ja kaljante-koon pari tiinua, taikinapytty ja juomatynnyri. Justiina, joka jo pääsi kokemaan kaupungin todellisen sykkeen, ei enää tarvinnut kuin vesiämpäriin. Kaljan hän osti porvareilta ja leivät torilta. Kokonaisuudessaan kotitalouksien omavaraisuuteen perustuva elämä alkoi väistyä kaupungista uuden vuosisadan myötä.

Huonekalut

Kuten tunnettua työväestö asui vuosisadan vaihteen molemmin puolin varsin ahtaasti. Tämä oli omiaan rajoittamaan huonekalujen määrää. Kuitenkin työläiskotien kalustuksessa tapahtui tiettyä kehitystä. Tämä näkyy seuraavasta asetelmasta, missä on lueteltu Hedwigin ja Justiinan kotien huonekalut.

	Hedwig (1850)	Justiina (1910)
sänky	1	2
sohva	1	—
senkki	1	—
pöytä	1	1
tuoli	3	2
jakkara	2	—
kirstu	1	—
kehto	1	—
kaappi	—	1
seinäkello	—	1
piironki	—	1
pesukaappi	—	1
kuvastin	—	1
keinutuoli	—	1
kynttilänjalka	2	—
lamppu	—	2

Molemmissa perheissä oli välttämättömänä huonekaluna pöytä. Kaikilla sen ympärillä istuvilla ei kuitenkaan ollut

omaa istuinta, joten istuviltaan syöminen edellytti vuorotte-
lua.

Komeroita ei työläiskodeissa tunnettu. Tavarointa säilytet-
tiin erilaisissa kirstuissa, lipastoissa, kaapeissa ja piirongeis-
sa. Kuten Hedwigin ja Justiinan huonekaluista voidaan havai-
ta kirstut ja senkit olivat käytössä viime vuosisadan puolenvä-
lin tienoilla, kun taas piirongit tulivat käyttöön vasta myö-
hemmin.

Sänkyjäkään ei sen enempää Hedwigillä kuin Justiinalla-
kaan ollut tarjota koko perheelleen. Sänkyjen puute ei kuiten-
kaan ollut mikään ihme, sillä erilaiset tilapäisvuoteet olivat
hyvin yleisiä. Kuka teki vuoteensa lattialle vällyjen ja matto-
jen avulla, kuka nukkui tuolien ja kirstujen varaan rakenne-
tussa vuoteessa.

Keinutuoli, seinäkello ja piironki olivat vielä 1800-luvun
lopulla huonekaluja, joita ei ollut kuin joissakin varakkaissa
työläiskodeissa. Vuosisadan vaihteen jälkeen nekin olivat
yleisesti käytössä. Keinutuolin hankinnan juhlavuotta koros-
taa se, että erääseen työmiehen kotiin kiikkutuoli ostettiin
vanhempien juhliessa 50-vuotishääpäivää.

Paitsi, että seinäkello oli hyödyllinen, se oli miltei ainoa
koristus työläiskotien seinillä. Kukatkaan eivät juuri huoneis-
toja somistaneet. Verhot olivat vielä 1800-luvun lopullakin
harvinaisia. ”Kun sitten erään paperitehtaan miehen ikku-
naan ilmaantuivat kartiinit, käytiin niitä katsomassa kuin
morsianta ja haukuttiin, että Kraanluntilla on pantu kalsongit
klasiin.”

Mattoja ei sentään ihmetelty. Lattialla oli räsymatot, jotka
”pestiin kesällä ja käännettiin jouluksi”.

Valaistus hoidettiin viime vuosisadan puolivälissä kyntti-
löillä ja päreillä. Nämä korvattiin vähitellen öljylampuilla,
kunnes vuosisadan ensimmäisen vuosikymmenen aikana
kaupunki kokonaisuudessaan saatiin sähkövalon piiriin.

Vuode- ja liinavaatteet

Jos eivät riittäneet työläiskotien vuoteet kaikille perheenjäse-
nille, eivät riittäneet vuodevaatteetkaan. Hidasta oli muutok-

sen virta tässäkin asiassa. Sen enempää Hedwigillä kuin Justiinallakaan ei ainakaan nykyisen mittapuun mukaan ollut ylpeyden aihetta omista vuode- ja liinavaatteistaan. ’

	Hedwig (1850)	Justiina (1910)
patja	1	2
tyyny	2	2
lakana	1	3
talja	1	—
täkki	1	2
loimi	1	—
nenäliina	1	—
pyyheliina	1	—
sängynpeite	—	1
pöytäliina	—	1
verhot	—	1
piironginpeite	—	1

Patjat ja tyynyt täytettiin ruo'on päillä tai oljilla, joita ostettiin torilta tai kerättiin itse. Lakanoiden määrästä ilmenee, ettei kummassakaan perheessä nukuttu kahden lakanan välissä. Niitä ei kovin usein voitu vaihtaakaan, eikä siten myöskään pestä. Tyynyliinat olivat tuntemattomia, ja yleensäkin pidettiin ihmeenä sitä, että jossain käytettiin tyynyliinoja ja kaksia lakanoita.

Koska tækkejä oli vähän, käytettiin niiden korvikkeina vällyjä tai taljoja. Vuoteiden ja vuodevaatteiden puuttuessa jäi jokaisen mielikuvituksen varaan niiden puutteen korvaaminen. Erään perheen parissa elävällä anopilla oli myös peitteenä vällyt, ”mutta ne kasvattivat kirppuja, kun lapset niihin vielä kuseskelivät”.

Jos Hedwigin ja Justiinan kodit eivät komeilleet vuodevaatteilla, eivät ne loistaneet liinavaatteillakaan. Jos perheenjäsenet kävivät aamu- tai iltapesulla, pyyhkeitä kuivaamiseen ei ollut käytettävissä. Kun Justiina pyhäisin kattoi kahvipöydän, saattoi hän levittää pöydälle liinan. Selväähän toki oli, ettei sitä viikolla pidetty.

Vaatteet

Hedwigin ja Justiinan garderobi ilmenee seuraavasta asetelmasta.

	Hedwig (1850)	Justiina (1910)
hame	5	4
esiliina	3	—
alushame	1	2
paita	2	4
silkkihuivi	2	1
huivi (ei silkkiä)	6	1
sukat	1 pari	—
kengät	1 pari	1 pari
viitta	1	—
palttoo	—	1
kesäsaketti	—	1
alushousut	—	1

Vaikka rouvien hameiden määrässä ei suurta eroa ollutkaan, hameissa oli. Muoti oli toki 70 vuoden aikana muuttunut. Hedwigin hameet olivat tuolloin yleisesti käytettyjä puolihameita, jotka ripustettiin vyötäisille ja pidettiin erilaisten paitojen, puseroiden ja liivien kanssa. Nämä, luultavasti kotitekoisista kankaista valmistetut puvut, erosivat Justiinan tehdaskankaasta valmistetuista leningeistä, joissa pusero tai liivi-osa oli ommeltu yhteen hameosan kanssa.

Justiinan hameiden kaltaisia olivat kaikki muodinmukaiset hameet, joita esimerkiksi Finlaysonin puuvillatehtaassa työskentelevät naiset käyttivät vuosisatojen vaihteessa. Pukujen nimistä mainittakoon krinuliini, rynkkyrokki, strappeli, poluneesi ja prinsessapuku. Kun tehtaantyttö puki päälleen esimerkiksi krinuliinin vanteineen tai monine alushameineen, oli pumpulienkeli syntynyt.

Vaikka Hedwigillä ja Justiinalla ei monia alushameita ollutkaan, oli muodinmukaista, nimenomaan Justiinan tyttöaikoina, käyttää useampaakin kuin vain yhtä alushametta sa-

manaikaisesti. Varsinaisten alushameiden puute ei tosin haitannut, ne kun saatettiin tehdä vanhoista päällyshameista.

Alushameet olivat välttämättömiä paitsi lantion leveyden korostamiseksi varsinkin krinuliiniä käytettäessä, myös siksi, että niillä korvattiin pitkään alushousut. Justiina oli ensimmäisiä tavallisia työläisnaisia, jotka alushousuja alkoivat käyttää. Ennen vuosisadan vaihdetta niitä ei pidetty edes talvella, vaan pakkasilla käytettiin niinsanottua tupia, joka oli topattu alushame.

Yläruumiin verhona niin Hedwig kuin Justiinakin käyttivät ensinnäkin paitoja. Varsinaisen puseron Hedwig korvasi huiveilla, joita hänen vaatevarastossaan oli peräti kuusi kappaletta. Tuolloin saalit ja isot huivit korvasivat myös palttoot, kun ne tiukasti kiedottiin hartioille talvipakkasilta suojaksi. Vuosisadan vaihteen yli tultaessa muoti oli muuttunut tältäkin osin. Justiinalla ei enää päähuvia lukuunottamatta huiveja ollut. Niiden tilalla olivat talvipalttoo ja kesäsaketti.

Liinat olivat niin Hedwigin kuin Justiinankin aikana naisten suosituimpia päähineitä. ”Päässä oli tavallisesti tyykinen raitaliina; oli vallan rivoa, ellei ollut toista kaulassa.” Silkkiliinat olivat tehtaantyttöjen haaveena. Jos niitä ei ollut, käytettiin ”köyhän silkistä” valmistettuja liinoja. Köyhän silkki oli tietyllä tavalla käsiteltyä puuvillakangasta.

Jaloissaan Hedwig ja Justiina pitivät vuodenajoista riippumatta samoja kenkiä. Sukillakaan ei päästy koreilemaan, koska niitä oli ainoastaan Hedwigillä. Hänelläkin vain yksi pari.

Ei ollut suuren suuria eroja rouvien aviosiippojenkaan vaatetuksessa, ei määrällisesti sen enempiä kuin laadullisesti. Se, missä muutos tapahtui, oli muoti.

Hedwigin miehen vaatteet olivat aivan samanlaiset kuin mitä miehet yleensä pitivät maaseudulla: Parit housut, niihin sopiva röijy ja lampaannahkainen turkki, puolitusinaa paitoja, kahdet parit sukkia ja saappaat. Siinä varusteet, millä mies pärjäsi läpi vuoden.

Justiinan puolison vaatteet olivat hieman ”kaupunkimaisemmat”. Päällysvaatteina ”trikoovaatteet”, joiden mallista tai koostumuksesta ei voi sanoa mitään. Kolme paitaa, talvea

varten palttoo, eri vuodenaikoihin sopivat päähineet ja kolmet alushousut, jotka näin ollen olivat tulleet nyt myös miesten käyttöön. Yövaatteetkin olivat erikseen, kolmet parit sukkaa ja saappaiden tilalla pikkukengät.

Yleisimmät asuntotyypit

Työväestön aineellisen elintason paraneminen tapahtui pääasiassa kahdella tavalla. Ensinnäkin jokapäiväistä ruokaa kyettiin kaikesta huolimatta entisestään parantamaan ja monipuolistamaan. Toiseksi työläiskoteihin saatettiin hankkia aikaisempaa enemmän ja aikaisempaa kalliimpaa esineistöä.

Työläisten palkkojen kasvu ei kuitenkaan mahdollistanut sille pyrkimyksiä omien asunto-olojensa kohentamiseen. Jotakin poikkeuksia toki oli. Jotkut kykenivät hankkimaan jopa oman talonkin, mutta usein esimerkiksi perinnön turvin.

Kun Tampere perustettiin, kaikille kaupunkiin asettumaan haluaville voitiin osoittaa tontti ilman minkäänlaista lunastushintaa. 1800-luvun puolivälin jälkeen kaupungin asunto-ongelmia ei kuitenkaan enää voitu ratkaista näin helposti, koska jo pelkästään maasta oli pulaa. Kaupunginisät joutuivat kuin yllättäen uuden ongelman eteen. Oli löydettävä ei ainoastaan maata, vaan myöskin asuntoja uuden väestöryhmän, työväestön, tarpeisiin.

Viime vuosisadan puolivälin jälkeen kaupunki pääasiassa myi tontteja niitä tarvitseville. Tämä tapahtui mm. huutokauppojen avulla.

Tontteja jouduttiin kuitenkin myös vuokraamaan. Näin esimerkiksi silloin, kun Kyttälä siirtyi Hatanpään kartanolta kaupungin omistukseen. Kyttälästä, joka ei kuulunut kaupungin asemakaavoitettuun alueeseen, ei voitu myydä tontteja, kuten ei muiltakaan kaavoittamattomilta alueilta.

Edelleen kaupunki otti haparoivia askeleita asuntopolitiikan alalla muodostamalla ns. työväenkaupunginosia, kuten esimerkiksi Amurin. Se pyrki myös vuosisadan vaihteen tienoilla lainoittamaan työmiesten omakotipuuhia. Lainoitukseen tuli mukaan myös valtio.

Yhteiskunnan harjoittamalla asuntopolitiikalla pyrittiin tukemaan lähinnä työväestön ponnistuksia oman talon rakentamiseksi. Vuokra-asuntoja ei sen enempää kaupunki kuin valtiokaan tuolloin rakentanut. Ei siitäkään huolimatta, että työväenliike näin vaati.

Tästä johtui, että vain parhaimmassa asemassa olevat työläiset hyötyivät yhteiskunnan tuesta. Suurin osa jatkuvasti kasvavasta Tampereen työväestöstä joutui sulloutumaan aina vain ahtaampiin ja ahtaampiin asuntoihin. Heikoimmillaan tilanne oli 1890-luvun lopussa.

Työväestön alati heikentyvät asunto-olot toki jo tuolloin tiedostettiin. Niiden parantamista pohdittiin paljonkin, mutta konkreettiset toimenpiteet alkoivat purra vasta ensimmäisen maailmansodan jälkeen.

Tämän enempää työväestön asunto-oloja sen enempää kuin asuntopoliittisia toimenpiteitäkään ei tässä yhteydessä tarkastella. Luotakoon kuitenkin vielä silmäys niihin asuntoihin tai asuntotyypeihin, joissa Tampereen työväestö asusti.

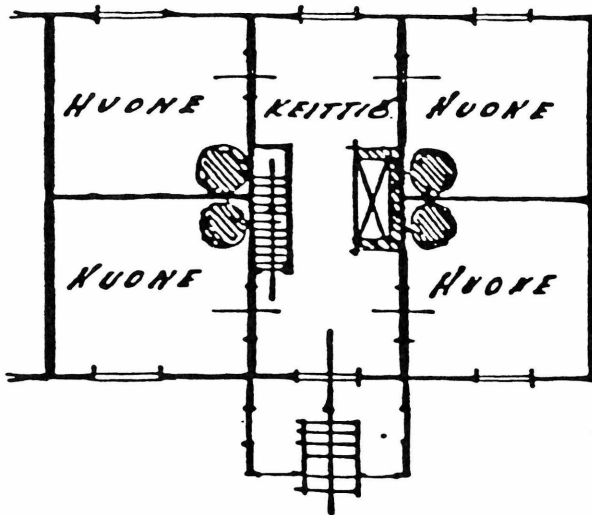
1800-luvun alun kaupunkilaisasuntoihin otettiin rakennusmallit maaseudulta. Tampereen "herrasväen" asunnot muistuttivat vastaavia maaseudun asuntoja, pappiloita, virkamiesasuntoja yms. Käsityöläisten ja "pieneläjien" asunnot olivat taas paritupia ja päätykamarilla varustettuja yksinäistupia. Tältä pohjalta tehtiin erilaisia sovellutuksia lisäämällä esimerkiksi kamareiden määrää.

Tampereella ensimmäisenä varsinaisena kaupunkilaisasuntotyyppinä voidaan pitää yhteiskeittiöjärjestelmää (kuva 1). Se otettiin käyttöön ensimmäisen kerran Finlaysonin työväenasuntoja rakennettaessa 1800-luvun puolivälin tienoilla.

Se, että yhteiskeittiöasunnoista tuli 1800-luvun lopun tyyppisin työläisasunto, johtui siitä, että asuntomuoto kelpasi malliksi myös Amurin rakentajille.

Yhteiskeittiöasunnot levisivät myös vanhaan Kyttälään, jossa ne saivat uusia muotoja. Jo alunperin pieneksi rakennetuissa Kyttälän taloissa oli yhteisen keittiön ympärillä vain kaksi kamaria. Varsinkin Jussinkylässä mainittu asuntomuoto oli laajalti käytössä. Niinpä vuonna 1890 kaupunginosan asunnoista noin 92 prosenttia oli "osalla keittiöön".

Kuva 1. Yhteiskeittiöasunto, asuntotyyppi 1870- ja 1880-luvuilta.

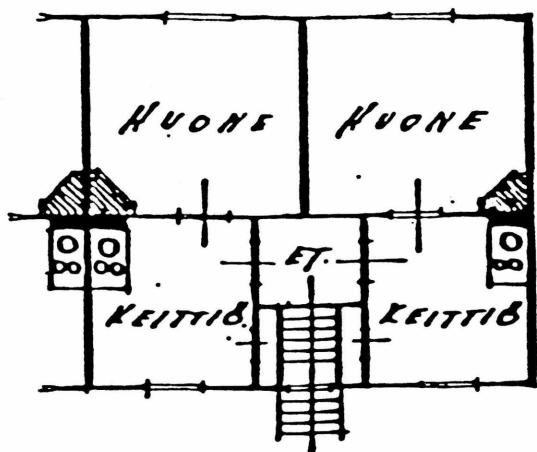
Kuva 1 kuvastaa yhteiskeittiöasunnon perustyyppiä. Yhteiskeittiöasuntojen rakentamisen kulta-aikana voidaan pitää 1870- ja 1880-lukuja.

Yhteiskeittiön ympärillä oli tavallisesti neljä kamaria, joihin sisäänkäynti tapahtui yhteisen porstuan ja keittiön kautta. Kamarit varustettiin kaakeliuuneilla ja keittiössä oli piisi. Piisiä vastapäätä olivat portaat, jotka johtivat vintille.

Vaikka yhteiskeittiöasunnot vielä vuosisadan vaihteen jälkeenkin olivat yleisesti käytössä, niiden rakentaminen kuitenkin väheni ja uusiin työläiskaupunginosiin rakennettiin yhden huoneen ja keittiön asuntoja.

Kyttälän saneerauksen jälkeen huoneen ja keittiön asunnot yleistyivät myös siellä. Kuvasta 2 voidaan havaita näihinkin asuntoihin kuuluneen yhteisen porstuan ja eteisen, mistä sitten päästiin keittiöihin ja niistä kamareihin. Parannusta oli luonnollisesti oma ja tilava keittiö, jossa saatettiin myös ruokailla. Näin ollen kamari vapautui ruokailutilana toimimisesta. Keittiön tulisijat olivat nyt tasolaatoilla varustettuja helloja, mikä uudistus ei suinkaan ollut vähäpätöinen.

Kuva 2. Yhden huoneen ja keittiön asunto, asuntotyyppi 1900-luvun alussa.

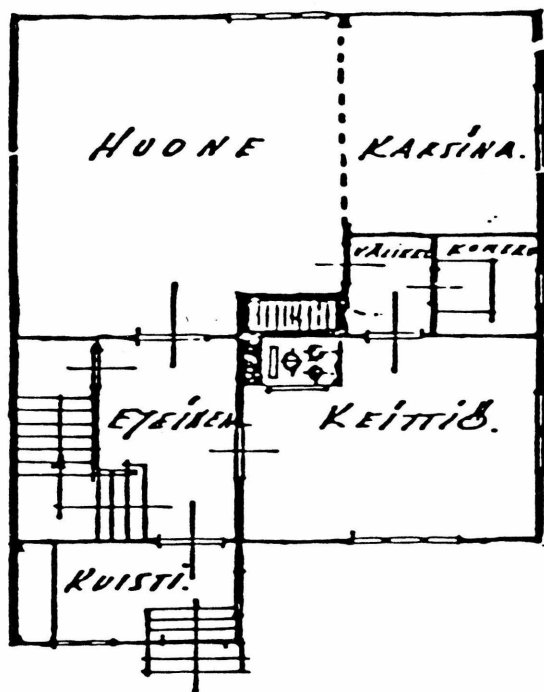
Parannettu versio huoneen ja keittiön asunnosta oli huoneisto, jossa oli oma porstuansa ja eteisensä. Oman asumisrauhan lisäksi tästä oli se hyöty, että säilytystilat kasvoivat. Tämä malli oli ensimmäisissä työväen asuntoyhtiöissä eniten käytetty muoto.

Uuden vuosisadan alussa, varsinkin 1910-luvulla, työväestön asunto-ongelmia pyrittiin ratkomaan esikaupunkialueille rakennettavien omakotitalojen avulla. Tätä tarkoitusta varten järjestettiin kaupungin toimesta mm. piirustuskilpailu, jonka avulla yritettiin löytää edullisia rakennusmalleja.

Rakennuspiirustuksia kuitenkin arvosteltiin paitsi rakentamiselle aiheutuvien teknisten vaikeuksien vuoksi myös niiden toteuttamiskustannusten suuruuden johdosta.

Piirustuskilpailut antoivat kuitenkin uusia virikkeitä rakentajille. Vaikka läheskään kaikki työläiset eivät voineet omaa taloa rakentaa, otettiin jälleen yksi askel eteenpäin työväestön asunto-olojen kehittämiseksi. Kuvassa 3 on esimerkki eräästä 1910-luvulla käytetystä asuntotyypistä.

Kuva 3. 1910-luvulla käytetty omakotitalojen pohjapiirustus.

KIRJALLISUUTTA

- Hansen, Henny, Muotipuku kautta aikojen. Porvoo 1957.
Heikinmäki, Maija-Liisa, Mitä hameiden alla. Helsinki 1967.
Hirsijärvi, Kyllikki, Kotielämää Tampereella 1800-luvun jälkipuoliskolla. — Tampere tutkimuksia ja kuvauksia. Tampere 1946.
Hjelt, Vera, Tutkimus ammattityöläisten toimeentuloehdoista Suomessa 1908—1909. Työtilasto XIII. Helsinki 1911.
Jutikkala, Eino, Tampereen historia III. Tampere 1979.
Kanerva, Unto, Liinatehtaalaisia ja "tehtaanmaistereita". Tampere 1972.
Kanerva, Unto, Messukylän historia II. Tampere 1967.
Kanerva, Unto, Pumpulilaisia ja pruukilaisia. Tampere 1946.
Kanerva, Unto, Puolikunnallista asuntotuotantoa Tampereella. Tampere 1956.
Lönnqvist, Bo, Dräkt och mode i ett landsbygdssamhälle. Helsingfors 1972.
Näreikkö, Heikki, Tampereen työväestön aineellisen elintason kehitys 1850—1914. Suomen historian lisensiaattitutkimus. Tampereen yliopisto 1983.
Tammerfors Linne- och Jern-Manufaktur Aktie-bolag 1856—1931. Helsinki 1931.

Arpajaisista suurlakkoon: Työväen yhteistoiminnan muodot Tampereella 1850-luvulta vuoteen 1905

Tampereen kaupungin kehityksen merkittävimmät ilmiöt 1800-luvun jälkipuoliskolla olivat voimakas teollistuminen ja työväestön määrän voimakas lisääntyminen. Nimenomaan tehdastyöväestöstä tuli kaupungin tunnusomaisin väestöryhmä.

Merkittävä muutos viime vuosisadan jälkipuoliskolla tapahtui myös työväestön asemassa. Liberalistinen lainsäädäntö loi epäitsenäisessä asemassa ja palkollisuhteessa olevan työläisen tilalle vapaan palkkatyöläisen. Muutos oli merkittävä mm. siksi, että se teki mahdolliseksi työväestön itsenäisen toiminnan.

Työväestön yhteistoiminnalla oli eri aikoina eri muodot, lähtökohdat ja tavoitteet, jotka muuttuivat ja määräytyivät yhteiskunnan muuttumisen mukana. Työväestön kaiken toiminnan tehokas säätelijä oli työaika: työajan pituus oli suoraan verrannollinen käytettävissä olevan vapaa-ajan määrään.

Yleisesti ottaen 1880-luvulla normaalityöpäivänä pidettiin 12 tuntia, josta sitten oli poikkeuksia molempiin suuntiin.¹ Tampereen Työväenyhdistyksen v. 1888 tekemän tutkimuksen mukaan työaika vaihteli eri ammateissa 11–13,5 tuntiin, joskin käsityöammateissa saatettiin tehdä vieläkin pitempiä päiviä.²

Työläisten taholta toivottiinkin työajan lyhentämistä ja asia alkoi saada julkistakin huomiota osakseen. Mm. Aamulehti kirjoitti 10-tuntisen työpäivän puolesta katsoen, että sekä inhimilliseltä että kansantaloudelliselta kannalta työajan lyhentäminen olisi edullista. Pitkä työpäivä nähtiin esteenä työväen henkiselle kehitykselle ja sivistykselle.³

Vuonna 1886 perustettu työväenyhdistys otti alusta alkaen ohjelmaansa 10-tuntisen työpäivän toteuttamisen. Aivan vuosisadan lopulla alkoikin 10-tuntinen työpäivä yleistyä. Tässä vaiheessa tavoitteeksi tuli kuitenkin jo kansainvälisen työväenliikkeen vaatimus 8-tuntisesta työpäivästä, minkä Suomen Työväenpuoluekin otti ohjelmaansa jo Turun kokouksessa v. 1899.

Vuosisadan vaihteessa, kun työpäivä loppui yleensä klo 18:aan mennessä, oli työväestön vapaa-aikakin jo selvästi nähtävissä.

Sivistyksen ensiaskleet

Maamme sivistyneistö alkoi kiinnittää erityistä huomiota kansansivistykseen 1850-luvulta lähtien. Olihan sivistyksen perustaitojen hallinta välttämätön avu minkäänlaiseen yhteiskunnalliseen toimintaan. Tamperelaisen tehdastyöväen ensimmäiset opinahjut olivat 1840-luvulta lähtien kolmivuotinen sunnuntaikoulu ja sen jatkokoulu, iltakoulu vuodesta 1860. Lukutaito oli ainakin suurimmalla osalla työväestöä, sillä sanomalehtien lukijoina tamperelainen tehdastyöväestö jopa kilpaili keskenään: Esim. Pellavatehtaan puuhiomolta kerrottiin v. 1879 laitoksen väkeä kutsutun nimellä ”Lukewa työväestö”.⁴

Oliko syy sitten tässä innokkaassa sivistyksen aakkosten oppimisessa, että Tampereesta tulikin työväestön sivistyksellisten yhdistysharrastusten edelläkävijä. Joka tapauksessa kaupunkiin perustettiin v. 1861 vasta perustetun lainakirjaston yhteyteen sivistysseura, jota kutsuttiin myös lukuyhtiöksi. Seuran perustamista koskevat tiedot ovat melko vajavaisia: Muutaman tehtaan työntekijöiden mainitaan ehdottaneen lainakirjastoa ylläpitävälle johtokunnalle, tahtoisivatko nämä 1 ruplan maksua vastaan järjestää tilat ja lehtiä lukuyhtiötä varten.⁵

Näin syntyi maamme ensimmäinen työväestön vaatimaton sivistysseura, johon liittyi heti 28 jäsentä. Lehtien lukemisen lisäksi oli tarkoitus, että kaupungin ”kunnioitettavat kou-

lumaisterit” olisivat pitäneet siellä esitelmiä. Muutaman luennon jälkeen toiminta kuitenkin loppui.⁶

Vuonna 1862 seuran jäsenmääräksi mainitaan 50, mutta tästä kahden vuoden päästä v. 1864 enää 25. Vuoden 1864 lopulla seura lopettikin toimintansa.⁷

Aikaansa edellä oli myös v. 1866 perustettu Pumpulitehtaan työntekijäin seura, joka syntyi tehtaan isännän von Nottbeckin toimesta. Seuran tarkoituksena oli ”toimittaa työmiehillemme tilaisuutta seurallisiin kokouksiin, joissa harjoitetaan laulantoa, lukemista ja luentoa, tällä yleensä heille siivistystä tarjooman”.⁸

Seura oli täysin tehtaan isännän valvonnassa, mutta sen toiminnan johtoon valittiin tehtaan työmiehistä 10-jäseninen toimikunta. Kolmen markan jäsenmaksulla jäsenet saivat huoneen, lämmön, valon, sanomalehdet ja kartat. Seuran yhteyteen syntyi varsin pian kirjasto, jonka toiminnasta kehittyi seuran tärkeä osa. Kirjastoja perustettiin vähän tämän jälkeen myös pellavatehtaalle ja paperitehtaalle. Pumpulitehtaan työntekijäin seuraan liittyi seura perustettaessa n. 100 jäsentä.⁹

Sivistystä tarjottiin tamperelaiselle työväestölle myös luentoavulla. 1860-luvun lopulla alettiin järjestää ns. kansantajuja luentoja työväestöä varten. Toiminta oli erityisen merkittävää siksi, että vuosien 1873—77 välisenä aikana myös työväestön edustajia ilmaantui katederin taakse tovereitaan valistamaan. Kaikkiaan näinä vuosina yleisölle esiintyi kahdeksan työväestöön lukeutuvaa luennoitsijaa.¹⁰

Musiikki- ja näytelmäharrastus

Sivistyspyrinnöt laajenivat melkein heti monipuolisemmaksi kulttuuritoiminnaksi: tehtaalle alkoi syntyä lauluseuroja, soitto-kuntia ja myöhemmin myös näytelmäseuroja. Tamperelaisen työväestön ensimmäinen lauluseura oli syntynyt heti v. 1861 perustetun lukuyhtiön yhteyteen, joskin sen toiminta varsin pian tyrehtyi.¹¹

Puuvillatehtaalle perustettiin lauluseura v. 1866 ja pellavatehtaalle v. 1869. Vuonna 1871 kaupungissa mainitaan olleen seitsemän lauluseuraa, joista merkittävin oli opettaja Antti Tervon johtama pellavatehtaan lauluseura.¹² 1880-luvulla huomattavimmaksi lauluseuraksi nousi verkatehtaalaisen Fredrik Lundelinin johtama Työväen laulu- ja soittoseura, joka saavutti mainetta voittamalla v. 1884 Jyväskylässä Kansanvalistusseuran laulu- ja soittojuhlilla ensimmäisen palkinnon.¹³

Kuorojen lisäksi tehtaille perustettiin omat soittokunnat. Molempien merkitys työväestön vapaa-ajan vietossa oli erittäin suuri. Lauluseurat ja soittokunnat esiintyivät mitä erilaisimmissa tilaisuuksissa yleisöään viihdyttämässä: juhlissa, kirkossa, arpajaisissa ja luentojen väliajalla. Niiden avulla tilaisuuksiin saatiin yleisöä, jos se muuten oli vaikeaa.

Lyhykäisesti työväestön osuutta tamperelaiseen musiikkikulttuuriin 1800-luvun lopulla kuvaa melko hyvin Maamme-lehden toteamus: ”Täytyy melkein sanoa, että musiikallinen harrastus Tampereella onkin vaan työkansan käsissä”.¹⁴

Puuvillatehtaalla syntyi ensimmäinen näytelmäseura v. 1879. Myöhemmin näytelmäseuroja syntyi monien yhdistysten yhteyteen. Eräs tunnetuimmista oli raittiusseura Taiston näytelmäseura. Näytelmät, kuten myös muukin 1860- ja 1870-lukujen sivistys- ja harrastustoiminta, olivat tärkeä osa myös Tampereen Työväenyhdistyksen huvitoimintaa.

Näin vähitellen alkoi hahmottua työväestön oma sivistys- ja harrastustoiminta, joka miltei jokaisen hankkeen suhteen aluksi oli katkonaista, koska liikkeelle päästiin varsin vähäisin voimin ja usein vaikeissa olosuhteissa. Mikään toiminta ei kuitenkaan tukahtunut lopullisesti, vaan alkoi aina jonkin ajan päästä uudelleen.

Arpajaiset

Arpajaiset on toimintamuoto, jossa eri työväestöryhmät yhteisesti toimivat jonkin tavoitteen hyväksi. Ensimmäinen löytä-

mäni tieto arpajaisista Tampereella on vuodelta 1859, jolloin puuvillatehtaan työväen kerrotaan pitäneen keskenään ”arpajais huvitukset”. Arpajaiset oli nyt järjestetty vuoden 1808 sodan veteraanien hyväksi. Erikoiseksi tilaisuuden teki vielä se, että se lienee ollut ”ensimmäisiä huwiseuroja, joita meillä on wietetty wain oluella ja laululla ilman tanssia ja soittoa”.¹⁵

Arpajaisten pito yleistyi nopeasti. Monia hyviä hankkeita tuettiin ja monia pyrintöjä pantiin alulle. Myös ohjelma muuttui ajan mukana: v. 1869 arpajaisia vietettiin luentoja pitämällä ja laulamalla.¹⁶ Arpajaiset olivat suosittu tapa vauhdittaa tehtaiden kirjastohankkeita tai muita sivistysrientoja. Arpajaisten tuloksena saatiin kirjasto esim. pellavatehtaalte v. 1871.¹⁷

Yleensä arpajaiset olivat tehdaskohtaisia, mutta tässäkin otettiin tärkeä askel eteenpäin v. 1878. Silloin pidettiin arpajaiset, joihin otti osaa työväkeä kaikista kaupungin tehtaista, yhteensä n. 1000 ihmistä.¹⁸ Tehdastyöväen kannalta tapaus oli merkittävä ja avasi näin eri tehtaiden työväestön yhteistyön.

Arpajaisten merkitys väheni myöhemmin, joskin vielä pitkään ne olivat myös Työväenyhdistyksen säännöllistä huvitoimintaa.

Lakot

Ennen vuoden 1905 suurlakkoa Tampereella sattui 47 erilaisista lakkoa.¹⁹ Järjestyksessä ensimmäinen näistä oli v. 1829 apteekkari Tennbergin rakennuksella sattunut kaupungin rakennusmiesten lakko päiväpalkan parantamiseksi. Oikeuden päätös toi kuitenkin miehet takaisin työhön.²⁰ Tamperelaisista tehtaista työrauha rikkoutui ensimmäisen kerran paperitehtaalla v. 1832, jolloin tehtaan johdon vaihdos aiheutti joitakin uusia järjestelyjä. Tehtaan työväki nousi kapinaan ja jäi töistä pois. Oikeuden sovittelun tuloksena työhön palattiin kuitenkin jo seuraavana päivänä. Tehdaslakkoja sattui myös sekä puuvillatehtaalla että pellavatehtaalla 1860- ja 70-lukujen aikana. Yllättävintä näissä kaikissa oli lopultakin työväestön

uskallus olla työstä pois, sillä tehtaiden patriarkaalinen henki oli erittäin ankara erilaisine säännöksineen. Toisaalta työväestöllä oli selvä luottamus tehtaan isännistön oikeudenmukaisuuteen. Kuitenkin näissä varhaisissa tehdaslakoissa voi nähdä selviä merkkejä työväestön yhteisestä vaistonvaraisesta puolustautumisesta etujensa varjelemiseksi.²¹

Nämä Tampereella 1800-luvun puolivälin jälkeen sattuneet lakot olivat koko maata ajatellen varsin poikkeuksellinen ilmiö, sillä suuremmassa määrin teollisuuden lakkoja alkoi esiintyä vasta 1900-luvun alussa. Tampereella sattuneet lakot olivat spontaaneja, järjestäytymättömiä ja purkauksenomaisia reaktioita huonontuneita työ- tai palkkajärjestelyjä kohtaan. Kuitenkin niissä on nähtävissä orastavaa työväestön heräämistä tiedostamaan asemaansa.²²

Ensimmäinen laskelmoitu lakko Tampereella oli v. 1874, jolloin seitsemän Sumeliuksen rakennuksella työskennellyttä muuraria lopettivat työt kiireisenä aikana vaatien parempaa palkkaa. Työnantaja kuitenkin erotti muurarit välittömästi ja teko sai osakseen paheksumista myös sanomalehdistössä.²³ Käsityöläisten lakot yleistyivät 1880- ja 90-luvuilla. Tampereella oli vuosina 1886—90 kaikkiaan seitsemän lakkoa, kun koko maassa niitä sattui kymmenkunta. Hakalan Tampereen lakkoja käsittelevän tutkielman mukaan lakot eivät kuitenkaan olleet samoihin aikoihin syntyneiden ammattiosastojen järjestämiä, vaan päinvastoin niiden voidaan katsoa syntyneen lakkojen seurauksena.²⁴

Lakkojen määrä Tampereella huipentui vuoteen 1900, jolloin tehtiin 8 lakkoa. Melkein kaikilla rakennus- ja käsityöaloilla pyrittiin tekemään tai parantamaan palkkasopimuksia.²⁵

Tehdastyöväki oli huomattavan passiivista ennen vuosisadan alun lamaa ja suurlakkoa v. 1905. Suurlakon jälkeen alkoi tehdaslakkojen aika ja vasta tällöin lakkoilua voidaan pitää työväenliikkeen järjestelmällisenä työtaisteluaseena.

Ennen suurlakkoa tamperelaisen työväestön osallistuminen työväenyhdistyksen toimintaan oli varsin laimeata. Vasta suurlakko aktivoi myös tehdastyöväestön liittymään työväenliikkeen toimintaan. Tampereen Työväenyhdistyksen koko jä-

senmäärä (eri osastoineen) oli v. 1899 714, kun se suurlakkovuonna 1905 oli noussut 3200 jäseneen.²⁶ Myös ammatillinen järjestäytyminen alkoi merkittävästi lisääntyä: Vuonna 1899 Tampereen Työväenyhdistykseen kuului 10 ammattiosastoa ja suurlakkovuonna jo 26.²⁷

Kysymys työväestön äänioikeudesta

Tamperelaisen työväestön ensimmäinen näkyvä yritys päästä vaikuttamaan oman ympäristönsä asioihin tapahtui v. 1871, jolloin 2.8. pidetyssä kirkonkokouksessa oli tarkastettu kirkko-raadin tekemä ”ääntölista”. Tällöin suuri joukko tehtaalaisia teki muistutuksen, koska heidän nimiään ei tällä listalla mainittu. Muistutus hylättiin kuitenkin sillä perusteella, että tekijät katsottiin palkollisiksi.²⁸

Kysymys kunnallisen äänioikeuden saamiseksi tuli esille v. 1873. Tällöin 283 Finlaysonin tehtaan työläistä tekivät maistraatille anomuksen kunnallisen äänioikeuden käyttämisestä. Koska äänioikeus tuolloin oli sidottu veronmaksuun ja työväestö joutui tuloistaan maksamaan veroa, he katsoivat oikeudekseen myös saada äänestää. Silloisen lain mukaan äänioikeutta ei kuitenkaan voinut olla toisen isäntävallan alaisilla palkollisilla. Vaikka työmiehet pitivät itseään vapaina työmiehinä ja myös tehtaan taholta vahvistettiin, ettei heillä ollut työsopimusta, maistraatti katsoi heidät kuitenkin palkollisiksi, eikä myöntänyt heille äänioikeutta. Tehtaalaiset olivat sitkeitä ja valittivat edelleen kuvernööriin ja vielä senaattiinkin. Senaattikin tulkitsi kuitenkin vuoden 1879 elinkeinoasetusta siten, ettei tehtaalaisia voitu pitää ”vieraasta vaikutuksesta vapaina” henkilöinä, joille kunnallislain mukaan äänioikeus kuului. Ensimmäisen Tampereen historian kirjoittaja Väinö Voionmaa tarkasteli saatua päätöstä varsin kriittisesti: ”Lainlukijat näkivät tehtaalaisen sieluun saakka ja tiesivät, ettei tehtaalaisilla ollut vapaata tahtoa”.²⁹

Kun Tampereella jälleen vuoden 1887 lopulla otettiin uudelleen esille tehtaalaisten äänioikeuskysymys, käynnistyi sama prosessi jälleen. Kaupunginvaltuusto oli nyt sillä kan-

nalla, että kunnallinen äänioikeus voitaisiin tehtaalaisille antaa, mutta maistraatti, kuvernööri ja senaatti halusivat edelleen pysyttäytyä vuoden 1880 päätöksessä. Asia sai ratkaisun vasta v. 1897, jolloin hallitus esitti, että sanat ”isäntävallan alainen” muutettiin kuuluvaksi ”pestattu palkollinen”, mikä tuli laiksi v. 1898.³⁰

Tampereen työväki oli sitkeällä taistelullaan saavuttanut hyvin ansaitun voiton, mutta enemmän kuin saavutetut äänet, painoi se poliittisen itsetunnon nousu, jonka saavutettu tulos sai aikaan.

Raittiusliikkeen esinäytös: Juomalakkoliike

Raittiusliikkeen eräänlaisena esivaiheena oli juomalakkoliike, jonka malli saatiin Ruotsista. Tampereella juomalakkoliike alkoi v. 1873, jolloin puuvillatehtaan isäntä patruuna von Nottbeck ehdotti työläisilleen strikeä eli lakkoa väkeviä juomia vastaan. Lakkoon lähtijöille hän esitti tiettyjä etuisuuksia kuten parempaa palkkaa, parempaa työasemaa, lahjoja ym. Nopeasti syntyi iskulause: ”Syntyköön raittius, kuoloon juopous”.³¹

Puuvillatehtaalla lakkoon yhtyi nopeasti n. 400 työntekijää, syntyi 10-jäseninen johtokunta sekä säännöt, joissa määrättiin mm. sakkorangaistuksia rikkureille. Pellavatehtaallaakin syntyi vastaavaa toimintaa, ja siellä perustettiin tehtaan isännän aloitteesta oma ”Kohtuuden yhtiö”. Vielä saman vuoden puolella syntyi myös paperitehtaalla kohtuuden seura, jonka 80 jäsenelle tehdas antoi joululahjaksi raamatun. Myös joukko kaupungin käsityöläisiä aloitti tehtaalaisten esimerkin mukaan juomalakon, jota varten hyväksyttiin erityiset säännöt.³²

Juomalakkoliike kuihtui kuitenkin kahden vuoden kuluessa. Jo vuoden toiminnan jälkeen esim. puuvillatehtaalla liikkeeseen yhtyneiden jäsenmäärä oli pudonnut puoleen. Liikkeellä oli käytännössä pysyvämpää merkitystä mm. siksi, että tämän jälkeen ei juopottelua hyväksytty enää työpaikalla.³³

Suomen raittiusliikettä tutkinut Irma Sulkunen korostaa juomalakkoliikkeen merkitystä raittiusliikettä edeltävänä vaiheena ja katsoo, että tämän liikkeen puitteissa teollisuusväestö ensimmäisen kerran esiintyi laajemmin yhtenäisenä ryhmänä yhteisten etujen ajamiseksi. Koko maassa juomalakkoliikkeen ympärille syntyi n. 20 seuraa ja esim. Helsingissä aloite syntyi paljolti työväestön taholta.³⁴

Raittiusliike

Raittiusliikkeen taustana oli lähinnä uuden väkijuomateollisuuden syntyminen kaupunkeihin kotitarvepolton lakkauttamisen (v. 1865) jälkeen.

Raittiusliike lähti liikkeelle ehdottoman raittiuden vaatimuksesta ja se liittyi hyvin läheisesti yleiseen kansansivistystyöhön. Kun turkulainen opettaja K. Verkko oli pitänyt esitelmän raittiusliikkeestä puuvillatehtaan kirkossa, syntyi Tampereelle varsin pian tämän jälkeen ensimmäinen raittiusliikkeen edustaja, Tampereen Raittiusseura. Tästä tuli hieman myöhemmin muiden kaupunkiin perustettujen raittiusseurojen keskusseura ja kantaseuran jäsenistä muodostettiin uusi seura, ”Liitto” v. 1885. Muita Tampereelle perustettuja raittiusseuroja olivat Aamurusko (1884), Toivo (1885), Taisto (1887), Tampereen Kristillinen Raittiusseura (1893), Elo (1898), Raitis-Nuoriso (1899) ja Koi (1902).³⁵

Raittiusseurojen toiminnassa ei käytännössä ollut suuria eroja. Toiset toimivat tiukasti uskonnollisella pohjalla, toiset pyrkivät siitä vapautumaan. Huvitoiminta oli kaikille tärkeää: iltamat, arpajaiset ja näytelmät kuuluivat säännöllisiin toimintamuotoihin.

Raittiusliikkeen perusjäsenistön muodostivat työväestö ja käsityöläiset. Koko maassa yli puolet raittiusseurojen jäsenistöstä kuului näihin yhteiskuntaryhmiin.³⁶ Yleisesti poliittisessa elämässä raittiusliikkeen vaatimukset yhtyivät monella tavoin työväenliikkeen ja suomalaisen puolueen vaatimuksiin. Työväestö liittyi suuremmalla joukolla raittiusliikkeeseen kuin wrightiläiseen työväenliikkeeseen. Raittiusliikkeen kan-

natus tuli vaikuttavalla tavalla esiin vuosisadan loppuvuosien juomalakkoliikkeessä ja väkijuoma-adressissa.

Vuonna 1898 Kotkassa syntyi juomalakkoliike, joka levisi nopeasti ympäri maan. Tampereella tehtaiden isännät tukivat lakkolaisia ja huhtikuun aikana siihen yhtyi yli 6000 kaupunkilaista. Vappuna 1898 yli 10000 henkeä marssi Järvensivun harjulle tunnuslauseenaan: ”Taistelu on alkanut”. Tämä esiintyminen juomalakon puolesta oli kaupungin työväestön ensimmäinen suuri joukkoesiintyminen oman väkijuomapoliittisen kannanottonsa puolesta.³⁷

Marraskuussa 1898 Tampereella pidettiin ensimmäinen valtakunnallinen juomalakkokokous, jonka hallituksen kotipaikaksi määrättiin Tampere. Vaikka kokouksen jälkeen innostus asiaan alkoi laskea, rupesi juomalakkohallitus keräämään yleistä väkijuoma-adressia, jota kutsuttiin myös jättiläis-anomukseksi. Adressin tarkoituksena oli saada lainsäätäjät vakuuttuneeksi väkijuomalainsäädännön tarpeellisuudesta. Tampereelta adresssin allekirjoitti 5883 henkilöä, joista 4741 eli 81 % kuului työväestöön.³⁸

VIITTEET

- 1 Voionmaa Väinö, Tampereen kaupungin historia III. Itämaisesta sodasta suurlakon aikoihin. Tampere 1932. S. 680.
- 2 Tampereen Työväenyhdistyksen vuosikertomus 1888.
- 3 Aamulehti 24.1., 26.1. ja 29.1.1884.
- 4 Tampereen Sanomat 5.4.1879.
- 5 Sanomia Tampereelta 16.4.1866.
- 6 Sanomia Turusta 3.1.1862 ja 24.1.1862.
- 7 Kanerva, Unto, Liinatehtaalaisia ja ”tehtaanmaistereita”. Pellava- ja verkatehtaan työoloja ja tehdastyöväen sivistysharrastuksia viime vuosisadan jälkipuoliskolla. Tampere 1972, s. 139.
- 8 Sanomia Turusta 26.3.1866.
- 9 Suometar 29.3.1866. Kanerva, emt., s. 146.
- 10 Tampereen Sanomat 1869—1877. Kansantajuisia luentoja koskevat ilmoitukset.
- 11 Sanomia Turusta 14.3.1862.
- 12 Kanerva, emt., s. 262.
- 13 Kanerva, emt., ss. 290—293.
- 14 Maamme 10.7.1890.
- 15 Suometar 4.3.1859 ja 11.11.1859.
- 16 Uusi Suometar n:o 85 1869.

- 17 Tampereen Sanomat 2.1.1871.
- 18 Tampereen Sanomat 16.11.1878.
- 19 Hakala, Markku, Lakot Tampereella 1829—1907. Suomen historian pro gradu-tutkielma Tampereen yliopistossa 1979. Liite 1.
- 20 Hakala, emt., s. 8.
- 21 Hakala, emt., s. 19—20.
- 22 Hakala, emt., ss. 20—21.
- 23 Voionmaa, emt., s. 688.
- 24 Hakala, emt., s. 33.
- 25 Hakala, emt., s. 59.
- 26 Alanen, Antti, Työväenluokan asema ja tietoisuus vuoden 1905 suurlakkoon asti. Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitoksen tutkimuksia 37/1979. S. 197.
- 27 Alanen, emt., s. 213.
- 28 Yleisen kirkonkokouksen pöytäkirjat 2.8.1871. Tampereen seurakuntien arkisto.
- 29 Voionmaa, emt., ss. 315—318.
- 30 Voionmaa, emt., ss. 319—321.
- 31 Voionmaa, emt., s. 628.
- 32 Voionmaa, emt., ss. 627—629.
- 33 Voionmaa, emt., s. 629. *Rasila, Viljo*, Tampereen historian käsikirjoitus.
- 34 Sulkunen, Irma, Raittiusliikkeen synty Suomessa. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimusseloste n:o 105. Helsinki 1977. Ss. 28—29.
- 35 Voionmaa, emt., ss. 640—646.
- 36 Sulkunen, emt., s. 80.
- 37 *Alanne, Kauko*, Raittiuskysymys poliittisena tekijänä Tampereella 1898—1899. Suomen historian pro gradu-tutkielma Tampereen yliopistossa 1973. S. 86.
- 38 *Rasila, Viljo*, Tampereen historian käsikirjoitus.

Marja Järvelä

Elämätavan muutos työläisyhteisön ja yksilöiden kehityshaasteena

Työläisten elämätavan puitteista ja kehitysnäkymistä Joensuussa 1970-luvun lopulla

Tutkimuksen tausta

Elämätavan tutkimusta ryhdyttiin Suomessa hahmottamaan nopean elinkeinorakennemuutoksen loppuvaiheesta tai jälkitilasta. Vuonna 1977 alkaneessa elämätavan muutoksen tutkimuksessa¹ haluttiin ottaa yksityiskohtaisen tarkastelun kohteeksi, miten muutos eri yhteiskunnallisissa ympäristöissä on vaikuttanut ihmisten elämäntilanteeseen painottaen erityisesti arkikokemuksen merkitystä.

Yksi sosiaalisen liikkuvuuden tie, joka otettiin tarkastelun kohteeksi oli siirtyminen pientiloilta tehtaisiin. Tämä siirtyminen oli tapahtunut nimenomaan sukupolvien välisenä muutoksena.² Ei ollut kysymys vain siitä, että pientilojen perimysjärjestyksessä 'ylimääräiset' lapset siirtyivät kaupunkiin, vaan suuresta historiallisesta tapahtumasta, jossa monet tilat lopettivat toimintansa, elämä kylissä hiljeni ja siirtyminen kävi väistämättömäksi.³ Samalla teollisuus ja palveluelinkeinot tarvitsivat uutta työvoimaa, jolle ei useinkaan asetettu korkeita koulutusvaatimuksia.⁴ Niille ihmisille, jotka muuttivat yleisen elinkeinorakennemuutoksen suuntauksen mukaan, vain oman läänin sisällä, siirtyminen oli suhteellisesti katsoen helppoa. Siitä huolimatta muutos merkitsi suurta ja monita-

hoista muutosta elämäntavassa. Olihan edessä kokonaisvaltainen kulttuurin muutostapahtuma, joka kosketti syvästi muuttajien elämän eri puolia. Kysymys ei ollut vain muutoksesta muuttajien kokemuksena, vaan myös siitä, että työläiselämäntapa, siis vastaanottavan yhteisön elämäntapa oli sekin muutoksen pyörteissä.

Elämäntavan muutoksen haasteisuutta ja rajuutta tutkimassamme kohteessa, kahden joensuulaisen tehtaan työväestön piirissä,⁵ rajoitti se, että Joensuu on valtakunnallisesti katsoen teollistumisen periferia-aluetta ja se, että pientilaperinne Suomessa sisältää vanhastaan kytkentöjä palkkatyöhön, kun tilat useinkaan eivät tarjonneet riittävää toimeentuloa perheille. Pientilaelämässä oli varsin tavallista, että päämiehellä oli sivutuloja metsätöistä taikka käsityöläisammateista. Vaimotkin osallistuivat monesti aputöihin oman tilan ulkopuolella ja hankkivat omaa rahaa mm. luonnontuotteita myymällä.

Tehdastyön palkkatyöläisyyteen liittyvät yhteiskunnalliset sitoumukset ja välttämättömyydet ovat kuitenkin selvä laadullinen muutos pientilallisten elämäntapaan nähden. Muutos on niin suuri, että ne harvat tiloiltaan aktiivisen työuransa aikana lähteneet viljelijät, jotka kuuluivat tutkimusjoukkoomme,⁶ tähdensivät, etteivät koskaan oikein totu tehdastyöläisen elämänrytmiin eivätkä tunne omikseen kaupunkilaisen työläiselämän toimintoja, tapoja ja arvostuksia.

Joensuussa suoritetun työläistutkimuksen tehtäväksi tuli hahmottaa etenkin ensimmäisen polven teollisuustyöväen elämäntilanteen kokonaisuus koettuine haasteineen ja ristiriitoineen sekä valottaa niitä perspektiivejä ja toimintastrategioita, joiden puitteissa maalta muuttaneet teollisuustyöläiset arkielämäänsä järjestivät. Vertailukohtana olivat kantakaupunkilaiset toisen tai useamman polven työläiset, joita niinkään kuului haastateltavaan joukkoomme. Yhtäältä analysoitiin rakennemuutosta ja palkkatyötä elämäntapaa pakottavana yhteiskunnallisena välttämättömyytenä. Toisaalta hahmotettiin niitä vapausasteita, joita työväestön arvopuntarista aidosti löytyi ja joita heidän oli tarve taikka pyrkimys hallita hallitakseen omaa elämäntapaansa ja tilannettaan.

Työväen hyvinvoinnin puitteet ja resurssit

1. Tehdastyöläiseksi pientilalta

Biografiselta kannalta tarkastellen tehdastyöläiseksi tuleminen on tapahtunut naisten ja miesten osalta eri tavoin: Naisille kotoa lähtö, kaupunkiin pyrkiminen on ollut välitön nuorisoian pyrkimys ja pakko. Kun koulutustaso ei usein ole avannut tietä muuhun kuin 'piian' paikalle, on tätä tietä myös käytetty. Ikäpolvien välillä on kuitenkin suuri ero: siinä missä vanhemman ikäpolven naiset ovat aluksi pysyneet maaseudulla ja kokeneet kovia suurempien talojen emännänapulaisina tai emännöitsijöinä, ovat nuoremmat tulleet suurempaa tietä kaupunkiin 'lapsenlikoiksi' tutustuen samalla kaupunkilaiselämään ja sen nuorison elämäntyyliin. Tehtaaseen pääsyä on jopa odoteltu, kun se maataloustyön raskaus ja apulaisena työskentelyn sosiaaliset sitoumukset huomioonottaen on merkinnyt nuorelle naiselle yhtäaikaaisesti itsenäistymistä välittömästä patriarkaalisesta holhouksesta, kevennystä työssä ja omaa riippumatonta toimeentuloa.

Miesten lähteminen maatilalta on ollut ristiriitaisempi prosessi. On täytynyt katsoa kuka jää isännäksi ja jatketaanko tilanpitoa. Maalaisyhteisön patriarkaalinen isännöinti ei aina ole kovin altis ottamaan huomioon maatalouden tämän päivän kehitysehtoja eikä pojan lähtö ole ollut aina seurausta pelkästään tilojen pidon taloudellisesta vaikeudesta, vaan myös sosiaalisista sukupolven vaihtoon liittyvistä ongelmista. Maatalouden harjoitukseen liittyvät metsä- ja rakennustyöt ovat tarjonneet pojalle usein pitempiäaikaisen mahdollisuuden kiinnittyä maaseudulle kuin tyttärille. Näin maaseudun patriarkaalisuus, sen sosiaalisen pohjan murentuessaakin on pitänyt yllä pidempiaikaista sosiaalista sidettä miehiin kuin naisiin. Viimeksi kuluneet vuodet ovat kuitenkin jättäneet yhä vähemmän tilaa hidastetulle kaupunkiin siirtymiselle, kun sivuelinkeinomahdollisuudet ja maaseudun palkkatyö ovat vähentyneet.

Poikien lähtö maaseudulta on biografisesti tarkastellen usein tapahtunut armeijaan lähdön kautta. Toiselle paikka-

kunnalle siirtyminen on osoittanut laajemman perspektiivin: uudet ympäristöt, uudet ihmiset ja uudet mahdollisuudet valita ammatti ovat tulleet esiin. Pientiloilta lähteneiden poikien tehtaaseen tuloon onkin liittynyt enemmän todellista ammatin valintaa kuin naisten tehdastyöhön siirtymiseen. Todellinen ammatinvalinta on tapahtunut maalta tulleilla miehillä myös moniin kantakaupunkilaisiin toisen polven työläisiin verraten, jotka ovat tulleet tehtaaseen katsomatta vaihtoehtoja vanhempiensa tai muiden sukulaistensa kannoilla, niin pian kuin vaadittava ikäraja on saavutettu. Nuoremmilla maalta tulleilla pojilla on ammattikoulukin takanaan taikka vähintään ammattikursseja, jotka oikeuttavat heidät miehistä auktoriteettia, voimaa ja taitoja korostavassa tehdastyössä naisia paremmille työpaikoille ja paremmille palkoille.

2. Perhe

Pientilojen perheitä luonnehti suuri lasten lukumäärä⁷, perhesiteiden kiinteys ja yhteistoiminta tai vähintäinkin selvä keskinäinen työnjaollinen riippuvuus. Maalta muuttaneet ensimmäisen polven työläiset eivät kaupunkioiloissa yleensä pysy kauaa perheettöminä: itsenäisen palkkatyöläisen perhesiteistä vapaa, uusi elämä loppuu lyhyeen. Nuorena perheellistyminen on tavallista, pitkäaikainen perheettömyys poikkeuksellista. Avioliitto ja lasten hankinta kuuluvat yhteen: perhe käsitetään perheeksi vasta kun on hankittu ensimmäinen lapsi.

Puolisot ovat usein samanlaisesta taustasta. Perhe alkaa sitoa totuttuun kulttuuriperustaan, vaikka olot ovat suuresti muuttuneet. Lapsia hankitaan harkitusti, useimmiten kaksi. Vaimon ja miehen työurat eriytyvät ja vaimo valitsee matalapalkkaisen tehdastyön ja perhepäivähoitajan ammatin välillä. Tämän päivän tavanomaisen elintason tavoittelu antaa harvoin sijaa perinteiselle työläisperhetyypille, jossa mies on ainoa elättäjä, vaimo kotona usein monen lapsen hoitajana. Lapsuuden kodista omaksutulla pientilan emännän työmoraalilla nainen selviytyy kahdesta työtaakastaan; miehellä,

jonka elämäntapa on ajankäytöltään vähemmän työvaltainen taikka työnluonteiseen toimintaan sidottu, jää enemmän valintamahdollisuuksia kalaporukan, käsitöiden, kapakan ja yhteiskunnallisen toiminnan välillä. Perhe asettaa perspektiivin: ei riitä välttävä toimeentulo, on oltava se mikä naapurillakin on ja mieluummin vähän enemmän. Perheessä, sen toimeentulossa ja menestyksessä on yhtäaikaisesti keskeinen oman elämäntavan reviiiri, jatkuvuuden tae ja suojapaikka. Suurimpia — ja samalla yleisin — elämää koetteleva kriisi on perheen hajoaminen niin miehelle kuin naiselle, vaikka haasteet ja vastukset avioeron sattuessa on erilaiset⁸.

3. Toimeentulo

Pientilallisten elämässä omavaraisuus tai pikemminkin pyrkimys omavaraisuuteen oli avainsana. Palkkatyöläisen perheessä se on kääntynyt riippumattomuuden tavoitteluksi, mikä tarkoittaa sitä, että ydinperheenä pyritään taloudelliseen ja sosiaaliseen riippumattomuuteen, palkkatyöläisyyden puitteissa kuitenkin. Ansaistu raha välittää tätä kokemusta, se on 'parempaa' rahaa kuin sosiaaliavustus. Työiässä olevat teollisuustyöläiset ovatkin enemmän sosiaalipoliittisen järjestelmän maksajia kuin maksujen saajia. Puhutaan lapsiperheiden köyhyysloukusta, jolla voidaan tarkoittaa ainakin sitä, että kahden nuoren palkkatyötä tekevän puolison yhteenlasketut tulot eivät enää oikeuta eräisiin sosiaalisen tulon muotoihin esim. asumistukeen, kun ne ovat sidottuja palkkatulojen suuruuteen. Köyhyysloukku ei tällöin edusta niinkään absoluuttista köyhyyttä vaan köyhyyttä verrattuna omiin tavoitteisiin ja muihin elämänvaiheisiin edustaviin perheisiin ja yksilöihin, jopa samassa yhteiskuntaluokassa, sekä sitä että asemaa ei ratkaisevasti kyetä parantamaan sen enempää kahden puolison työtä tehostamalla kuin toisen kotiinjäännilläkään. Tosin on ilmeistä että yhden huoltajan varassa elävät työläisperheet putoavat elintasossaan alle väestön normaalielintason. Naiset pitävät välttämättömänä osallistumistaan palkkatyöhön turvatakseen perheelle välttämättömyyshyödykkeet ja kohtuulli-

sen asumistason ansaiten näin juuri tarvittavan marginaalisen lisän miehen palkkaan. Vaimon työssäkäynti tai kotiin jääminen on kokonaisvaltainen ratkaisu, jossa painavat paitsi välttämättömien elämänpuitteiden, ruoan ja asumisen standardit myös naisen henkilökohtaiseen sosiaaliseen asemaan liittyvät seikat. Kotiin jääminen merkitsee naiselle ehdotonta riippuvuutta perheestä, miehestä ja oman tulevaisuuden sitomista kotiäidinrooliin, jota nykypäivänä pidetään ahtaana ja alttiina umpikujalle. Avioeron kokeneet naiset tähdentävät taloudellisen riippumattomuuden tärkeyttä naisen itsenäisen elämänhallinnan edellytyksenä.

4. Asuminen

Asumismuoto ja asumiseen liittyvät tavoitteet määräävät suuresti työväestön elämäntavan sisältöä. Asumistasossa on myös tapahtunut suuria muutoksia työväestön lapsuusaikaan verraten. Useimmat haastateltavat olivat kokeneet oman työuransa rinnalla 'asumisuran', jossa muutokset parempaan ovat olleet selviä. Työläisen *työuralle* on ominaista pysyvyys ja, rutiininomaisissa tehtävissä, jopa suorituskyvyn laskua seuraava työaseman heikkeneminen. Sen sijaan asumisessa kirjataan usein suuria hyvinvointivoittoja, tosin ankaran työn ja säästämisen tuloksena silloin kun omistusasunnun hankinnasta on kysymys. Lähtökohta on usein ollut niin yksityishenkilölle kuin perheellekin vaatimaton hellahuone ilman mukavuuksia. Siitä on siirrytty väljempään vuokrahuoneistoon tai nuorimpien ikäpolvien myötä lainoitettuihin kaksioihin. Vanhemman ikäpolven ensimmäiset omistusasunnot ovat olleet mökkejä, jotka eivät aina ole kylmältä ja tuulelta suojelleet. Tämän päivän asumistason huippua edustavat uudet taikka kunnostetut omakotitalot, joihin on päästy käsiksi paljolti omalla rakennustyöllä ja taidolla sekä riittävällä alkupääomalla.⁹

Vähemmistö työväestöstä asuu tänä päivänä perinteisissä tehtaiden vuokra-asunnoissa, joita vain harvat pitävät tyydyttävänä asumismuotona. Asumisen ja työpaikan yhteenkey-

tymistä ei pidetä turvallisenä ratkaisuna, vaikka pitkäaikaiset työntekijät kokivat tutkimusajankohtana työttömyyden uhkan enemmän teoreettiseksi kuin tosiasialliseksi.

Asumiseen vapaa-ajan tyyssijana liittyy paljon muitakin merkityksiä kuin perinteinen perustarve saada suoja luonnonoloja vastaan ja laatia turvapaikka perheelle. Asunto on oman työn ja reviiirin merkityskeskus ja kohonneen kulutustason ensisijainen edustuspaikka. Omistusasunto ei tule tavoitteeksi pelkän omistamisen takia: turvallinen asuminen yleensä edellyttää asunnon omistamista. Maaltamuuttajille omakotitalo, etenkin itse rakennettu, on myös merkki perinteisestä pyrkimyksestä omavaraisuuteen.

5. Terveys

Kohtalaisen hyvä terveydentila on palkkatyöläisyyden perusedellytys. Tehdastyö sisältää monia terveystriskejä, joita tosin työntekijöiden käsityksen mukaan on onnistuttu lieventämään.¹⁰ Samalla kun varsinaisten tapaturmariskien on koettu vähentyneen, on yhä suurempi huomio kiinnittynyt rutiininomaisen työn pitkävaikutteisiin terveystriskeihin sekä työympäristön haittoihin. Eri ammattiryhmät kärsivät eri tavoin tehtaan terveystriskeistä, joita pidetään pahimpina naisten työssä. Ne edustavat usein yksinkertaisia toistuvia liikesarjoja tai tuotteiden käsittelyä vaarallisina pidetyillä kemikaaleilla.

Yleisen, tutkimustuloksien todetun käsityksen mukaan, suomalaiset miehet ovat eurooppalaisten sairastolistojen kärkipäässä. Subjektiiivisesti teollisuustyön naiset ovat kärsijän osassa, eikä liene mahdotonta, että teollisuustyön voimaperäistymisen vuoksi naisten terveydentila myöskin heikkenee miehiä nopeammin iän myötä. Naiset pitivät 10 vuotta rajana, jonka jälkeen, viimeistään, kulumat alkavat vaivata ja kuntoutusta tarvitaan. Kun eläkeikä on korkea, tiedetään, että eivät sen enempää miehet kuin naisetkaan yleensä yllä työkuuntoisina säädettyyn eläkeikään, vaan joutuvat ennenaikaiselle eläkkeelle.

Sosiaalipoliittiselta kannalta katsoen eläkeiän alentamisen vaatimusta voidaan pitää päätuloksena tutkittavien näkökul-

masta. Vanhemmat työläiset pitivät yhteiskuntapoliittisena järjettömyytenä sitä, että vanhat työntekijät joutuvat venyttämään voimiaan katkeamispisteeseen ennen eläkeikää samalla kun nuorisoa on työttömänä, kadulla kuleksimassa, kuten sanotaan.

Tutkimuksessa ei arvioitu missä määrin elämäntavan kokonaisuus, kulutuskäyttäytyminen, tavat ja tottumukset vaikuttavat koettuun terveydentilaan. Selväksi kävi kuitenkin, että niin tosiasialliset oireet ja vaivat kuin epämääräinen ahdistuskin ja pelko terveydenmenettämisestä liitettiin nimenomaan työperäisiin asioihin. Maaltamuuttajilla oli myös ankaria kokemuksia lapsuudestaan: eräät kertoivat joutuneensa jo varhain liian raskaisiin töihin ja saaneensa näistä vammoja, jotka koituivat vanhemmalla iällä haitaksi teollisuustyön rasituksessa. Teollisuustyötä sisänsä pidettiin kevyempänä kuin maataloustyötä, jos tällainen omakohtainen vertailutilanne oli olemassa.

Elämäntavan muutoksen perspektiivit ja ristiriitaisen todellisuuden hallittavat aspektit¹¹

1. Työ ja vapaa-aika

Työn ja vapaa-ajan välistä ristiriitaa on tämän päivän palkkatyöntekijöiden sosiaalisaatiota koskevissa tutkimuksissa eritelty työn välineellistymisen käsitteellä.¹² Tähän pohdintaan liittyy usein ajatus, että työ aikaisemmin olisi ollut jotain muuta kuin välineellistä. Kuitenkin jo palkkatyösuhteen yhteiskunnallisesta muodosta seuraa, että palkkatyö on aina palkan ansaitsemista yleisessä merkityksessä. Toinen asia on sitten, miten tämä välineellisyys koetaan ja tulkitaan työväestön piirissä. Tässä asiassa voitaneen kirjata tärkeitä perspektiivimuutoksia ja tosiasiallista jo tapahtunutta muutosta sekä eriytymistä eri ammatti- ja sosiaaliryhmien kesken.

Joensuulaisten tehdastyöläisten tutkimuksessa löytyi selviä eroja suhtautumisessa työhön niin, että erot liittyivät tutkittavien sosiaaliseen taustaan. Kantakaupunkilaista työläisperinnettä edustavilla työläisillä oli selvästi enemmän tavan-

omainen työtä välineellistävä palkkatyöläisidentiteetti: työvoima on myyty määräajaksi ja siitä on saatava mahdollisimman korkea hinta. Vapaa-aikā taas on omaa aikaa, ansaittua lepoa, huvia ja perhepiirissä tapahtuvaa välttämätöntä puuhailua.

Maaltamuuttajat tähdensivät pikemminkin maatilalta perittyä kokonaisvaltaisen työmoraalin periaatetta: työ on aina tehtävä hyvin riippumatta sen sisällöstä ja siitä mitä maksetaan. Työ on myös opittu normi, joutilaisuuden vastakohta. Myös vapaa-aika pyrittiin täyttämään hyödyllisellä työnluontoisella toiminnalla, jolla saataisiin luontaistuotteita yksityiskäyttöön. Palkkatyöhönkin yritettiin soveltaa ajatusta, että ahkeruus tulee välittömästi palkituksi. Esimerkiksi urakkatyön palkan määräytymisen perusteista oltiin vähemmän tietoisia tai edes kiinnostuneita.

Kuluttajan elämäntapaperspektiivi oli toki ehtinyt lyödä leimaansa jonkin verran myös maaltamuuttajien ansioita arvottaviin ajatuksiin, mutta elintason kohottamispyrkimykset tiivistyivät pääasiassa asumistason kohottamiseen ja lasten kulutusvaatimusten täyttämiseen. Näissä kulutustavoitteita leimaavat enemmän sosiaalisen vertailun mittapuut kun taas ravinnon, hygienian, vaatetuksen ja nautintoaineiden osalta vanhat standardit sekä välttämättömyyden ja niukkuuden talous pitivät pintansa.

Tämän päivän palkkatyöläissosiaalisaation vitsauksena on pidetty vapaa-ajan tyhjenemistä ja passiivista turhaakin kulu- tusta. Oman kulttuurisen taustansa pohjalta maaltamuuttajat olivat taipuvaisia vastustamaan kritisoitua 'kuluttajan elämäntapaa'. Toisaalta vanhasta kiinnipitäminen on johtanut pikemminkin sopeutumiseen kuin uusien elämäntaparatkai- sujen etsintään ja etenkin naisten osalta hyvin työvaltaiseen elämäntapaan: arkipäivä täyttyy niin palkkatyössä kuin sen ulkopuolellakin työnluontoisella toiminnalla ilman että sijaa jää uusille toiminnoille ja kulttuurimerkityksille. Kuitenkin elämäntavan uudet haasteet, palkkatyöläisen huvia ja nautin- toja korostava vapaa-aika, tulevat eteen viimeistään uudessa kasvatettavassa sukupolvessa, eikä uusia elämänhallinnan ai- neksia ole juuri kehkeytnyt. Entiset yhteisölliset toiminnan

muodot kuten yhteiset juhlat, urheilu ja muut yhteisölliset toiminnot ja harrastukset (mm. harrastajateatterit) jäävät siirtymättä kaupunkiin. Tilalle tulee pitkälti yksityistynyt kulttuuri- ja joukkotiedotuspalveluiden kulutus.

Tavanomaisena pidetyt kehityspiirteet palkkatyöläisen yksityistyminen, perhekeskeisyyden lisääntyminen ja sosiaalisten toiminta- ja merkitysympäristöjen pirstoutuminen vaikuttavat jopa rajummin maaltamuuttajien kaupunkilaiselämään kuin toisen polven kaupunkilaisiin, jotka joka tapauksessa omaksuvat helpommin työläiskulttuurin yhteisöperinteitä omaan elämäntapaansa. Maaltamuuttajat etsivät kaupungissakin tuekseen oman kylän tyttäriä ja poikia, joiden kanssa voi vaikkapa muistella 'villiä nuoruutta' olutlasin ääressä. Pidemmät vapaa-ajat ja kesäkauden viikonloputkin vietetään mieluiten maalla tukeutuen lapsuuden yhteisösiteisiin ja toimintatapoihin.

2. Miesten ja naisten elämäntapa

Pohjoiskarjalainen pientilaperinne, kuten talonpoikainen perinne yleensä perustuu voimakkaaseen patriarkaaliseen perhemuotoon. Isännällä on auktoriteettiasema elinkeinon harjoittamisessa, jossa vaimo ja lapsetkin ovat työntekijöinä. Naisten itsenäinen palkkatyöläisyys muuttaa perinteistä asetelmaa, vaikka naisen palkkatyö onkin perheen elatuksen kannalta usein toissijainen huonomman palkkauksen, vähäisemmän työn arvostuksen ja perheen huoltamiseen liittyvien äidin tehtävien ansioista, jotka katkaisevat ainakin tilapäisesti naisen työuran.

Arkitoimintojen kannalta naisen työntäyteinen elämäntapa ja alistaisuus työelämässä jatkuvat, mutta työnjaollisesti hän on kytkeytynyt aviomiehensä elämään vain kotitöiden osalta, vaikka saattaakin työskennellä samassa tehtaassa kuin miehensä. Entinen ehdoton ja kokonaisvaltainen työnjaollinen riippuvuus avioliiton perustana on purkautunut. Avioliitto perustuu kuitenkin paljossa edelleen yhteistyöhön ja toimintaan mm. lasten kasvatuksessa ja asunnon hankinnassa.

Tunnesuhde ja sen jatkuvuuden vaatimus saa kuitenkin entistä enemmän painoa: pelkkä keskinäinen riippuvuus työvoiman uusintamisessa ei tahdo pitää liittoa koossa. Avioliitosta etsitään uusia ulottuvuuksia elämälle. Yksityistyminen ja usein esiintyvä muiden läheisten ihmissuhteiden puute taikka rajoittuneisuus ja toisaalta tunne-elämän yltäkylläisyyden markkinointi tiedotusvälineissä kuluttajan elämäntavan onnellistuttavana lisäkkeenä panevat avioliiton kovien haasteiden eteen, etenkin kun se on monesti myös toiminnallisesti rasitettu vuorotyön takia ja naisen kaksinkertaisen työtaakan paineessa.¹³

Työpaikalla naiset kokevat palkkatyönsä toissijaisuuden paitsi huonompina palkkoina myös huonompina työolosuhteina, keskimäärin yksitoikkoisempina työnä sekä ammattitaidon ja työuran vähäisinä kehitysmahdollisuuksina. Naisten ja miesten työporukat ja arkikulttuuri eriytyvät toisistaan ja kohtaavat yleensä vain juhlatilaisuuksissa ja normeja enemmän tai vähemmän rikkovina ihmissuhteina, jotka aiheuttavat kiusallisia 'viestejä' etenkin naisporukoissa. Poikkeuksen tekevät ammattiyhdistysaktiivit ja poliittiset aktivistit, jotka voivat ylittää tavanomaisia yhteisön tarkasti säätelemiä käyttäytymisnormeja ja käyttää taukoajoja mm. yhteiseen poliittiseen pohdintaan.

Miesten ja naisten välisen säädellyn roolikäyttäytymisen takana työyhteisössä on paitsi sitova patriarkaalinen perheperinne myös perheiden hajoamista seuraava roolileimautuminen. Yksinäinen nainen, usein yksinhuoltaja, aiheuttaa helposti sosiaalista hämmennystä ja joutuu silmätikuksi työpaikalla. Yksinäistä naista pidetään ellei suorastaan vaarana perhejärjestykselle niin ainakin henkilönä, johon kohdistuu ristiriitaisia odotuksia: etenkin yksinhuoltaja voi saada sankariäidin hahmon, mutta yhtä hyvin viettelijättären leiman.

Yksinäiset naiset, joita on yhä enemmän avioerojen lisääntyessä, itse kokevat roolipaineensa varsin ankarina. Naiset kuuluvat siinä missä autotkin miesten kevyeen työpaikkatariinointiin. Naisten kesken taas pidetään enemmän yllä perheongelmien problematisointia ja uskottua työtoveria käytetään varaventiilinä perhe-elämässä saatujen kolhujen käsittelyssä.

Avioeron sattuminen koskettaa yleensä miehen elämää kokonaisvaltaisemmin kuin naisen, jolle yleensä jäävät lapset ja asunto.

Itsenäinen palkkatyötä tekevä työläisnainen saattaa kokea eron lyhyenkin ajan kuluttua voittopuolisesti myönteiseksi ratkaisuksi, vaikka työpaikalla koetut sosiaaliset paineet ja eriarvoisuus miehen kanssa satuttavat silloin kipeimmin. Eronneeseen mieheen ei naisen arvion mukaan normipaineita suuntaudu, vaan tämä on vapaa tekemään mitä tahtoo. Käytännössä miehen tahtominen on usein hänelle itselleen epäselvä asia perheyhteisöstä irrottuaan: huolettomaan poikamiehen elämään ei yleensä ole paluuta ja epäsäännöllinen elämä, jos se tie alkaa viedä, johtaa vaikeuksiin pitää yllä säännöllistä työrytmiä ja alistua palkkatyöläisen pakkoihin. Perheestään irronneelle miehelle jää runsaasti vapaa-aikaa, jonka täyttäminen johtaa valintaan lähinnä kolmen vaihtoehdon välillä: kiinnittyminen yksityisiin nuoruudessa opittuihin harrastuksiin ja sosiaalisiin siteisiin, osallistuminen työväenyhteisöllisiin toimintaperinteisiin tai runsas ajantappo, kaupallisten viihdykkeiden hankkiminen, johon usein kuuluu runsas alkoholin käyttö. Mies jää helpommin ikäänkuin olosuhteiden uhriksi eron sattuessa ja etsii lohdutusta kaljaporukoista ja tilapäisseurasta ravintolassa, jota luonnehditaan perhe-elämän pakolaisleiriksi ja pettyneiden liittolaisuuden ja lohdutuksen tyyssijaksi.

Naiset ovat arkikulttuurissa ja toiminnassaan perhekeskeisempiä kuin miehet, elämän perusmerkitysten tasolla ero kuitenkin tasoittuu.¹⁴ Monien yhteisöllisten siteiden murentuessa, perhettä on pidettävä yhteisöllisen elämisen tärkeimpänä jäljelle jääneenä toimintaympäristönä. Tällaisena perhe on etenkin miehen suojapaikka, ravintola, mikäli valinnanvaraa on, on vain tilapäinen pakopaikka. Naisen itsenäistynyt asema vaikuttaa olennaisesti myös miehen elämäntilanteeseen: patriarkaalinen järjestys ei ole enää yhtä ehdoton kuin ennen.

Yhtä hyvin talonpoikaisperheessä kuin kantakaupunkilaisessa työläisperheessäkin isän auktoriteettiasema oli ennen ehdoton pitkälti miehen persoonallisista ominaisuuksista, terveydentilasta ja mahdollisesta sosiaalisia ongelmia aiheutta-

vasta alkoholinkäytöstä riippumatta. Ennen perhe-elämän kriisitilanteissa haettiin tukea ja turvaa sukulaisista ja naapureista. Tänä päivänä perhekriisi on ennen muuta puolisoiden välinen, ellei sitten perheneuvojaa haluta ulkopuoliseksi selvittelijäksi. Ammatillisiin sosiaalipalveluihin ei juuri luoteta apuvoimana. Pitkäaikainen erillistyminen, alistaminen tai sosiaaliset ongelmat johtavat yleensä lopulta eroon, vaikka maaltamuuttajan kiinnittyminen perheeseen on kriisivaiheesakin kiinteämpi kuin kaupunkilaisen, joka mieluummin hyväksyy eron, asettaa runsaammin vaatimuksia perheen toimivuudelle ja tunnesiteille ja löytää myös tiensä helpommin uusiin sosiaalisiin kontakteihin kaupungissa.

3. Sukupolvien välinen ristiriita

Työläisyhteisössä sukupolvien välinen ristiriita liittyy enemmän työväen kulttuurin ja elämäntavan muutoksen sisäiseen kehitykseen kuin maalaisuuden ja kaupunkilaisuuden ristiriitaan. Sukupolvien välistä ristiriitaa voidaan luonnehtia yleiseksi niin, että se kattaa samanaikaisesti sekä maalta tulleiden että kaupunkilaisnuorten suhteen vanhempaan sukupolveen, vaikka koettujen merkitysten tasolla on samoja painotuseroja kuin maalaisten ja kaupunkilaisten välillä yleensä etenkin suhteessa työhön ja kulutukseen. Kaupunkilaisnuorille työn välineellisyys vapaa-ajan 'hyvän' valtaamiseksi ja välinpitämättömän ensivaikutelma työyhteisöön nähden on enemmän itsestäänselvyys kuin maalta tulleille, joille tehdas on vaikuttavampi kokemus osana elinympäristön kokonaisuudesta. Maalta tulleet nuoret eivät myöskään ole sosialistuneet nuorison vapaa-ajan käyttötapoihin yhtä syvästi kuin kaupunkilaiset ja edustavat useammin talonpoikaiselle perinteelle uskollista velvoittavaa työmoraalia: työtä on tehtävä jo pelkäänsään joutilaisuuden välttämiseksi.

Vanhoja työntekijöitä saattaa ärsyttää nuorten työntekijöiden huolettomuus ja työpaikan pienten normien ja tapojen rikkominen. Kun erityisesti vanhoilla naistyöntekijöillä on tapana tulla työpaikalle hyvissä ajoin ennen työpäivän alkamis-

ta, tulee nuoriso juuri kellonlyömällä ja joku saattaa myöhästelläkin. Vanhat työntekijät epäilevät usein nuorempien kestävyyttä ja taitoa, vaikka joutuvat myöntämään omankin väsymyksensä. Mieluusti muistellaan että nuorena oltiin tositar-mokkaita, tarmokkaampia kuin nykynuoret. Varsinkin urak-katyössä joutuvat nuoret ja vanhat kilpailuasetelmiin, joissa nuoret, jos pysyvät tehtaassa, perivät pitkällä tähtäyksellä voi-ton.

Nuorison käytös on pinnalta katsoen huoletonta, mutta pohjalla kytee epävarmuus. Ovatko taito ja kestävyys riittä-vät. Ei löydetä tietä työläisyhteisöön, ihmetellään miksi ei enemmän auteta ja neuvota, mitä varten ammattiyhdistys on olemassa ja miksi siihen pitää liittyä. Joku nuori saattaa intou-tua urakkaennätysten tekoon lunastaakseen itselleen paikan arvostettuna työntekijänä. Tarkoitus voi vanhempien työntekijöiden silmissä kääntyä päinvastaiseksi: yrittäjä voidaan lei-mata hosujaksi, pomon suosion tavoittelijaksi sekä palkkaus-järjestelyjen dynamiikkaa ymmärtämättömäksi työnantajan hiostuspyrkimysten tukijaksi.

Työläisvanhempien suhtautumista omiin lapsiinsa leimaa-vat muistot heidän omasta lapsuudestaan ja nuoruudestaan, jolloin elinehdot olivat niukat. Vallitsevana on eräänlainen kompensatioajatus: lapsille on varattava parempi elämä ja runsaammat aineelliset puitteet kuin itsellä on ollut. Toisaalta lasten hyvinvointia mitataan jopa enemmän kuin omaa sosi-aalisen vertailun mittapuulla: lapsille on saatava samat aineel-liset edellytykset kuin muilla yleensä on. Peruskoulun myötä lapset ovat sosiaalisissa ympäristöissään vähemmän eriyty-neet sosiaaliluokittain kuin ennen. Tästä seuraa, että lasten kulutusnormit muuntuvat ja paremmin toimeentulevien per-heiden lasten elintaso muodostuu välittömäksi mittapuuksi myös työläisten lapsille.

Vanhemmat joutuvat tinkimään omista tarpeistaan vara-takseen lapsilleen mahdollisimman samankaltaiset kulutus- ja harrastusmahdollisuudet kuin muilla. Monet lasten vapaa-ajanviettomuodot kuten slalom, ratsastus ja moottoripyöräily

ovat vanhemmille tuntemattomia harrastuksia. Kaikki vanhemmat eivät pidäkään niitä sopivina lapsilleen, mutta osalle työläisvanhempia kalliiden harrastusvälineiden ja oppituntien kustantaminen merkitsee velvollisuutta ja oman nuorudentaikaisen niukkuuden kompensaatiota. Silti lasten harrastusmaailma ja nuorisokulttuuri merkityksineen lipuvat vanhempien ulottumattomiin: lasten toimintaa seurataan milloin huolestuneina, milloin huvittuneina. Lasten ja nuorten pyrkimys täyttää erityisesti nuorison pukeutumismääränsä katsotaan turhuudeksi, mutta siihen alistutaan niin pitkälle kuin kukkaro kestää. Palkan suuruus, perheen kokonaisuudet ja varsinkin asunnon hankintaan liittyvät kustannukset luovat normit ja rajat nuorison kulutukselle, ei niinkään arvio tarpeesta tai esteettinen maku. Tässä pätee vanha työläisten arkielämän sääntö, eletään sen mukaan mitä tilipussi antaa myöten. Oman kulutuksensa laajentamisen suhteen ainakin maaltamuuttajat ovat paljon ankarampia.

Työläisvanhempien suhtautuminen koulutukseen on perinteisesti ristiriitainen: uskotaan ja toivotaan, että laajemman koulutuksen myötä lasten mahdollisuudet ammatinvalinnassa parantuvat ja että he näin 'vältyvät vanhempiensa kohtalolta'. Toisaalta lasten mahdolliset vaihtoehtoiset tulevaisuudet ja kohtalot ovat vain vähän suunniteltuja ja hämäränpeitossa. Koulumaailma on vieras, mutta sen toivotaan kasvattavan 'kunnan kansalaisia'. Samalla kuitenkin pelätään lasten vieraantuvan perheestään ja rupeavan 'herroiksi'. Tämä on etenkin toisen polven työläisperheissä yleinen asenne. Maaltamuuttajat, jotka ovat lopullisesti jättäneet taakseen maanviljelykset, suhtautuvat ristiriidattomammin koulutukseen ja toivovat lapsilleen koulutukseen perustuvaa parempaa, kenties johtavaakin yhteiskunnallista asemaa. Maaltamuuttajien on ilmeisesti kantakaupunkilaisia työläisiä helpompi omaksua aineksia keskiluokkaisesta ura-ajattelusta. Toisen polven työläiset puolestaan epäilevät että heidän urala menestyneistä lapsistaan saattaa myöhemmin tulla heidän laistensa työläisten käskijöitä, mitä ei pidetä suotavana.

4. Maalaisuus ja kaupunkilaisuus

Maalaisuuden ja kaupunkilaisuuden ristiriita ilmenee tutkijain joukossa yleisimmin ristiriitana periferiaidentiteetin, siis kehitysaluekansalaisen omakuvan ja ideaalisen kaupunkilaisen välillä, jota edustaa pääkaupunkilainen ts. helsinkiläinen. Tämä ristiriita elää voimakkaana kaikissa ikäpolvissa, vaikka sen saama sisältö on erilainen elämäntilanteesta ja kokemuksesta riippuen. Siinä missä vanha työläismies, maanviljelijästä luopunut, korostaa maatalouspolitiikan kehitysalueita hyljeksivää käytäntöä, esittää nuorison edustaja kärjekkään kuvauksen helsinkiläisnuorten itsetärkeystensä ja kovuudesta näiden ulkonaisen käyttäytymistyylin pohjalta.

Joensuun kaltaisessa pienessä teollisuuskeskuksessa, joka on samalla maakunnan hallinnollinen ja kaupan keskus, maaseudun ja kaupungin ristiriita on vähemmän korostunut elämäntyyliä kuin suurkaupunkialueella. Suomessa on kaikkiaan vain vähän pitkälle kehittyneitä kaupunkikulttuuria ja elämäntyyliä. Laajoja kaupunkimaisia ympäristöjä ei juuri ole Suur-Helsinkiä lukuunottamatta. Maaseutukaupunkien urbaanit keskuksat ovat pieniä ja enimmäkseen suhteellisen uusia. Tästä huolimatta elämäntavan sisällöissä maaseudun ja kaupungin välinen ristiriita ilmenee arkielämän erilaistumisena maaltamuuttaja- ja kantakaupunkilaisperheissä.

Maaltamuuttajat suosivat kantakaupunkilaisiin verrattuna väljempää maalaismaista asumistapaa ja ympäristöä sekä vapaa-ajan viettoa maaseutumaiseen tyyliin yhdistäen huvia ja hyödyn. Metsästyksestä, kalastuksesta ja perheittäisistä maaseuturistikä marjankeruineen tulee säännöllisiä harrastusmuotoja ellei jopa intohimo. Aurinkoinen kevät saa houkuttelee ainakin miehet pilkkikalastukseen; ammattiyhdistyksen kokouksia on turha tuolloin järjestää eikä edes ravintolakalle hevin löydy joutilasta seuraa maaltamuuttajien keskuudesta. Sosiaaliset kontaktit kotikylään säilyvät ainakin jos se on kohtuullisen ajomatkan päässä. Auto ei monen mielestä ole aivan välttämätön kaupunkikäytössä, mutta maalle on päästävää omalla autolla ja kesämökin rakentaminen on otettava tavoitteeksi ellei ole osuutta kotitaloon loma-asuntona.

Taloudellisesti kaupunkiasunnon ohella hankittava mökki on työläisperheelle vaativa haaste sekä rakennettavaksi että ylläpidettäväksi. Pelkät arvostukset ja pyrkimykset eivät riitäkään tuon tavoitteen saavuttamiseksi, vaan alkuun päästään maalle jääneiden tilojen pienillä perintöosuuksilla. Omakotitalon sekä lomamökin hankkineella perheellä on maalaiselämän vapaa-ajan vieton edellytykset parhaiten täytetyt, mutta usein joudutaan tyytymään jompaan kumpaan, ensisijaisesti omakotitaloon, ja omavaraisuutta täydennetään sukulaiskon-
taktien avulla sekä käyttäen vapaata liikkumisoikeutta maakunnan metsissä ja vesillä.

Maaltamuuttajien elämäntapa vapaa-ajan viettämisessä on siis selvästi erilainen kuin tavanomainen työläiselämän vapaa-ajan viettotapa, joka korostaa viihdykettä, rentoa menoa sekä joukkotilaisuuksia niin huvitusten kuin yhteiskunnallisten toimienkin yhteydessä. Joensuulaisessa tehdasyhteisössä on vain vähän työläisiä, jotka edustavat perheineen puhtaasti kaupunkimaista työläiskulttuuria. Sosiaaliset kontaktit maaseudulle ovat suhteellisen tiheät myös useissa kantakaupunkilaisissa perheissä. Perheiden oma elämäntapa noudattelee kuitenkin yllättävänkin selvästi eriytymistä talonpoikaistaustan ja kantakaupunkilaisen työläistaustan välillä mm. työhön, asumiseen ja vapaa-ajan viettoon liittyvissä arvostuksissa. Eräänlaisen väliryhmän elämäntyylin kaupunkimaistumisessa muodostavat ne maaltamuuttajat, joilla maalaistaustaan ei kuulu varsinaista maanviljelijätaustaa, vaan taustalla on muu palkkatyöläisen asemaan perustuva toimeentulolähde esim. toiminta ratavartijana tai tiemestarina. Näillä perheillä kynnys palkkatyöläiseen työläiskulttuuriin on matalampi eikä maalaisuus sisällä yhtä syvää elämän perustavoitteita muovaavaa merkitystä kuin mautiloilta lähteneillä.

Mautiloilta lähteneet kiinnittyvät maaseutumaiseen elämäntapaan ainakin kolmella tavalla: korostamalla kaiken kaikkiaan omavaraisuutta tai riippumattomuutta, yhdistämällä huvia ja hyötyä vapaa-aikanaan ja pyrkimällä korkeaan ja samalla maaseutumaista elämäntyyliä korostavaan asumistaan. Nämä kolme elementtiä muodostavat itseasiassa kokonaisuuden, joka erottaa useimpien maaltamuuttajien elämän-

tavan kantakaupunkilaisten elämäntavasta niin, että voimme puhua eriytyneen arkielämäntyylin lisäksi eriytyneestä elämäntavan perspektiivistä. Maaltamuuttajat ovat kohtaamistaan haasteista ja ristiriidoista onnistuneet parhaimmin ratkaisemaan juuri maaseutumaisen ja kaupunkimaisen elämäntavan ristiriidan. Tämä perustuu uuden työ- ja asuinympäristön sijaintiin entisen kotiseudun tuntumassa, mutta myös eräisiin yleisiin palkkatyöläissosiaalisaation kehityskulkuihin mm. elämäntavan yksityistymiseen ja perhekeskeisyyteen sekä työn ja vapaa-ajan eriytymiseen. Samalla kun uusi palkkatyö takaa perustoimeentulon, antaa sosiaalinen tausta mahdollisuuden väljentää palkkatyöläisen elämäntavan rajoituksia maalaiselämäntavan arkielämän elementeillä ja välttää kokonaisvaltainen astuminen kaupunkimaisen elämäntyylin piiriin.

Monille nuorille lähtö maalta on toivottu ja odotettu uuden elämympäristön valloitus, mutta perheen perustamisen myötä paluu maalaisille juurille alkaa tapahtua. Elämänkaaren laajuisesti ajatellen voidaan sanoa, että nuorisoiän jälkeen ja perheen perustamisen myötä alkaa itsetiedostusprosessi, jossa maalaisidentiteetti korostuu ja jossa maalaisuuden ja kaupunkilaisuuden ristiriidan hahmottaminen ja tulkinta henkilökohtaisen omakuvan kysymyksenä lävistää koko elämän. Vasta seuraava sukupolvi samaistuu välittömästi kaupunkilaisiin palkkatyöläisiin.

5. Yksilö ja yhteisö

Kaupunkimaiselle palkkatyöläisten elämäntavalle on ominaista kokonaisvaltaisen yhteisöllisyyden hajoaminen, osayhteisöjen muodostuminen elämän eri toimintapiireissä sekä yksilöllistyminen niin, että kukin joutuu kantamaan kasvaneen vastuun eri toimintaympäristöjen asettamien ristiriitaistenkin haasteiden ja valintojen edessä. Miehet ovat naisia enemmän perinteisesti sosiaalistuneet toimintaan vaihtelevissa sosiaalisissa ympäristöissä. Kantakaupunkilaisen työläismiehen toi-

mintaympäristöjä ovat vanhastaan olleet ainakin tehdas ja koti sekä vapaa-ajan kaupunkimaisina tyyssijoina mm. kapakka, työväentalo ja urheiluseura.

Maaseudun pientiloilla miesten toimintaympäristönä ovat olleet omaa tilaakin laajempi luonnonympäristö ja tilapäisen tai pitkäaikaisen sivutoimisen palkkatyöläisyyden myötä mm. tukkisavotat, rakennukset ja tietyömaat. Maalaismieskään ei siis ole pysynyt kotipihan tuntumassa. Naisen tilanne on ollut toinen. Vasta lisääntyneen palkkatyöläisyyden myötä naiset ovat kokeneet suuren haasteen hallita elämäntavassaan useita toimintaympäristöjä. Käytännössä nämä ympäristöt rajoittuvat edelleen yleensä vähempään kuin miehillä naisten 'kaksinaistytön' vuoksi: työ tehtaassa ja työ kotona jättävät vain vähän aikaa ja voimia omaksua uusia yhteisöllisiä käytäntöjä ja hankkiutua uusiin osayhteisöihin esim. ammattiyhdistystoimintaan.

Naisiakin epävarmempia yhteisöllisessä kiinnittymisessään ovat nuoret työläiset: vuorotyöläisen nuoren vapaa-aika kuluu monesti työn odottelussa, ajantapossa ja massakulttuurin viihdykkeiden parissa ilman kiinteitä yhteisösiteitä. Tämä koskee nimenomaan maaltamuuttajia, joiden lapsuuden ja kouluajan sosiaaliset siteet ovat katkenneet. Yksilöllistyminen ei merkitsekään toiminnallistumista useissa osayhteisöissä, vaan harhailevaakin samaistumiskohteen etsintää kaupunkimaisen kulutus- ja viihdyketarjonnan viidakossa. Tämän etsinnän päättää kuitenkin yleensä lyhyeen perheen perustaminen, josta muodostuu vankka ja usein ainoa yhteisöllisen elämän tiedostettu ja hyväksytty side.

Työyhteisössä työntekijät, tai ainakin useimmat heistä, esiintyvät nimenomaan ja vain heille osoitetun työnjaollisen tehtävänsä suorittajina. Heillä ei ole itsenäistä päätäntävaltaa oman tehtävänsä toteuttamisessa puhumattakaan osallisuudesta koko organisaatiota tai sen osan toimintaa koskeviin päätöksiin. Työläisten työyhteisöön kiinnittyminen on suhteellisen ohutta, vaikka useimmille työsuhde tehtaassa on luonteeltaan pitkäaikainen tai jopa vakinainen. Julkista ja kollektiivista työläisidentiteettiä ja -yhteisöä edustavat ammattiyhdistys ja ammattiyhdistysliike. Vain harvat, noin 10% työ-

läisistä, osallistuivat aktiivisesti ay-toimintaan, vaikka se on periaatteessa avointa kaikille. Työväen yhteisyys ja identiteetti lujittuu kuitenkin jossain määrin työmaan arkipäiväisillä ihmisuhteilla ja ammattiosaston taikka työnantajan järjestämien harrastusten sekä juhlien ohessa. Harva työläinen kuitenkaan toimii varsinaisena vapaa-aikanaan runsaasti yhdessä työtoveriensä kanssa. Työväen yhteisyys, siinä määrin kuin sitä koetaan, perustuu enemmänkin yhteisiin elämänpuitteisiin ja elämänehtoihin sekä vaihtelevassa määrin tiedostettuun työläisten aatteelliseen perintöön kuin tarpeeseen, pyrkimykseen tai haluun toimia yhdessä ja yhteistyössä jossakin konkreettisessa asiassa. Ammattiryhmittäinen yhteisyys eikä ammattilypeyskään juuri kannata tehtaan portin tuolle puolen ainakaan toiminnallistavassa merkityksessä.

Samalla kun rikkoutunut yhteisöllisyys, massakulttuurin ja mainonnan tarjoamat samaistumiskaavat ja perheittäinen yksityistyminen liudentavat perinteisen työläiskulttuurin perusteita työläistietoisuuden ja solidaarisuuden perustana, vähenvät myös työpaikkaperustaisen arkikulttuurin muodostumisedellytykset itse tuotantolaitosten ankarien kilpailuehtojen puristuksessa, jotka heijastuvat myös työntekijöihin kasvaneina henkilökohtaisina suorituspainoina. Yksilöllisen selviytymisstrategian vaihtoehto kasvaa monen mielessä näkyvämmäksi ja polttavammaksi kuin yhteisöllinen ratkaisu ja uudistuminen.

Yksilön selviytymisstrategian ja solidaarisen yhteisöllisyyden valinta- ja ristiriitatilanne ei ole vain maaltamuuttajan ongelma. Se on yleinen ja monikerroksinen työläisen kokemusmaailman ongelma. Yhä useammin teollisuustyöläinen joutuu kysymään itseltään: Onko minun työni taikka työpanokseni huomennakin tarpeen, jaksanko minä tehdä työni yhtä hyvin tai paremmin kuin naapurini, osaanko tehdä sen paremmin kuin naapurini, viedäänkö minulta työpaikka ennenkuin häneltä? Kantakaupunkilainen on työläisperintönsä perusteella taipuvaisempi vastaamaan näihin ristiriitoihin kollektiivisella pohdinnalla ja toiminnalla. Maaltamuuttaja ja etenkin maalta muuttanut nainen vastaa pikemminkin oppimallaan

yleisellä työmoraalilla uskoen yhä edelleen, että hänen henkilökohtainen ahkeruutensa tulee kyllä palkituksi.

6. Yksilö ja yhteiskunta

Palkkatyöläisiä koskevia tutkimustuloksia ja sosiaalivaltiota hahmottavaa keskustelua yhdistämällä¹⁵ kehkeytyy ajatus, että tämän päivän yhteiskunta on perustaltaan epäyhteisöllinen kapitalistinen yhteiskunta, jossa työvoiman osto- ja myyntiehdot ja valtiollinen huolenpito asettavat yksilön todella moniulotteisesti säädelyyn olotilaan niin, että toimeentulo- ja selviytymispaineet ja vastuu kuitenkin kohdistuvat yksilöön, samalla kun yksilölliset vapaudet rajoittuvat suuresti samaisten ehtojen ja valtiollisen huolenpidon kautta. Elämäntaisteluksi muodostuu etenkin kuluttajan elämäntavan lupauksien lunastaminen, palkkatyöläisen aseman vakiinnuttaminen ja karriärismi. Voidaan ajatella, että tämä kehitys karriärismiä myöten koskee enenevästi myös työväenluokkaa, kun sen piirissä kirstyy kilpailu yhteiskunnallisesti asettuneiden hyvinvointivoitteiden saavuttamisesta ja saavutettujen etujen ylläpidosta.

Maaltamuuttajille yhteiskunnalliset ehdot näyttäytyvät usein 'yhteiskuntaluonnon' sanelemina toimeentuloehtoina. Niiden taustaa ei kysytä, vaan valitaan henkilökohtainen selviytymisstrategia. Tämä on johdonmukainen sovellutus pien-tilallisen perinteisestä omavaraisuuspyrkimyksestä: kun omavaraisuutta ei palkkatyöläisyyden ja sosiaalivaltion puitteissa sinänsä voida tavoittaa, pyritään mahdollisimman suureen yksilö- tai perhekohtaiseen riippumattomuuteen arkitoiminnassa. Maaltamuuttajille tehtaan ja kaupungin järjestäytyneet yhteisöllisyyden muodot ja yhteydet eivät ole vain vieraita ja vierastettavia, vaan ne koetaan helposti myös uhkaksi riippumattomuudelle ja rauhanomaiselle elämiselle. Yhteisten asioiden hoidossa, silloin kun siihen on tarvetta, ei saisi esiintyä riitasointuja. Niin vasemmistolainen poliittinen organisaatio kuin ammattiyhdistysorganisaatiokin koetaan helposti riitasointuiseksi ilman että on perehdytty tai edes kiinnostuttu itse

riidan aiheista. Jos ja kun yhteisiä asioita joudutaan hoitamaan, ihanne on, että niitä hoidetaan rauhallisesti, yhteistuumin ilman 'naapurikateutta'. Kun laajempia yhteiskunnallisia kokonaisuuksia ja rakenteita on vaikea hahmottaa, saavat niiden piirissä esiintyvät todellisetkin ristiriidat usein tarpeettoman riidan merkityksen.

Heikko organisaatioihin kiinnittyminen ja toiminta niissä johtaa yleiseen voimattomuuden kokemukseen ja periferia-keskusristiriidan korostamiseen. Tarpeelliseksi tulee mielumminkin yhteiskunnan rakenteelliselta kehitykseltä suojautuminen ja yksilöllisen kilpailu- ja selviytymisstrategian hallinta kuin yhteisöllinen pyrkimys vaikuttaa itse rakenteiden kehitykseen. Kuitenkin uskotaan, että ihminen ohjaa maailmankehitystä. 'Viisaat ohjaavat', sanotaan hieman ironisesti.

Tämän riitasoinnun takana ovat maaltamuuttajien yleiset yhteiskuntautopiat ja -ihanteet, jotka aivan yleisellä tasolla eivät paljon poikenne populaareista työläisutopioista. Rauha on keskeinen toive niin maailmanlaajuisesti kuin yhteisöllisestikin, samoin arkielämään liitettävä keskinäinen solidaarisuus ilman valtion holhousta. Nykyisessä maailmantilanteessa ja tiedotusvälineiden sotaa, nälkää, saastumista ja luonnonmullistuksia painottavan informaation edessä jokainen tulevaisuuden utopia sinänsä edustaa pelon ja toivon riitasointua. Yhteiskunnalliset asiat kiinnittyvät maailmanlaajuisiin ongelmiin ja voimattomuuden kokemukset tätä katsottaessa kasvavat. Yleisesti uskotaan kuitenkin parlamentarismiin tai ainakin siihen, että massat vaikuttavat äänestämällä. Sen sijaan yhteisölliseen perustaan nojaavaa toimintakykyistä ja -kelpoista vaikutuskanavaa on jo vaikeampi hahmottaa tai nimeä.

On myös tärkeätä painottaa, että voimattomuuden tunne yhteiskunnallisissa asioissa liittyy nimenomaan heikkoon toiminnallisuuteen organisaatioissa. Maaltamuuttajiin, jotka toimivat työväenjärjestöissä näyttää pätevän sama, mikä muihinkin työläisaktivisteihin. Mitä enemmän ollaan mukana yhteiskunnallisessa toiminnassa, sen enemmän uskotaan myösiin vaikutusmahdollisuuksiin. Vanhat työläisaktivistit, jot-

ka ovat tehneet yhteisölliseltä pohjalta pitkän päivätyön työväenorganisaatioissa, muistelevat mielellään yhteisiä saavutuksia ja korostavat niitä myös omina saavutuksinaan. Toinen kysymys on missä määrin juuri perinteiset organisaatiot voivat tänä päivänä tarjota työläisille toiminnallisia kokemuksia, jotka he voisivat oikeutetusti kokea omiksi saavutuksikseen ja voitoikseen.

Elämäntavan hallinnan arvopuntari

Yleistäen voimme sanoa, että työläiselämäntavan perspektiivikehityksen olennaiset muutokset, jotka koskevat myös maaltamuuttajia ovat:

- 1) kuluttajan elämäntavan muodostama haaste samaistumiskohteinen ja sosiaalisen vertailun mittapuueen,
- 2) palkkatyöläisyyteen liittyvien uraodotusten korostuminen vähintäänkin suhteessa koulutettavaan lapsiin ja kaiken kaikkiaan kilpailun tunkeutuminen työläisten elämään mm. työn, asumistavoitteiden ja lasten maailman kautta,
- 3) työläisten arkipäiväisten toiminnallisten yhteisöjen eriytyminen ja pirstoutuminen sekä tietty valinnaisuus astumisessa eri toimintaympäristöihin etenkin miehillä, joilla on naisia enemmän todellista vapaa-aikaa.

Maaltamuuttajat kohtaavat uudet haasteet tukeutumalla monin tavoin perinnäiseen elämäntapaperustaansa. Etsitään mahdollisuuksia omavaraisuuteen tai vähintäänkin riippumattomuuteen vapaa-ajan toimintojen kautta. Yhteisöllisyyden jäljelle jääneitä siteitä vaalitaan. Työläisutopia, joka on ominainen nimenomaan maaltamuuttajille, on uusi pienyhteisöllisyys, jossa toiminnallisuus on vapaampaa ja vähemmän muista riippuvaista kuin vanhoissa maalaisyhteisöissä, mutta keskinäinen solidaarisuus samalla suurempi. Yhteiskuntapoliittisesti utopia kääntyy kysymykseksi, voiko kaupunkimainen teollinen yhteiskunta järjestää elämänoloja niin, että samanaikaisesti saavutettaisiin suuri yksilöllinen liikkumavara ja riippumattomuus ja kuitenkin yhteisöllinen

yhdistyneen ja toiminnallisuuden. Tämän päivän elämäntapaperspektiivissä elämänhallinnan arvopuntari on vahvasti kallellaan kilpailun ja yksilöllisen selviytymisstrategian suuntaan. Utopia ja todellisuus ovat kaukana toisistaan. Sen sijaan aineellinen hyvinvointi, johon haastateltavat liittävät sosiaalista vertailua ja reaalisia tavoitteita, ei utopioita, on sukupolvien saatossa suuresti kohonnut jopa niin, että saavutetusta tasosta kiinnipitäminen ei ilmeisesti tule olemaan aivan helppoa, ei etenkin jos teollisuuden rationalisointihaasteet johtavat entistäkin pääomavaltaisempaan tuotantoteknologian käyttöön.

Teollisuustyön määrän rajoittaminen, voimaperäistäminen tai arvostuksen aleneminen saattaisi kaiken kaikkiaan sulkea toisen maailmansodan jälkeisen kohoavan aineellisen elintason elämäntapaperspektiivin kehityksen ainakin perinteisen työväenluokan osalta. Tällä hetkellä näyttää siltä että noudatetaan sääntöä: eletään samoin ja samojen perspektiivien varassa niin kauan kuin voidaan. Muutos tulee vasta kun se on välttämätön taikka väistämätön. Elämäntavan arvopuntarin liikkeen seuranta on tänä päivänä kiinnostavaa, mutta pelottavaakin. Eniten rohkeutta vaatii etsiä niitä myönteisiä muutoksen aineksia, jotka nykyiseen kehitykseen sisältyvät palaamatta menneeseen 'kadotettujen paratiisien' turvapaikkana ja uskomatta toisaalta nykyisten elämäntapaperspektiivien ikuistumiseen palkkatyöläisen elämäntavan kehityshuipuna.

- 1) Elämäntavan muutos -projektin tutkimustuloksia on esitelty mm. seuraavissa teoksissa, raporteissa ja artikkeleissa:
Ahponen, P. — Järvelä, M.: Maalta kaupunkiin — pientilalta tehtaaseen, WSOY 1983.
Järvelä, M. — Ahponen, P. — Taponen, M.: The Frame of Ways of Life in Finland, An overview, Helsingin yliopisto, Sosiaalipolitiikan laitos, Tutkimuksia 2/1982. Kortteinen, M: Lähiö, Otava 1982.
Roos, J.P. — Vilkkö, A.: Suomalaisten elämä elämäkertakilpailun valossa, Sosiaalipolitiikka 1980, ss. 67—95.
Roos, J.P.: Elämisen laatu ja elämäntapa 1970-luvulla, Sosiaalinen aikakauskirja 6/1980, ss. 17—22.
Roos, J.P. Elämäntapatutkimus ja elämäntavan tyypit, Sosiaalinen aikakauskirja 1/1983 ss. 4—7.
- 2) *Suomalaiset luokkakuvassa, ss. 271—273, Osuuskunta Vastapaino 1984.*
- 3) Pohjois-Karjalassa löytyy paitsi autiotaloja myös kokonaisia autiokyliä, joissa oli 1940—50-luvuilla vilkasta elämää. Ks. *Ahponen—Järvelä: Maalta kaupunkiin — pientilalta tehtaaseen, Tehdastyöläisen elämäntavan muutos, WSOY 1983, s. 49; Ahponen, P: Kylä muutoksen objektina ja subjektina. Elämäntavan ehtojen etsintää pohjoiskarjalaisen kylän näkökulmasta, Elämäntavan muutoksen tutkimusprojekti, julkaisuja n:o 6, 1979, Helsinki 1979, ss. 35—36.*
- 4) Pohjois-Karjalan pientilaväestön osalta toisen maailmansodan jälkeinen teollisuuden nousu ei taannut kitkatonta siirtymistä maatiloilta tehtaisiin. Jukka Oksa on todennut teollisuuden jopa 'kuihtuneen' Pohjois-Karjalassa 1950-luvulla ja teollisuuden rakenteen jääneen yksipuoliseksi.⁺⁾ Maakunnalle perinnäinen puunjalostusteollisuus ei suinkaan voinut työllistää tiloilta irtoavaa väestöä. Kehitysalueongelmaa on osin paikattu myöhemmin mm. elintarviketeollisuuden, metalliteollisuuden ja tekstiiliteollisuuden toimipaikkojen kasvulla ja suuryritysten uusien toimipaikkojen sijoittamisella kehitysalueelle.
- +) Oksa, J.: Pohjois-Karjalan kehitysalueongelman yhteiskunnallistaloudellinen tausta, Joensuun korkeakoulu, Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja, No 1939, ss. 133—134.
- 5) Molemmat tehtaata, joiden työntekijöiden keskuudessa haastattelut suoritettiin, ovat suomalaisten suuryhtiöiden toimipaikkoja. Schaumannin vaneri- ja lastulevytehdas edustaa vanerin tuotannon osalta maakunnan puunjalostusteollisuuden työvoimavaltaista perinnettä. Tosin rationalisointi oli käynnissä tutkimusajankohtana mm. puristuksessa ja liimauksessa, joissa oltiin siirtymässä vähemmän työvoimaa vaativiin menetelmiin. Lastulevyn valmistus taas tapahtui huipumodernia teknologiaa käyttäen niin, että valmistusprosessissa tarvittiin työntekijöiksi lähinnä vain prosessin valvoja.
 Toinen tehdas, Wärtsilän lukkotehdas perustettiin vuonna 1968. Tehtaan sijoittamiseen Joensuuhun vaikuttivat osaltaan kehitysaluepoliittiset toimenpiteet. Tehdas edusti teknisesti korkeatasoista metallialan tuotantoa, jossa toistaiseksi tehtiin runsaasti vaihetyötä ja kokoonpanotyötä käsityönä. Työvaiheittaisia rationalisointipyrkimyksiä esiintyi kuitenkin tutkimusajankohtana. Kokeilun alla oli mm. yksinkertaisen robotin käyttö valamistyössä.
 Ks. myös *Ahponen, P. — Järvelä, M. op.cit. liite 1.*

- 6) Kun maataloilta tehtaaseen siirtyminen näytti tapahtuneen lähes yksinomaan sukupolvien välisenä siirtymänä, sattui tutkittavaan joukkoomme vain harvoja entisiä maanviljelijöitä. Ennen intensiivihaastatteluihin siirtymistä haastattelimme 129 työläistä kaikkiaan molemmista tehtaista otetun tavanomaisen tasaväliotoksen perusteella. Tämä kysely ja haastattelu oli tutkimusaineiston kokonaisuudessa yleisiä ja keskimääräisiä piirteitä hahmottava osuus. Keskeinen aineisto oli kuitenkin hankkimamme intensiivihaastattelujen aineisto, johon tavanomaiset tilastolliset edustavuuskriteerit eivät päde.
Aineiston luonteesta ja edustavuudesta ks. Ahponen, P. — Järvelä, M. op.cit. 14—18 sekä liite 2.
- 7) Etenkin vanhimpien haastateltavien piirissä oli aivan tavallista kuulua 8- tai 10-päiseen sisarussarjaan. Lasten suuri lukumäärä edellisessä sukupolvessa ei kuitenkaan rajoittunut vain maataloilille, vaan tutkijoiden yllätykseksi lähes samsuuruiset perheet olivat lähtökohtana myös maaseudun palkkatyöläiskodeissa ja kantakaupunkilaisissa työläisperheissä. Sukupolvien välisen siirtymän myötä niin maaltatulleiden kuin kantakaupunkilaisten haastateltavien lapsiluku putosi jyrkästi omaan perhetaustaan verrattuna harvoja poikkeuksia lukuunottamatta. Ahponen, P. — Järvelä, M. op. cit. 62—63.
- 8) 'Puhuessaan elämänsä tärkeimmistä päätöksistä tai elämänkulun käännekohtista haastateltavat mainitsevat miltei poikkeuksetta perheen perustamisen. Mutta, kun avioliittoon meneminen on ollut ratkaiseva päätös, on avioliiton purkaminen ollut kaksinverroin tärkeämpi päätös jos se on kohdalle tullut.' Ahponen, P. — Järvelä, M.: op. cit. 238.
- 9) Kun omakotitalo asumismuotona keskittyi maaltamuuttajille, saimme aiheen päätellä, että arvostusten lisäksi asumismuodon valinnassa ovat vaikuttaneet taloudelliset seikat. Maaltamuuttajien saamat sisarusuudet lienevät muodostaneet tarvittavan alkupääoman ja sukulaisuussuhteet maalle ovat antaneet mahdollisuuden hankkia halpoja rakennusaineita. On myös mahdollista, että rakennustaito on ollut suurempi maaltamuuttajien keskuudessa kuin kantakaupunkilaisten.
- 10) Työntekijöiden käsitys vastaa työturvallisuudesta esitettyjä yleisiä tutkimustietoja. Kuolemaan johtaneet työtaturmat ovat vähentyneet 1970-luvulla. Kari Eklundin ja Asko Suikkasen mukaan työtaturmien määrän vaihtelu on kuitenkin ollut altis seuraamaan taloudellisen kehityksen suhdannevaihteluita niin, että nousukaudella tapaturmat lisääntyvät ja laskukaudella vähenevät. He mainitsevatkin elämäntapatutkimusta edeltävän ajankohdan 1975—1978 periodiksi, jolloin työtaturmat kaiken kaikkiaan vähenivät. Eklund, K. — Suikkanen, A.: Työolojen ja työsuojelun kehitys 1970-luvulla. Joensuun korkeakoulu. Historian, maantieteen ja muiden aluetieteiden julkaisuja. N:o 33. 1982. ss. 37—51.
- 11) Tutkimuksessamme hahmotimme elämäntavan ulottuvuudet kolmella rakennetasolla: 1) elämäntavan puitteet — rakenteelliset tekijät, 2) ajankäyttö — arkielämän jäsentyminen, 3) elämäntavan perspektiivit — merkitystekijät. Elämäntavan perspektiiviulottuvuuksiksi eriteltiin 1) kulutuksen lisääntyminen ja kulutussisältöjen muutos, 2) koulutus, työn sisältö ja kulttuuri, 3) suhde luontoon, 4) sosiaaliset yhteisöt, ihmissuhteet, yhteiskunta- ja maailmankuvat, ks. Ahponen, P. — Järvelä, M. op.cit. ss. 24—25, ks. myös Järvelä, M.: Pehmeiden menetelmien soveltamisesta elämäntavan tutkimuksessa raportissa Suhonen, P. (toim.) Pehmeät menetelmät sosiaalitutkimuksessa, Käytännön kokemuksia ja keskustelua, Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos, Tampereen yliopisto, Sarja B 38/1983, ss. 50—51.

- 12) Antti Kasvio viittaa mm J. Golthorpen ja S. Mallet'n tutkimuksiin. Etenkin jälkimmäisen kannanotot työn instrumentaalisuuden liittymisestä teollisuuden ja tuotantoteknologian kehityksen eri vaiheisiin suosii implisiittistä ajatusta, että varhaisemman kehitysvaiheen enemmän käsityöhön nojaavat työt olisivat olleet vähemmän välineellistyneitä. Asiaa tuskin voidaan tarkastella vain työn suunnasta. Tärkeä tarkastelunäkökulma on nimenomaan työn ja vapaa-ajan keskinäinen suhde ja molempien kehitykseen liittyvät odotukset ja tavoitteet. Vrt. Kasvio, A.: Teollisuustyö ja elämäntapa, Tutkimus kahden suuren teollisuuslaitoksen ammattitaitoisten työntekijöiden työn ja työn ulkopuolisen elämän kehityspiirteistä 1980-luvun suomalaisessa yhteiskunnassa, Acta Universitatis Tamperensis ser. A vol. 134, ss. 302—305, 572—574.
- 13) Tutkimuksessa todettiin, että vuorotyö muuttaa miesten ja naisten välistä työnjakoa kotitöissä, jos molemmat puoliset työskentelevät vuoroissa. Vuorotyötä tekevissä perheissä miehet kantoivat tavallista suuremman vastuun kotitöistä. Tämän sanelivat jo ajankäytössä esiin tulevat välttämättömyydet. Vaikka pakko on varmin elämäntapaa muuttava mekanismi, ei liene silti syytä esittää suositusta, jonka mukaan naisten tasa-arvopyrkimyksiä edistettäisiin esim. tässä mainitulla tavalla. Vuorotyöperheiden arkielämä oli nimittäin erityisen altis stressille mm. niin, että nainen joutui joko luopumaan palkkatyöstä tai sitten supistamaan entisestäänkin muita toimintapiirejään. Ks. Ahponen, P. — Järvelä, M. op.cit. 107.
- 14) Näinä naisten emansipaatiopyrkimysten aikoina voidaankin aiheellisesti kysyä, onko miehistä tulossa naisia perhekeskeisempiä. Patriarkaalisen elämänmuodon järkkyminen asettaa miehelle runsaasti perimmäisiä elämäntapakysymyksiä. Joensuu-tutkimuksessa patriarkaalinen perheperinne voitiin todeta vielä melko murtumattomaksi, mikä liittyi mm. naisten palkkatyön marginaalisuuteen miehen työn rinnalla. Matti Kortteisen saama tutkimustulos patriarkaatin kriisiytymisestä elämäntavan olennaisena kehitysperspektiivinä Vantaan lähiössä kertoo jo syvemmistä muutoksista ja ristiriidasta. Ks. Kortteinen, M.: Lähiö, Otava 1982, ss. 233—239.
- 15) Ks. esim. Hirsch, J.L Turvavaltio ss. 73—74, 85—86.

Työväenjärjestöjen ja työläisten oman historiantutkimuksen perinteet ja näköalat Suomessa*

Oman historian kirjaaminen on suomalaisen, eikä vain suomalaisen työväenliikkeen ikivanha perinne. Ikivanha tietysti siinä mielessä, että niin kauan kuin työväenliikettä on ollut, on ollut myös oman historian kirjaamista. Toisaalta työväenliikkeen omaa sisäistä historiankirjoitusta on äärettömän vähän tutkittu; Suomen osalta ei kaiketi lainkaan. Siksi ja koska alustuksen pääpaino on viimeaikaisessa kehityksessä, joudun sivuuttamaan vanhemmat vaiheet varsin vähällä.

Tämän alustuksen näkökulmasta olisi hyvin tärkeitä tietää, mikä tehtävä tuolla työväenliikkeen sisäisellä historiankirjoituksella alunperin on ollut. Juha Mäkinen kertoi täällä, miten Savonlinnan työväenyhdistyksen ihmiset vastasivat, kun heiltä kysyttiin, että miksi te haluatte historianne kirjoitettavaksi. Vastaus oli hyvin yksinkertainen: kun tapa niin edellyttää. Mutta onko oman historian kirjoittaminen aina ollut vain jonkinlainen rituaali? Eli että kirjoitetaan historia, kun kerran tapa sitä edellyttää? Olavi Anttila viittasi puheenvuorossaan siihen, että oman historian kirjoittaminen on palvellut monenlaisia käytännön tarpeita. Sekin pitää varmasti paikkansa. Mutta minua kiinnostaisi tietää, missä määrin tällä oman historian kirjoittamisen perinteellä oli oman itsetiedostuksen edistämisen, oman itseymmärryksen syventämisen tehtävä. Siinä on todella tärkeä ongelma tutkittavaksi.

Eräs asia kuitenkin tunnetaan. Kuten Johannes Koikkalainen täällä totesi, oppineita ihmisiä on suomalaisessa työväen-

* Suomessa toteutunut syvälinen yhteiskunnallinen muutos on niin tuore ilmiö, että sen sisältö on ehtinyt melkoisesti selkiintyä niiden runsaan puolentoista vuoden aikana, jotka ovat kuluneet alustuksen pitämisestä. Sitä julkaisukuntoon saatettaessa onkin monissa kohdin voitu syventää analyysiä ja täsmentää tulkintoja. Alustuksen rakenne ja tyyli on kuitenkin säilytetty alkuperäisinä. — J.K. 20.1.1985.

liikkeessä ollut hyvin vähän. Aina jonnekin 1960-luvulle saakka työväenjärjestöjen toimesta ja näiden järjestöjen jäsenten itsensä suorittama historiankirjoitus olivat yksi ja sama asia. Kun muutakaan työväenliikkeen historiantutkimusta ei ollut, kirjoittajat olivat lähinnä työväenjärjestöjen jäseniä. Sellaisia jäseniä, jotka osasivat kirjoittaa ja joilla oli vähän laajempi näkökulma, osasivat liittää asioita yhteen jne. Tämä liittyy siihen harvoin muistettuun seikkaan, että suomalainen työväenliike oli erittäin myöhään jokseenkin kokonaan työläispohjaisista sosiaaliselta kokoonpanoltaan. Ei edes vielä 1960-luvun alussa olisi tällaista seminaaria voitu ajatellakaan, puhumattaakaan 1950-luvusta.

1970-luvun alussa oltiin kuitenkin jo uudessa tilanteessa. Työväenliikkeen historiaan kohdistuva akateeminen tutkimus alkoi voimakkaasti kasvaa ja ammattitutkijoiden tilaustyönä suorittama järjestöhistorian tutkimus on sittemmin vakiinnuttanut asemansa. Molempien ilmiöiden taustalla oli 1960-luvun jälkipuoliskolla tapahtunut vasemmistosivistyneistön synty, joka tosin hitaanlaisesti heijastui myös suomalaisessa historiankirjoituksessa.

Ensimmäiset tutkimukset tilattiin ammattilaisilta kyllä jo 1950-luvulla, mutta vasta ay-liikkeen eheytymisvaiheessa kohtanut ammattiliittojen taloudellinen asema loi edellytykset varsinaiselle läpimurrolle. Silti on tärkeä havaita, että myös monet muut suuret työväenjärjestöt (eivätkä pelkästään valtakunnalliset) ovat kiinnittäneet palvelukseensa (väliaikaisesti) kuukausipalkalla työskenteleviä ammattihistorioitsijoita. Tilannetta kuvaa hyvin, etten täsmälleen tiedä, kuinka monta meitä kaikkiaan on, luku lienee toisella kymmenellä. Jo tämä on kansainvälisesti ainutlaatuista, ainakin sosialistisen leirin ulkopuolella. Mutta lisäksi on muistettava se, että päätoimisten historiantutkijoiden ohella eri työväenjärjestöjen historioita kirjoittamassa on monia "puoliammattilaisia" ja työtä sivutoimisesti tekeviä ammattilaisia. Järjestöjen panostus on siten vahva.

1980-luvulle siirryttäessä on työväenliikkeessä ilmenevä historiaharrastus saanut vielä kaksi uutta, ilmeisen pysyvää muotoa. Toista voisi luonnehtia työväenliikkeen sisäiseksi pe-

rinnetoiminnaksi. Uutta siinä on ensinnäkin kiinnostuksen laajeneminen järjestötoiminnan ulkopuolelle, työväen elämäntavan ja työn sekä kulttuurin eri muotoihin. Arkistoaineiston lisäksi on ryhdytty kokoamaan myös esineistöä, onpa perustettu joitakin pieniä museoitakin. Myös laulu-, näyttämö- ja taideperinnettä on vähitellen alettu tallentaa. Ehkä kaikkein merkittävintä on kuitenkin se, ettei tämänlaatuisen työväenperinnetoiminta enää näytä jäävän tilapäiseksi eikä harvojen harrastukseksi.

Toinen 80-luvulla vakiintunut uusi ilmiö on opintokerhomuodossa tapahtuva työläisten oma historian- ja perinteen tutkimus. Uranuurtajana tässä oli Ruotsista esikuvansa hakenut kansandemokraattinen Folkets Bildningsförbund. Laaja-alaisin opintokerhotutkimuksen ilmentymä on kuitenkin Paperiliiton historiahanke, jossa parisensataa työläistä tutkii ja tallentaa omaa historiaansa ja perinnettään. Yksittäisiä opintokerhoja toimii myös muissa työväenjärjestöissä ennen muuta ammattiliitoissa.

Vaikka työväenliikkeen sisäinen historia- ja perinneharrastus onkin saanut uusia muotoja, perinteiset paikallisten järjestöjen historiikit ovat edelleen lukumääräisesti hallitsevassa asemassa. Niissä tapahtui 60- ja 70-lukujen taitteessa hyvin huomattava määrällinen kasvu samalla, kun järjestöjen taloudellisen aseman kohentuminen näkyi entistä vaativammassa painoasussa. Toisaalta on tärkeätä huomata, että raja näiden järjestöhistoriikkien toisaalla ja toisaalla sekä ammattilaisten laatimien että opintokerhomuotoa soveltaen tuotettujen historioiden välillä on häilyvä. Eikä ero perinnetoiminnan ja historiankirjoituksen välilläkään suinkaan ole selvä. Mutta työväenliikkeen nykytilanteen ja tulevaisuuden näkökulmasta ei olekaan tärkeintä kysyä, missä muodossa tai kenen toimesta tutkimus- ja tallentamistyö tapahtuu. Vielä vähemmän perusteltua on arvioida sitä akateemisen oppituolijaon kehikossa. Olennaisinta on historia- ja perinnekiinnostuksen lähtökohta, sen liikkeellepaneva voima ja sen saama tehtävä työväenliikkeessä.

Työväenliike ”uudessa uljaassa Suomessa”

Työväenliikkeen sisäisessä historiankirjoituksessa tapahtuneet muutokset ovat uusia ilmiöitä, ne ovat saaneet alkunsa viimeisen vajaan parinkymmenen vuoden aikana. Niillä on myös yhteinen lähtökohta, sillä ne palautuvat kahteen suureen murrokseen 1960-luvun Suomessa. Toinen oli hyvin nopea ja raju elinkeino- ja sosiaalisen rakenteen muutos, toinen paljon vähemmälle huomiolle jäänyt kulttuuris-ideologinen mullistus. Kuusikymmentäluvun paljon puhuttu kulttuurin vasemmistolaistuminen oli vain pintavaahtoa, jonka alle peitettiin yhteiskunnan ideologisten ja kulttuuristen rakenteiden ja laitosten sekä tapojen muuttuminen. Näiden kahden suuren, samaan suuntaan vaikuttaneen murroksen seurauksia on voimistanut 1970-luvulla hyökyaallon tavoin Suomeen saapunut ylikansallinen kaupallinen ja teknologinen kulttuuri. Tuloksena on ollut työväenliikkeen sisäisen historiankirjoituksenkin lähtökohdat mullistanut uusi tilanne.

Havainnollistan yhtä tämän uuden tilanteen ulottuvuutta tuoreella kokemuksella. Olin viime viikolla katselemassa erääseen tv-ohjelmaan tulevia taustafilmejä, jotka sisälsivät mm. monien kymmenten ihmisten katuhaastatteluja. Heiltä kysyttiin, mitä he tiesivät Mannerheimista. Vastaukset olivat varsin hämmäntäviä, varsinkin kun nämä ihmiset ilmeisesti suhteellisen hyvin edustivat helsinkiläisen väestön erilaisia ryhmiä. Ensimmäinen hämmästyksen aihe oli se, kuinka vähän ihmiset tiesivät Mannerheimista. ”Kova kundti” sanoi nuori, ”iso sotaherra” sanoi vähän vanhempi, ”Suomen pelastaja” tuli joltain. Toinen tärkeä havainto oli se, että aniharvalle Mannerheim oli historian henkilö. Ei Mannerheimia liitetty mihinkään erityiseen historian vaiheeseen. Ehkä joillakin ihmisillä väikkyi mielessä toinen maailmansota, mutta ei kovin monella. Mutta järkyttävintä oli kolmas havainto: kaikkein kriittisin ja oikeastaan ainoa arvosteleva huomautus Mannerheimista oli se, että ”ehkä se sorrettujen ja köyhien kannalta oli pikkuisen ongelmallinen henkilö”. Tämän enempää ei vuoden 1918 punaisten todellisuus näissä haastatteluis-

sa heijastunut, kukaan ei yhdistänyt Mannerheimia kansalaisodan valkoisiin voittajiin. Silti mukana oli monia ihmisiä, jotka millä perusteella tahansa voidaan lukea työväenluokkaan. Nuorten kohdalta ilmiön voi vielä ymmärtää, mutta kun joukossa oli useita iäkkäitä ihmisiä, joiden on aikanaan täytynyt kotonaan kuulla punaisten kohtalosta vuonna 1918. Muistan hyvin omaltakin kouluajaltani 1950-luvulla, miten monenlaisia arvolatauksia Mannerheimiin liitettiin. Nyt tuntui siltä, kuin monilta ihmisiltä olisi otettu päästä pois jotain sellaista historiallista tietoisuutta, joka siellä joskus on ollut. Se oli varsin kammottava kokemus.

Voidaan siis täydellä syyllä puhua historiallisen ulottuvuuden ohentumisesta, ellei peräti katoamisesta suomalaisten ajattelusta. Sama piirre tulee selvästi esiin myös ulkopoliittisessa keskustelussa, kannanottoja ei enää perustella historiallisin argumentein. Suomen poliittisen historian tulkintoihin viittaaminen on kadonnut myös yhteiskuntapolitiikan päämääristä puhuttaessa. Porvarillisella puolella pidettiin vielä 1950-luvulla sosiaalidemokraattejakin vuoden 1918 punaisten, ts. ”bolševikkien suomalaisten apurien” perillisinä, vaikka heidän jo myönnettiinkin siirtyneen Suomen itsenäisyyden kannalle. Kansandemokraattien epäisänmaallisuus oli tietysti itsestään selvä. Sosiaalidemokraattinen historioitsija Juhani Paasivirta oli kyllä jo vuonna 1958 yrittänyt osoittaa, että punaisetkin ajoivat vuonna 1917 Suomen itsenäisyyttä, mutta valkoisen totuuden asema oli tuolloin vielä horjumaton. Seuraavan vuosikymmenen puolivälissä saivat Paasivirran esittämien kaltaiset tulkinnat jo porvarillistenkin tutkijoiden hyväksymisen. Muutoksessa oli hyvin suuri osuus Väinö Linnan ”Täällä pohjantähden alla” -trilogialla, joka historiankuvan osalta muokkasi maaperää 1960-luvun kulttuuris-ideologiselle mullistukselle.

Väinö Linnan nostaminen kansalliskirjailijaksi ja Akseli Koskelan tunnustaminen kansalliseksi merkkihenkilöksi oli työväestön kannalta suuri edistysaskel. Mutta punaisten vuosien 1917—1918 todellisuuden tunnustaminen kerran olemassaolleeaksi ja heidän taistelunsa tietyn oikeutuksen myöntämi-

nen myös riitti työväenliikkeen molemmille poliittisille pääsuunnille. Niitä ei enää kiinnostanut ”valkoisen totuuden” sijaan tullut laajaa kansallista yhteisymmärrystä tukenut ”kansallisen murhenäytelmän” historiakuva. Vaikenemalla on siis hyväksytty se tulkinta, jonka mukaan oli kansallisesti onnellisinta, että vuonna 1918 voittivat valkoiset, ja että punaiset, taistelunsa tietystä oikeutuksesta huolimatta, sittenkin olivat väärällä asialla. Näyttääpä 80-luvulla tullun jopa siihen tilanteeseen, että ”valkoisen totuuden” keskeiset tulkinnat ovat alkaneet uudelleen levitä.

Työväenliikkeen molempien pääsuuntien välinpitämättömyys historian kuvan kehittymisen suhteen on ollut kohtalokasta, sillä ”punainen totuus” ei ollut vain historiantulkinta. Se oli myös välittänyt sukupolvelta toiselle näkemystä niistä tavoitteista ja arvoista, joiden puolesta työväenliike oli kamppailut. Samaan aikaan, jolloin ”punainen totuus” katosi, oltiin tultu tilanteeseen, jossa ”aatteet eivät enää näkyneet vaatteista”, jossa työväkeä muusta väestöstä erottaneet ulkoiset tunnusmerkit olivat hävinneet. Elinkeino- ja sosiaalisen rakenteen muutos taas olivat monella tapaa heikentäneet perinteen välittymisen edellytyksiä koko yhteiskunnassa. Nyt jos koskaan olisi tarvittu historiakuva, joka olisi osoittanut, mikä aikanaan teki työväenliikkeen historiallisesti välttämättömäksi ja mikä edelleen tekee sen oikeutetuksi.

Vuoden 1956 yleislakon aikainen yksimielisyys ja sen loppuvaiheessa esiintunut punaisen ja valkoisen Suomen vastakohta olivat osoittaneet, että jonkinlainen työväelle yhteinen arvomaailma, työväenaate vielä eli ihmisten mielissä. Kaksi vuosikymmentä myöhemmin oltiin jo tilanteessa, jossa työväenaate yhdisti enää järjestöjen aktiiveja ja jossa kumpikaan työväenliikkeen pääsuunnista ei enää kyennyt antamaan palkkatyöläisten enemmistölle yhteiskunnallista identiteettiä. Muiden suomalaisten tavoin he saivat turhaan etsiä omaa paikkaansa yhteiskunnassa, eivät saaneet vastausta siihen, missä heidän juurensa ovat, mistä he tulevat. Eikä suomalainen kulttuuri ollut antanut heille juuri mitään, mistä pitää kiinni ylikansallisten kulttuurivaikutusten hyökyaallon tullessa. Ja viimeisen kymmenen vuoden kehitys on vain tehnyt

kansalaisten kulttuuristen perusoikeuksien toteutumisen entistä pulmallisemmaksi.

Kahdeksankymmentäluvun puoliväliä lähestyttäessä on kapitalistisen tuotannon jatkuva kansainvälistyminen asettanut kansallisvaltion kokonaan uuteen asemaan. Siitä on tullut pelkkä välitys, vaihteisto kansainvälisen ja kansallisen talouden kohtauspisteeseen. Valtio ei enää puutu talouteen, vaan talous valtioon. Tämä tilanne on ideologisoitu ”kansainvälisen kilpailukyvyyn säilyttämällä”, samalla, kun tästä ideologiasta on tullut yhteiskuntapolitiikan rajojen määrittäjä. Laajan kansallisen yhteisymmärryksen ylläpitäminen on nostettu ”politiikan” peruslähtökohdaksi ja samaan aikaan on otettu ensimmäiset varovat askeleet sosiaalivaltion purkamiseksi yritysten kansainvälisen kilpailukyvyyn parantamisen nimissä. Yhteiskuntapolitiikka on muuttunut valtiokoneiston ja sen erilaisten, mm. kunnallisten jatkeiden kautta hoidetuksi ”asiantuntijatyöksi”. Toiseksi keskeiseksi yhteiskunnallisten ongelmien säätelyn tieksi ovat tulleet työmarkkinajärjestöjen väliset sopimukset.

Kansallisvaltion näivettyminen ja yhteiskuntapolitiikan muuttuminen ”mutteriopiksi” ovat nostaneet todelliseksi tulevaisuuden näköalaksi valtion lakkautumisen käsitteen perinteisessä mielessä. Jo toteutunutta todellisuutta on se, että politiikka ja talous koetaan itseohjautuviksi, vääjäämättä ja ihmistahdosta riippumatta eteneviksi järjestelmiksi. Poliitiikan uskottavuus on olennaisesti heikentynyt samaan aikaan, kun perinteiset yhteiskunnalliset aatteet ovat ”jääneet ilmaan”. Ne eivät enää jäsennä ihmisten kokemuksia, eiväthän ne näytä saavan merkitystä poliittisten puolueidenkaan kohdalla. Tämä politiikan lakkautumiskehitys on näkynyt erityisen selvänä työväenliikkeessä.

Työväenliike on näivettynyt työväenjärjestöjen aktiivien aatteelliseksi perspektiiviksi, jolla on hyvin vähän yhteyttä yhteiskunnalliseen käytäntöön. Näkyvimmän ilmauksen se saa ”työväenkulttuurissa”, joka kuitenkin on kutistunut palkkatyöväenliikkeen pääosalle vieraaksi järjestökulttuuriksi. Työväenjärjestöjen yhä uskollisista paikallisista aktiiveista on tullut ryhmä, joka tuskaisena kokee sekä järjestöjensä sitoutumi-

sen yhä vaikeammin hahmotettaviin yhteiskunnan hallintarakenteisiin että niiden irtaantumisen ihmisten elämäkäytännöstä.

Suomalaisen työväenliikkeen molempien pääsuuntien pulmalliseksi käynyttä suhdetta omaan historiaansa voi luonnehtia lainauksella kolmen viikon kuluttua julkistettavasta, yhdessä Jussi Turtolan kanssa laatimastani esitelmästä. Siinä yritämme usealla eri tasolla hahmottaa tutkimuspoliittista ohjelmaa ”pohjoismaisen sosialidemokratian” käsitteen määrittämiseksi. Lähtökohtana on Leninin kirjoitusten sisäinen rakenne ja tarkastelun kohteena Suomen ja Ruotsin työväenliikkeiden historia. Käsiteltäviksi nousevat keskeiset työväenliikkeen perinteisen aatekeskustelun aiheet, mutta niiden osalta emme yrityksistä huolimatta löytäneet ”yhteyttä tämän päivän suomalaisen työväenliikkeen itseymmärrykseen. Teemallemme ei näytä olevan mitään kosketuskohtia sen paremmin sosialidemokraattisen puolueen periaateohjelman uusimisen yhteydessä käytyyn kuin kommunistisen liikkeen sisäiseenkin keskusteluun”. Kommunistinen liike on luopunut historiasta ja sosialidemokraattinen lähtenyt ideologisoimaan historiasta ”vapautumistaan”.

Työväenliikkeen sisäisen historiankirjoituksen näköalat

Suurten työväenjärjestöjen ammattihistorioitsijoilta tilaamat tutkimukset ovat huomattavasti lisänneet tietojamme suomalaisen työväenliikkeen vaiheista. Jotkut niistä ovat vieneet eteenpäin Suomen historian ja erityisesti sosiaal historian tutkimusta. Kaikki ne ovat nostaneet esiin uusia ongelmia tulevalle tutkimukselle. Työväenliikkeen näkökulmasta ei kuitenkaan ole tärkeintä järjestöjen antama tuki suomalaiselle historian tutkimukselle, vaan näiden historioiden merkitys paitsi niitä teettäneille järjestöille itselleen myös työväenliikkeelle kokonaisuutena.

Pauli Kettunen nosti esitelmässään esiin hyvin tärkeän seikan eli näiden historia-ammattilaisilta tilattujen töiden ja mui-

den alojen ammattilaisilta tilattujen jäsentutkimusten samanaikaisuuden. Historiateosten tehtävänä on tuoda esiin jatkuvuus, se, että järjestö jatkaa kamppailua kerran asetettujen tavoitteiden puolesta. Mutta järjestöhistorioilla ei ole mitään tekemistä tulevaisuuden kanssa. Kun siitä on kyse, luotetaan kyselytutkimuksiin, jos halutaan edistää ”jäsendemokratiaa” ja eri alojen asiantuntijoihin, jos halutaan kehittää omaa toiminta-ajatusta.

Järjestöhistorioille asetunut tehtävä on erityisen ongelmallinen ”uudessa uljaassa Suomessa”, jossa työväenjärjestöjen toinen keskeinen ongelma on säilyttää luonteensa työväenliikkeen osina. Jatkuvuuden korostaminen tässä tilanteessa on itse asiassa silmien sulkemista karulta todellisuudelta, järjestön pakoa menneisyyteen. Tilaushistorian kirjoittajan osalta taas on kyse keskeisimmän tutkimusongelman rajaamisesta työn ulkopuolelle — jos hän tiedostaa olemassaolevan yhteiskunnallisen todellisuuden ja pyrkii rehellisyyteen. Minkä lisäksi hänen eteensä asettuu todella vakavana tutkijan yhteiskunnallisen tehtävän ja tilaustutkimuksen keskinäissuhteen ongelma. Vielä pulmallisemman muodon tämä ongelma saa, kun asetelmaa tarkastellaan suhteessa järjestön jäseniin.

Sitoutuminen järjestöllistä jatkuvuutta korostavan historiateoksen kirjoittamiseen merkitsee suostumista järjestön jäsenten harhaan johtamiseen, sillä historiateokselle rakenteellisesti asetunut tehtävä tekee siitä väistämättä järjestön olemassaolon oikeutta puolustavan, apologeettisen tutkimuksen, vaikka tutkija jotenkin onnistuisikin välttämään kompromissit totuuden kanssa.

Järjestöhistorioille asetunut tehtävä on pulmallinen myös siksi, että siinä rajataan historiantutkimuksen tehtävä pelkästään taaksepäin katsomiseksi. Ellei tämä yhdessä jo mainitun apologeettisen eli puolustavan piirteen kanssa suorastaan johda ”voittojen historiaan”, se joka tapauksessa estää historian-tutkimuksen keskeisen tehtävän toteutumista. Kyllä järjestöhistoriankin, tai oikeastaan juuri sen, pitäisi olla aikaisempien kokemusten ja tulevaisuuden päämäärien välistä vuoropuhelua.

Tässä tarkasteltu järjestöhistorioille asetunut tehtävä on pulmallinen myös järjestön paikallisten aktiivien kannalta. Kun oman järjestön on entistä vaikeampi tuoda esiin itsenäistä identiteettiään yleensä ja erityisesti työväenliikkeeseen sitoutumistaan, "kentän" aktivisti saa historiateoksesta perusteluja käytettäväksi väittelyissä niiden kanssa, jotka joka tilanteessa arvostelevat esimerkiksi omaa ammattiliittoaan. Toisaalta tämä on hyvä asia, sillä suurella osalla palkkatyötä tekevästä ei todellakaan ole mitään käsitystä siitä, kuinka paljon edes nykyisten mahdollisuuksien puolesta on saatu kamppaila. Mutta samalla järjestöhistoriat tulevat omalta osaltaan voimistaneeksi urautumista ja paikoillaanpysymistä sen sijaan, että ne toimisivat "alustuksina" uusien näköalojen ja ratkaisumallien etsimistä koskevalle keskustelulle. Niille työväenliikkeen ihmisille, joiden tehtävänä on välittää eteenpäin "rivijäsenten" tunteja ja mielipiteitä, ei anneta välineitä ajankohtaisten ongelmien näkemiseen historiallisissa yhteyksissään. Ihmisiä, joille myös on sälytetty käytännön vastuu järjestön olemassaolon oikeuden perustelemisesta, kehoitetaan menemään siitä, missä aita on matalin eli väistämään todelliset ongelmat pakenemalla menneisyyteen.

Voidaankin kysyä, kuinka monen työväenliikkeen perusjärjestön historiikki tosiasiallisesti heijastaa tuon järjestön aktiivijäsenten pyrkimystä perustella itselleen oman aktiivisuuden mielekkyys. Toisaalta ei ole epäilystäkään siitä, etteikö samalla olisi useimpien historiikkien kohdalla kyse aidosta pyrkimyksestä etsiä niitä "juuria", joiden "hukkaantuminen" koetaan todelliseksi ongelmaksi. Kansainvälisten vertailujen puuttuessa on vaikea arvioida, onko järjestöhistoriikkien 60-luvun lopulta alkanut lukumäärän huikea kasvu suomalainen erityispiirre vai ei. Tosiasia se kuitenkin on. Osaltaan oli varmasti kyse siitä, että uskallettiin ja saatiin painettuna tuotua julkisuuteen se "punainen" historia, jonka olemassaolo niin pitkään oli ollut yhteiskunnan kieltämää. Mutta osaltaan ovat monet järjestöhistoriikit varmasti myös syntyneet sen aukon täyttämiseksi, joka nimenomaan 70-luvulla syntyi. Silloinhan olivat "aatteet lakanneet kulkemasta vaatteissa" ja "punaisen totuuden" luonne vastahistoriana jo kadonnut. Jär-

jestöhistorian kirjoittamisen perinteen laajeneminen 70-luvun jälkipuoliskolla työväenliikkeen sisäiseksi perinnetoiminnaksi taas heijastelee myös sitä yleissuomalaista ongelmaa, joka on kiteytettävissä kolmeen kysymykseen: kuka minä olen? mistä me tulemme? keitä me olemme?

Onnetonta kuitenkin on se, että tämä aito ”juurien etsimisen” pyrkimys usein tulee kääntyneeksi omia lähtökohtiaan vastaan — ohjauksen puuttuessa ja osin jopa tilaustöinä tehtyjen suurten järjestöjen historioiden antaman esikuvan vuoksi. Tätä piirrettä voi luonnehtia pienellä erittelyllä parista kymmenestä 60- ja 70-lukujen puoliväliin ajoittuneesta, painettuna ilmestyneestä paperiammattiosaston historiikista. Niissä on vain kaksi teemaa: se, miten on tapeltu ”porvaria” vastaan, ja se, mitä on tapahtunut järjestön sisällä. Sen sijaan niistä on jokseenkin turha lähteä hakemaan kuvauksia, analyysyjä, erittelyjä, edes muistelmia siitä, millaista työ työnä on ollut, miten se on koettu. Työhön puututaan silloin, kun jostain työhön liittyvästä asiasta on syntynyt riita työnantajan kanssa. Silloin ehkä tulee jokin uusi kone tai prosessi mainituksi, mutta muutoin ei mitään työstä. Jos jätetään pois aivan alkuvaihe, jolloin työväenliikkeen synty perustellaan, ei myöskään elämisestä tehtaan porttien ulkopuolella juuri mitään löydy. Nämä piirteet kertovat tietysti ahtaan järjestöhistoriallisen perinteen voimakkuudesta. Paljon tärkeämpi on toinen näkökohta. Näitä historiikkeja voi nimittäin luonnehtia siten, että ne ovat tämän päivän aktivistien omasta ja entisten aktivistien toiminnasta muille aktivisteille laatimia esityksiä. Ne kiinnostavat ja koskettavat vain järjestöihmisten kokemusmaailmaa.

Olen itse tullut liiankin pahantahtoisesti sijoittaneeksi tällaiset järjestöhistoriikit samaan luokkaan kuin perinteiset työväenlaulut: ne eivät liity palkkatyöläisten enemmistön kokemusmaailmaan ja ilmentävät järjestöaktiivien nostalgiaa, kai puuta menneeseen. Ehkä todellisempi tulkinta on kuitenkin nähdä ne viime vuosien perinneharrastuksen tavoin yrityksenä tarttua johonkin sellaiseen yhteisyyteen ja yhteisöllisyyteen, joka vaikkapa vain vaistonvaraisesti koetaan tärkeäksi ja joka on nopeasti katoamassa. Onnettominta kuitenkin on se, että vanhan järjestöhistorian perinteeseen liittyvät historiikit

(mutta myös monet suurten järjestöjen historiateokset) tulevat entisestään kärjistäneeksi työväenliikkeen keskeistä tämän päivän ongelmaa. Tosiasia nimittäin on se, että työväenjärjestöjen aktiiviset ihmiset puhuvat eri kieltä ja ajattelevat eri tavalla kuin palkkatyöläisten suuri enemmistö silloin, kun on kyse ay-liikkeestä tai muista työväenjärjestöistä, työväenliikkeestä puhumattakaan.

En suinkaan halua väittää, että me olisimme Paperiliiton historiahankkeessa kyenneet ratkaisemaan edellä käsitellyt ongelmat. Mutta ne tavoitteet, jotka me olemme asettaneet itsellemme, ovat sovellettavissa mihin tahansa työväenjärjestöön. Tutkivan opintokerhon yksi keskeinen idea sisältyy pyrkimykseen murtaa liian pitkälle viety edustuksellisuuden periaate. Eli ei lähdetä siitä, että joku tai jotkut valitaan kirjoittamaan toisten puolesta heille historiaa, vaan siitä, että periaatteessa jokainen voi ja toivottavasti mahdollisimman moni tulee mukaan. Tähän ei kuitenkaan päästä perinteisen järjestöhistorian lähestymistavalla, vaan ottamalla tutkimuksen kohteiksi ne ongelmat ja ne elämän puolet, joista tämän päivän palkkatyöläiset haluavat saada tietoa. Kysymyksenasettelua ei siten saa rakentaa järjestöaktivistien, vaan niiden ihmisten ehdoilla, joihin pyritään saamaan uudelleen yhteys.

Käytännön kokemus on osoittanut, että on vaikeata saada tutkiviin opintokerhoihin sellaisia ihmisiä, jotka eivät ole järjestöjen aktiivijäseniä. Mutta tosiasia myös on, että tutkivien opintokerhojemme työn tulokset ovat puhutelleet muitakin kuin järjestöaktiiveja. Ennen muuta historia-aiheisiin näyttelyihin on perehtynyt tuhansittain työläisiä. Yksi Paperiliiton historiahankkeen tuottamista kokemuksista onkin se, ettei kirja suinkaan ole ainoa eikä edes tehokkain muoto historiantutkimuksen tulosten välittämisessä. Mutta tuotettiin sitten kirjoja, näyttelyitä, video-ohjelmia, näytelmiä tai mitä tahansa, tavoite on sama. Ihmisten on saatava tilaisuus sijoittaa omat ja toveriensa kokemukset sekä heille välittynyt muistitieto oikeisiin yhteyksiin kerran olemassaollessa todellisuudessa. Tätä tietä heille voidaan välittää myös ymmärrystä siitä myöhäiskapitalistisesta yhteiskunnasta, jonka rakenteet vaikuttavat täsmälleen päinvastaiseen suuntaan. Yhteiskunnasta, joka

pyrkii kieltämään historian, koska se antaa ihmisille mahdollisuuden asettua ajattelussaan oman yhteiskunnallisen asemansa yläpuolelle ja opettaa ymmärtämään, ettei nykyinenkään yhteiskunta ole "valmis" tai ikuinen, vaan jatkuvasti muuttuva, kuten kaikki muukin historiassa.

Työväenliikkeen sisäisen historiankirjoituksen muotona on oltava ammattitutkijoiden ja perusjärjestöjen tutkivien kerhojen vuoropuhelu, jossa kumpikaan osapuoli ei alista toistaan. Sen muotojen on myös edistettävä toiminnan tavoitteita koskevaa ja yhtä tasa-arvoista vuoropuhelua järjestöjen ja koko työväenliikkeen jäsenten ja päättäjien välillä. Tätä kautta päästään vuoropuheluun paikallisen ja kansallisen, itse asiassa paikallisen ja kansainvälisen kesken. Saadaan elävä yhteys menneiden kokemusten ja tulevaisuuden päämäärien välille. Näin päästään siihen, että työväenliikkeen ihmiset omasta elämäkäytännöstään käsin määrittävät kollektiivisesti ja historiantutkimuksellisesti omaa paikkaansa työväenliikkeessä, itse asiassa maailmanhistoriassa.

